Aino Kääriäinen

LASTENSUOJELUN SOSIAALITYÖ ASIAKIRJOINA

Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi perjantaina 28.marraskuuta 2003 klo 12 Porthaninan luentosalissa II, Yliopistonkatu 3.

Helsingin yliopisto
Helsinki 2003

Aino Kääriäinen

LASTENSUOJELUN SOSIAALITYÖ ASIAKIRJOINA

Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka

Helsingin yliopisto
Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003

Akateeminen väitöskirja
Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos

© Aino Kääriäinen
Tämän teoksen kopiointi on tekijänoikeuslain mukaisesti kielletty.

Myynti:
Yliopistokirjakauppa Oy
Porthania
PL 833 (Yliopistonkatu 3)
00101 Helsinki
fax. 09-191 24362
puh. 09-191 24360
yliopistokirja.porthania@hyy.fi

Kannen kuva
Aino Kääriäinen

ISBN 978-952-10-5114-2
ISSN 0356-1267

Hakapaino
Helsinki 2003

Helsingin yliopisto
Sosiaalipolitiikan laitos
Tutkimuksia 1/2003

Aino Kääriäinen

LASTENSUOJELUN SOSIAALITYÖ ASIAKIRJOINA
Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka

Tiivistelmä

Tutkimuksen keskeinen tehtävä on selvittää, mikä on dokumentoinnin merkitys lastensuojelun sosiaalityön tiedonmuodostuksessa ja ammattikäytännöissä. Asiakirjateksteistä koostuvaa tutkimusaineistoa tarkastellaan kolmesta eri suunnasta kysymällä: 1) Miten asiakirjoja kirjoitetaan? 2) Mitä asiakirjoihin kirjoitetaan? 3) Miksi asiakirjoja kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan? Tutkimusaineisto muodostuu lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden laatimista asiakastietojärjestelmään tallennetuista muistiinpanoista ja huostaanottopäätöksistä. Tutkimukseen on valittu 20 huostaanotetun eri-ikäisen lapsen ja heidän perheensä asiakirjat yhteensä 1613 asiakirjatulostussivua. Tekstit ajoittuvat vuodesta 1989 vuoteen 2000.

Tutkimusmenetelmä on diskurssianalyyttinen ja tukeutuu Fairclough`n (1997) esittämään kolmiulotteiseen malliin, jossa diskurssi määritellään tekstin, käytäntöjen ja sosiokulttuurisen ympäristön suhteeksi. Diskurssianalyysi on näiden rakenteiden ja niiden välisten suhteiden kuvaamista, tulkintaa ja selittämistä. Fairclough'n mallia mukaillen tutkimuksen analyysi koostuu retoriikan ja tematiikan analyyseistä sekä pragmatiikan näkökulman sisältävästä tarkastelusta.

Asiakirjatekstien pilkkominen puhujakategorioihin osoitti tekstien olevan moniäänisiä, useiden henkilöiden näkemyksiä ja mielipiteitä sisältäviä tekstipintoja. Retoriikan analyysi näytti, että lastensuojelun sosiaalityön asiakirjat sisältävät paljon dynaamisia kuvauksia työstä. Asiakirjojen kirjoittaminen moniäänisiksi tuo tekstiin uskottavuutta, ja se on myös yksi retorinen vaikuttamiskeino. Tematiikan tarkastelu osoitti, että asiakirjojen sisällölliset teemat (lapsen hoiva, arjen hallinta, yhteistyö ja päihteiden käyttö) ja kokemukselliset teemat (huoli, vastuu, yhteys ja moraali) toistuvat sisäkkäisinä ja päällekkäisinä säikeinä dynaamisesti vaihdellen. Sosiaalityöntekijät kirjaavat teksteihin monia yhtäaikaisia teemoja, joiden avulla rakentavat ammatillista ymmärrystä kyseessä olevasta tilanteesta. Asiakirjojen tutkiminen pragmatiikan suunnasta toi esiin, kirjoittamisen ja lukemisen kontekstiulottuvuudet sekä tiedonmuodostusprosessin. Asiakirjojen laatiminen on osa sosiaalityön käytäntöjä. Se on myös keskeinen alue ammattikunnan yhteisen ammatillisen ymmärryksen luomisessa ja ylläpitämisessä. Muistiinpanot, huostaanottopäätökset ja lakitekstit ovat intertekstuaalisia.

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjojen tutkiminen on avannut uusia mahdollisuuksia ymmärtää sosiaalityön dokumentointiprosessia, merkitystä ja roolia sekä tiedonmuodostuksen dynamiikkaa. Tekstien kirjoittaminen, niiden lukeminen, tietojen siirtäminen ja asiakkaan kuuleminen samoin kuin kuulemisen kirjaaminen ovat sosiaalityön dokumentoinnin keskeisiä haasteita. Tutkimus pyrkii avaamaan ymmärrystä asiakirjatekstien monivivahteiseen ja dynaamiseen maailmaan ja siten myös sosiaalityön dokumentoinnin arkeen. Tarkastelut mahdollistavat työn kehittämisen erityisesti

sosiaalityön asiakasvaikuttavuuden mittaamisen ja parantamisen suuntaan. Asiakirjoissa ilmenevä tiedonmuodostuksen dynamiikka syntyy kirjoittamiskäytäntöjen, kirjoittamisen ja lukemisen sekä toimintakäytäntöjen yhteisessä alueessa.

Avainsanat: sosiaalityö, lastensuojelu, dokumentointi, asiakirja, diskurssianalyysi, tiedonmuodostus.

University of Helsinki
Department of Social Policy
Research Report 1/2003

Aino Kääriäinen

DOCUMENTATION IN SOCIAL WORK CONCERNED WITH CHILD PROTECTION

Summary

The primary task of this study is to clarify the significance of documentation in professional practices and information formation involved in social work concerning child protection. The document texts under study were examined from three angles: 1) How were the documents written? 2) What information did the documents contain? 3) Why were the documents written as they were? The research material consisted of information from a database of client information compiled from notes and custody decisions by social workers involved in child protection. Documents relating to twenty children of varying ages and their families were selected for this study, a total of 1613 pages. The texts are dated between 1989 and 2000.

The method of study is discourse analytical and is based on a three-dimensional model developed by Fairclough (1997) in which discourse is defined as the interaction between texts, practices and socio-cultural environment. Discourse analysis consists of the portrayal, interpretation and explanation of these elements and the relationships between them. The model used for the analysis consists of rhetoric and thematic material as well as investigation from the pragmatic point of view.

Categorizing the documents into speaker categories revealed the polyphony of the texts, text-structures including viewpoints and opinions of several people. The rhetorical analysis showed that documents pertaining to social work involving child protection contain a large amount of dynamic description of the work. The polyphony of the texts adds to their credibility and is one way to influence the meaning by using rhetoric. The thematic study showed that the content of the themes in the documents (day-to-day control, care of the child, usage of intoxicants and co-operation) and the empirical themes (concern, responsibility, co-operation and morals) repeat themselves as dynamically interchanging concentric and superimposed threads. Social workers introduce many simultaneous themes into their documents, which help them to form a professional judgement of the case at hand. Studying the documents from the pragmatic angle revealed the contextual dimensions of reading and writing and the process of information formation. The drawing up of documents is one of the practices employed in social work. It is also a crucial part of the creation and maintenance of professional understanding. Notes, custody decisions and legal texts are intertextual.

Research of documents regarding child protection in social work have opened up new possibilities in understanding the compilation process, significance and role of documents in social work. The writing and reading of texts, information transfer, listening to the client and conversation transcription are inherent challenges in social work. The study aspires to open up understanding of the multitude of nuances and dynamics in document texts and day-to-day documentation of social work. The inves-

tigation facilitates the advancement of work, particularly social work, by improvement and measurement of the influence on the client. The dynamics of information forming that is revealed in documents originates in writing practices, and in the common areas of writing and reading and occupational practices.

Keywords: social work, child protection, documentation, document, discourse analysis, information formation.

Aluksi

Päästäkseen väitöstyön kiitospuheen kirjoittamiseen on täytynyt taivaltaa monta ohdakkeista ja eksyttävää polkua. Tämän tutkimuksen tekeminen on ollut etsimistä, kokeilemista ja epäilemistä. Se on ollut myös vapautta keksiä ja iloa löytää. Ennen kaikkea tutkiminen on ollut arkista puurtamista kirjoittamisen, lukemisen ja ymmärtämisen maailmassa. Olin kuvitellut tietäväni, mitä lukeminen ja kirjoittaminen ovat. Näiden retkien jälkeen, voin sanoa tietäväni niistä vähän enemmän.

Olen saanut ilon olla mukana sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden valtakunnallisessa tutkijakoulussa vuosina 1999–2002 b-paikkalaisena ja välillä a-paikallakin puoli vuotta. Tutkijakoulu on tarjonnut kasvun mahdollisuuden. Siitä olen kiitollinen sympaattiselle ja työteliäälle tutkijakouluryhmällemme. Kiitos teille kaikille!

Työtäni ovat ohjanneet professori Synnöve Karvinen ja professori Juha Hämäläinen. Synnövelle osoitan parhaimmat kiitokseni sinnikkyydestä kysyä yhä uudelleen, mitä oikein olen tutkimassa. Löytyihän se lopulta! Juhalle lämpimät kiitokset mieleenpainuvista keskusteluista tutkimukseni äärellä ja erityisesti kiitos tutkijan murheiden aktiivisesta kuuntelemisesta.

Stakesin erikoistutkija Tarja Heino ja professori Kirsi Juhila toimivat väitöskäsikirjoitukseni esitarkastajina. Kiitän Tarjaa arvokkaista lastensuojelutyöhön liittyvistä tarkkanäköisistä kommenteista, jotka auttoivat kirkastamaan tekstiä. Kirsiä kiitän kannustavista ja työtä eteenpäin vievistä ehdotuksista.

Olen saanut arvokasta tukea tutkimukseni aikana FT Hillevi Kääriäiseltä, joka on taitavasti osannut nostaa tunteissaan myllertävän tutkijaparan aina uuden vaiheen alkuun. Kiitokset jakamisesta ja uutteruudesta käsikirjoituksen moninaisten versioiden lukemisessa.

Tutkimuksenteon alkuun pääsin Helsingin sosiaaliviraston kehittämiskonsultin Irma Maikkulan avustuksella ja silloisen kehittämisjohtajan Irja Eskolan myötävaikutuksella. Yhteisistä keskusteluista kumpusi runsaasti mitä moninaisimpia tutkimuksen kohteita. Ilmapiiri oli innostava! Sain tehdä tutkimussuunnitelman ja aineistonkeruuvaiheen viraston projektirahoituksen turvin. Teille lämpimät kiitokset. Helsingin kaupungin tutkimusapuraha turvasi työskentelyä vuodeksi. Siitä

kiitos! Tutkimuksen alkuvaiheessa kävin myös useita keskusteluja KT Liisa Haverisen kanssa. Häneltä sain arjen hallinnan -käsitteen käyttööni ja uskoa tutkimukseni tärkeyteen. Kiitos Liisa!

Kerroin kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen virkatekstin tutkijoille tutkivani asiakirjatekstejä. Pääsin heti tekstipiiriin! Olen ikuisesti kiitollinen FM Ulla Tiililälle ja FT Vesa Heikkiselle siitä tekstien ja tekstintutkimuksen maailmasta, jonka te avasitte nähtäväkseni.

Sosiaalityön suuntaan osoitan erityiset kiitokseni Pia Mäkeläiselle, Valpuri Salonen-Sorrille ja Leila Skrufille. Olette jaksaneet käydä kanssani keskusteluja ja myötäelää tutkimukseni eri vaiheissa. Ymmärtävä ja määrätietoinen tukenne on ollut arvokasta!

Olen kiitollinen kaikista kannustuksen ja lohdutuksen osoituksista näinä tutkimuksen tekemisen vuosina. Parhaat kiitokseni Virpille, Kirsille ja Ailalle ystävyydestä ja jakamisesta. Saria kiitän erityisesti virusten torjunnasta ja Merjalle kiitos Tukholman kirjastoista. Sydämelliset kiitokset FM Päivi Bergille tiivistelmän käännöksestä ja FK Kari Pereniukselle avusta tekstin saattamisessa painokuntoon.

Rakkaimpiani Mikkoa, Simoa ja Sallaa kiitän kärsivällisyydestä, kannustuksesta ja arjen hallinnasta.

Lokakuisella Lukupolulla vuonna 2003

Aino Kääriäinen

Sisällys

Merkintätapoja ..... **ix**

Kuviot ja taulukko ..... **x**

I Perusta **1**

1 Johdanto: Tekstien äärellä **3**

2 Asiakirjat lastensuojelun näyttämöinä **9**

2.1 Lastensuojelu sosiaalityönä 9
2.2 Asiakirjat tutkimusten aiheina ja lähteinä 14
2.3 Sosiaalityön dokumentointi ja tiedonmuodostus 21

3 Tutkimuksen aineisto **27**

3.1 Muistiinpanot ja päätösasiakirjat 27
3.2 Asiakirjojen lapset 32
3.3 Asiakirjojen kirjoittajat 34
3.4 Tutkijan suhde aineistoon 35

4 Tutkimisen suunnat ja välineet **39**

4.1 Teksti, konteksti ja merkitys 39
4.2 Kriittinen diskurssianalyysi 42
4.3 Analyysimenetelmät 46
4.4 Tekstin moniäänisyys ja puhujakategoriat 47

II Analyysit **53**

5 Asiakirjatekstien retorinen rakentuminen **55**

5.1 Miten? 55
5.2 Retoriikan analyysi 56
5.3 Puhujakategorioilla oikeuttaminen 62
5.4 Kahden totuuden strategia 68
5.5 Yksityiskohdilla vaikuttaminen 75
5.6 Kategorisointi 76
5.7 Päätösasiakirjojen tekstien retoriikka 78
5.8 Asiakirjojen retoriset rakennelmat 81

6 Teemat asiakirjateksteissä 87
6.1 Mitä? 87
6.2 Tematiikan analyysi 88
6.3 Sisällölliset teemat 92
6.4 Kokemukselliset teemat 101
6.5 Päätösasiakirjojen teemat 118
6.6 Asiakirjojen temaattiset säikeet 120
7 Asiakirjatekstien pragmaattiset ulottuvuudet 127
7.1 Miksi? 127
7.2 Pragmaattinen näkökulma 128
7.3 Asiakirjojen kontekstuaalisuus 129
7.4 Asiakirjatekstien intertekstuaalisuus 137
7.5 Asiakirjoihin kirjoittuvat intentiot 148
7.6 Kirjoittajuus ja lukijuus sosiaalityössä 152
7.7 Kielenkäytön dynaamiset valinnat 155

III Päätös ja pohdinta 161

8 Asiakirjatekstit lastensuojelun sosiaalityössä 163
8.1 Tutkimuskysymysten kohtaaminen tekstissä 163
8.2 Asiakirjat tiedonmuodostusprosessissa 165
9 Tutkimuksen arviointia 173
9.1 Metodinen haaste 173
9.2 Luotettavuuden problematiikka 174
9.3 Sisältä katsominen 176
10 Kohti parempaa: Millaiseksi? 179

Lähteet 183
Liitteet 199

Merkintätapoja

kursiivi	1. käsite, termi 2. korostus
lihavointi	1. korostus 2. otsikko
’puolilainausmerkit’	1. tekstin merkityksen laajennettu muunnelma 2. lainaus lainauksen sisällä olevassa lainauksessa
”lainausmerkit”	suora lainaus
sisennetty pieni teksti	aineistoesimerkki tai kirjallisuuden suora lainaus
[hakasulkeet]	esimerkkitekstien anonymisoinnissa käytetty tapa, jolla on poistettu tekstissä olevan henkilön nimi, paikannimi tai muu paljastava tekstin osa
[vauva]	henkilö on alle 2 vuotta
[lapsi]	henkilö on 2–12 vuotta
[nuori]	henkilö on 12–18 vuotta
(…)	katkaisu tai poisto tekstikatkelman keskellä
(1)	esimerkkeinä olevien katkelmien juokseva numerointi

Kuviot ja taulukko

Kuvio 1. Tutkimuskysymysten paikka sosiaalityön, dokumentoinnin ja asiakirjojen suhteissa 6
Kuvio 2. Fairclough'n (1997a, 98) diskurssianalyysin kolmiulotteinen malli 45
Kuvio 3. Puhujakategorioiksi jaettu muistiinpanoteksti 51
Kuvio 4. Asiakaspuheen ja asiantuntijapuheen ero 67
Kuvio 5. Asiakirjan kaksi totuutta 70
Kuvio 6. Normaaliuden ja poikkeavuuden retorinen tuottaminen 73
Kuvio 7. Kategorisointi asiantuntijuuspuheen avulla 77
Kuvio 8. Muistiinpanotekstien ja päätösasiakirjojen retoriset erot 82
Kuvio 9. Esimerkki teemojen nimeämisen vaiheista 90
Kuvio 10. Esimerkki 1 asiakirjatekstin temaattisesta rakentumisesta 122
Kuvio 11. Esimerkki 2 asiakirjatekstin temaattisesta rakentumisesta 123
Kuvio 12. Sosiaalityön asiakirjakirjoittamisen kontekstuaalisia ulottuvuuksia 131
Kuvio 13. Esimerkki lakitekstin ja päätösasiakirjatekstien yhteyksistä 142
Kuvio 14. Muistiinpanotekstien ja päätöstekstin erilainen tekstuaalinen maailma 145
Kuvio 15. Muistiinpanotekstin ja päätöstekstin yhteneväisyys 146
Kuvio 16. Päätöstekstin intertekstuaaliset mahdollisuudet 147
Kuvio 17. Kirjoittamisen ja lukemisen suunnat 154
Kuvio 18. Pragmaattisen tarkastelun elementit Verschuerenia (1999, 67) mukaellen 156
Kuvio 19. Tiedonmuodostuksen dynamiikka 170
Taulukko 1. Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret vuosina 1995–2002 koko maassa ja Helsingissä 13

I Perusta

1 Johdanto: Tekstien äärellä

Tämä on tutkimus lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoista. Tavoitteena on tuottaa tietoa lastensuojelun sosiaalityön dokumentoinnista ja pohtia sen merkitystä lastensuojelun sosiaalityön tiedonmuodostuksessa ja ammattikäytännöissä. Tarkasteluni kiinnittyy lastensuojelun sosiaalityössä tuotettuihin asiakirjoihin, ei lastensuojelun sosiaalityöhön, joka on paljon enemmän kuin mitä asiakirjojen muistiinpanot ja päätökset siitä kertovat. Asiakirjamerkinnät jäävät kuitenkin jäljiksi tehdystä työstä. Nämä jäljet ovat merkittäviä ja kuuluvat erottamattomasti sosiaalityöhön. Kiinnostukseni kohdistuu tähän toistaiseksi Suomessa lähes tutkimattomaan sosiaalityön alueeseen.

Tutkimusaineistoni koostuu huostaanotettuja lapsia ja heidän perheitään koskevista asiakastietojärjestelmään tallennetuista asiakirjoista, muistiinpanoista ja päätöksistä, 1990-luvun alusta vuoden 2000 loppuun. Aineistoni on varsin tuore ja ajankohtainen. Se ajoittuu vaiheeseen, jolloin 1990-luvun alun lama toi sosiaalityöhön lisääntyviä haasteita ja kasvavia ongelmia. Kuntien talous tiukkeni, sosiaalityöntekijöiden työmäärä kasvoi, asiakkaiden ongelmat syvenivät ja työntekijät kokivat työnsä stressaavaksi sekä raskaaksi. (Esim. Kemppainen ym. 1998; Raunio 2000.) Siirryttäessä 2000-luvulle sosiaalityössä ei päästy edellisen vuosikymmenen ahdingosta. Kunnissa on pula pätevistä sosiaalityöntekijöistä ja työntekijöiden jatkuva vaihtuvuus heikentää asiakkaiden saamaa palvelun laatua sekä saatavuutta. Syitä työntekijäpulaan ovat mm. heikko palkkaus, puuttuva työhön opastus, työn raskaus, liialliset asiakasmäärät sekä puutteet täydennyskoulutuksessa. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2003.) Viime vuosien julkisuuden keskusteluissa on ruodittu ankarasti lastensuojelun sosiaalityötä[1]. Voimistuvina teemoina keskusteluissa ovat olleet sosiaalityön oikeu-

[1] Esimerkiksi keväällä 2000 Helsingin Sanomissa käynnistyi värikäs keskustelu huostaanotoista, lapsen oikeuksista ja lapsen edusta lehden julkaistua uutisen, jossa kerrottiin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen kannanotosta kahteen suomalaiseen huostaanottotapaukseen. Lehtikirjoitteluun niin yleisönosasto- kuin vieraskynäpalstoilla otti osaa laaja asiantuntijaverkosto sekä tavallisia kansalaisia. Kirjoituksia kertyi kaikkiaan yli 20 (aikavälillä 8.5.–14.6.2000). (Ks. aiheesta tehty pro gradu Liukonen 2002.) Myös tammikuussa 2003 käytiin kiivasta keskustelua Helsingin Sanomien mielipide- ja vieraskynäpalstoilla sosiaalityön roolista ja työnjaosta lastensuojelussa.

dellistuminen ja siihen liittyvä näyttöperusteisuus, lapsen kuuleminen ja huomioon ottaminen, työn arviointi ja vaikuttavuus sekä niukkenevien resurssien myötä sosiaalityön kustannukset kuntataloudessa. (Esim. Bardy ym. 2002; Mutka 1998; Roos 2001; Sinko 2002; Sosiaali- ja terveysministeriö 2003.)

Kiinnostukseni lastensuojelun sosiaalityön dokumentointiin kumpuaa työhistoriastani. Työskennellessäni päivystävänä sosiaalityöntekijänä, luin ja laadin asiakkaita koskevia asiakirjoja. Tekemäni ratkaisut nojautuivat tai viittasivat usein jonkun toisen sosiaalityöntekijän aiemmin työssään laatimiin teksteihin. Kirjoittamani tekstit liittyivät jatkumoksi edellisiin kirjoituksiin ja tulivat luetuiksi seuraavan kerran jonkun toisen sosiaalityöntekijän toimesta. Yksi osa työtä oli aiempien muistiinpanojen lukeminen ja tulkintojen tekeminen niistä. Tekstejä luettiin työyhteisön sisällä ja niitä muokattiin yhdessä. Toisinaan otin asiakkaan mukaan kirjoittamisen prosessiin ja laadin muistiinpanot hänen läsnäollessaan, lukien ja muotoillen tekstiä yhdessä. Näistä kannustavista asiakastyön hetkistä olen saanut intoa ja voimaa tähän käsillä olevaan tutkimukseeni.

Lastensuojelun asiakaskertomusten kirjaamisen sisältöohjeet ovat hyvin yleisluontoisia siitäkin huolimatta, että asiakastyön dokumentointi on juridisesti säänneltyä (JulkL 21.5.1999/621). Toki dokumentointiin lastensuojelussa on kiinnitetty huomiota (Esim. Rousu & Holma 1999, 76–88.), mutta asiakirjojen laatimisen periaatteet ja tavat ovat työyhteisöjen sisälläkin kirjavia ja yksilöllisiä (Kivinen 1994, 97–98). Dokumentoinnin kehittäminen on perusteltua useasta näkökulmasta. Hyvä dokumentointi turvaa sekä asiakkaan oikeuksia että työntekijän mahdollisuuksia sosiaalityön prosesseissa[2]. Työvoimapula ja työntekijöiden vaihtuvuus asettavat aivan uusia haasteita asiakastyön dokumentoinnille tänä päivänä. Samanaikaisesti, kun lainsäädäntö (SHAL 812/2000, HallMenL 598/1982) turvaa asiakkaalle oikeuden hyvään palveluun ja suunnitelmalliseen hoitoon, voi todellisuudessa asiakkaan palvelua olla suunnittelemassa ja toteuttamassa jokaisella asiointikerralla eri henkilö. Tällöin on mahdotonta seurata, ovatko suunnitelmat toteutuneet, jos työtä ei asianmukaisesti ja systemaattisesti dokumentoida.

[2] Tarja Kivinen (1994, 98–99) esittää, että dokumentoinnin kehittämiseen voi etsiä perusteluja mm. juridisesta, juridishallinnollisesta, hallinnollisesta, sosiaalityön menetelmällisestä ja lapsen edun näkökulmasta.

Asiakirjojen kirjoittaminen on moniulotteinen prosessi. Työntekijä tekee asiakirjoja laatiessaan paljon erilaisia valintoja, joilla voi olla vaikutusta asiakkaan elämään. Sanojen käyttämiseen liittyy myös vallankäytön ulottuvuus. Asiakirjojen kirjoittaminen on osa sosiaalityön tiedonmuodostuksen ja tiedonhallinnan prosessia. Tarkasteluni kiinnittyy tähän prosessiin, jossa arkipäivän puhe ja käytetyt käsitteet muokkautuvat työyhteisön ammattikielelle ja jossa ihminen muuttuu 'asiakkaaksi' asiakirjan lehdelle (Skau 1998 ja Zimmermann 1969). Kysyn tutkimusaineistoltani kolme kysymystä:

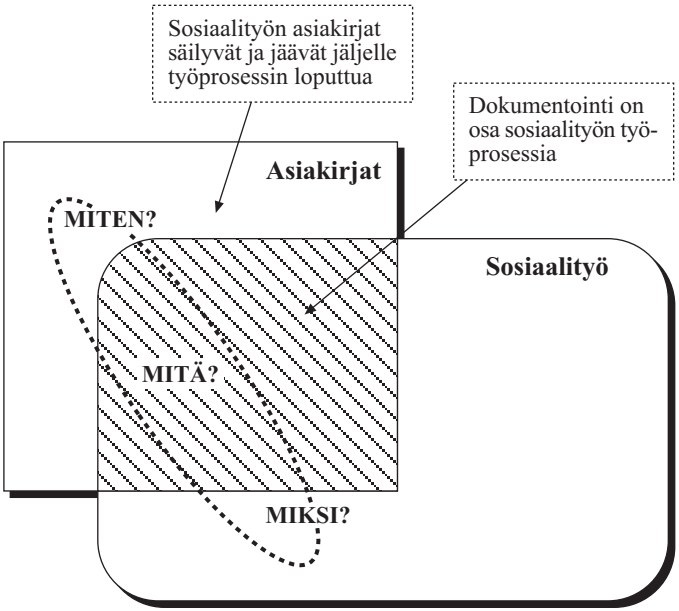
1. **Miten** lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoja kirjoitetaan?
2. **Mitä** lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoihin kirjoitetaan?
3. **Miksi** lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoja kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan?

Esittämällä asiakirja-aineistolle *miten, mitä* ja *miksi* -kysymyksiä liikun erilaisilla tasoilla. Kysyessäni *miten* asiakirjoja kirjoitetaan, olen tiiviisti kiinni aineistossa ja sen ilmiasussa. Kun kysyn *mitä* asiakirjoihin kirjoitetaan, siirryn lähemmäksi työtä ja sen prosesseja sekä työn kuvaamistapoja. Kysymällä *miksi* niitä kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan irtaannun tekstin ilmiasusta tarkastelemaan asiakirjoja kirjoittavien ihmisten tarkoitusperiä ja ympäröivää maailmaa. Olen tietoinen siitä, että *miksi* -kysymyksen[3] esittäminen dokumenttiaineistolle on vastoin monia empiirisen sosiaalitutkimuksen tekemisen perinteitä (ks. Töttö 2001; vrt. kuitenkin Fairclough 1997a, 225 ja Heikkinen 1999, 216 ja 2000d, 303).

Havainnollistan sosiaalityön, dokumentoinnin, asiakirjojen ja tutkimuskysymysteni suhteita ja paikkaa seuraavalla kuviolla (kuvio 1). Asiakirjojen laatiminen eli dokumentointi on erottamaton osa sosiaalityötä. Laaditut dokumentit arkistoidaan ja ne säilyvät jälkinä työstä, vaikka sosiaalityön tarve häviäisi ja asiakkuus loppuisi. Tutkimusky-

[3] Jos halutaan tieteellisesti selittää, *miksi* jokin tapahtuma tapahtui, käytetään kausaalisia syy-seuraus -selitysmalleja. Teleologiset selitykset sen sijaan ilmaisevat, *mitä varten* jokin tapahtuma sattui tai jokin olio on olemassa. (Niiniluoto 1983, 302.) Tutkimuskysymykseni, *miksi* asiakirjoja kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan, on oikeammin *mitä varten* -kysymys, jolloin selitykset liittyvät teleologisen selittämisen tyyppien mukaisesti kirjoittamisen funktioihin, kirjoittajan itsesäätelyyn sekä tietoiseen päämäärään ja toimintaan. Olen halunnut säilyttää kysymyksessäni *miksi*-muodon, koska pragmatiikan tutkimussuuntauksessa käytetään tätä muotoilua.

symykseni *miten, mitä* ja *miksi* kohdentuvat asiakirjojen, dokumentoinnin ja sosiaalityön alueille kuvion esittämällä tavalla. Katkoviivalla piirretty ellipsi kuvaa tutkimusalueen dynaamista vaihtelua. Kyseessä on samanaikaisesti yhtenäinen kokonaisuus, joka toisaalta hajoaa yksittäisiksi lauseiksi ja merkinnöiksi. Jokaisen yksittäisenkin merkinnän kohdalla voidaan kysyä: *miten, mitä* ja *miksi*.

Kuvio 1. Tutkimuskysymysten paikka sosiaalityön, dokumentoinnin ja asiakirjojen suhteissa

Sovellan analyyseissäni kriittisen diskurssintutkimuksen ja kriittisen tekstintutkimuksen ajatuksia. Kyse ei ole yhtenäisestä teorioiden ja metodien järjestelmästä tai tavasta tehdä tutkimusta. Lähtökohtaisesti kriittisessä diskurssintutkimuksen näkökulmassa kiinnostus kohdistetaan sosiaalisiin prosesseihin, siihen, miten kieli toimii ja miten sitä käytetään. Kriittisessä diskurssianalyysissä kielen ajatellaan olevan sosiaalinen areena, jossa jokainen pienikin teksti osaltaan osallistuu ympäröivän maailman rakentumiseen. Kriittisessä tekstintutkimuksessa korostuu itsestäänselvyyksien purkaminen, muutoksen tavoittelu ja useiden näkökulmien etsiminen samoihin teksteihin. (Fairclough

1997a, 36–42; Pietikäinen 2000, 196–198; Heikkinen 1999, 71–76; 2002, 22–25.) Työni ei ole läpeensä kriittisyyttä korostava. Kriittisyydellä ei tarkoiteta sitä, että tutkimuksen avulla olisi tarkoitus arvostella tekstejä tai tekstin tekijöitä. Kriittisyyttä on se, että tarkastelen sosiaalityön arkisissa työkäytännöissä syntyneitä asiakirjatekstejä useista eri näkökulmista. Kriittisen tutkimuksen peruslähtökohta on myös se, että tutkimuksen tulokset esitetään tavalla, joka tarjoaa sosiaalityön tekstien kirjoittajille soveltamisen mahdollisuuksia (ks. Heikkinen 2002, 22–25).

Tukeudun analyyseissäni Norman Fairclough'n (1997a, 98) esittämään kolmiulotteiseen diskurssianalyysimalliin ja sovellan sitä. Mallissa on kolme vaihetta: 1) *kuvaus*, joka on tekstin rakenteellisten ominaisuuksien esittelyä, 2) *tulkinnassa* käsitellään tekstin ja diskurssikäytäntöjen välistä suhdetta ja 3) *selittämisen* vaiheessa tarkastellaan diskurssikäytäntöjen ja sosiokulttuurisen ympäristön välistä suhdetta. (Fairclough 1997a, 98, 208–212; Varis 1998, 39–41.)

Olen nimennyt tutkimukseni kolme analyysiä retoriikan, tematiikan ja pragmatiikan analyyseiksi käyttämieni metodisten lähestymistapojen mukaan. Asiakirjojen *retoriikan analyysissä* tarkastelen tekstejä tekoina, joiden aikaansaamiseksi kirjoittajien on pitänyt tehdä valintoja siitä, miten he kuvaavat tapahtumia tai tilanteita. Analyysin tavoitteena on *kuvailla*[4] asiakirjatekstien kielellisiä rakenteita retoristen valintojen näkökulmasta. *Tematiikan analyysissä* etsin asiakirjateksteistä toistuvia teemoja ja yhteisiä käytäntöjä. Tarkastelu siirtyy kielellisen rakenteen sijasta sisältöihin ja *tulkintaan* siitä, mitä teksteissä oikein puhutaan. *Pragmatiikan analyysissä* siirryn tarkastelussani kauemmaksi tekstistä kohti kirjoittamisen ympäristöä. Pragmatiikassa pohditaan sitä, miksi ihmiset käyttävät kieltä niin kuin käyttävät. Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien tarkasteleminen pragmatiikan viitekehyksessä liittää asiakirjojen laatimisen osaksi sosiokulttuurista ympäristöä ja avaa mahdollisuuden pohtia ja *selittää* kielenkäyttöön vaikuttavia erilaisia tekijöitä.

Tutkimus jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäinen osa *Perusta* antaa tarvittavan välineistön analyysijaksojen lukemiseen. Tässä osassa esitellään lastensuojelutyötä ja sen dokumentointia sekä kuvataan tutkimuksen aineisto. Esittelen myös keskeiset käsitteet sekä tutkimukseni

[4] Varsinaiseen Fairclough´n (1997a) mallin mukaiseen tekstin rakenteellisten ominaisuuksien erittelyyn tutkimusaineistoni on liian laaja.

suunnat ja välineet. Tutkimuksen toinen osa on *Analyysit*. Siinä ovat tutkimuskysymysteni mukaisesti kolme analyysiä ja niiden tulokset. Olen kirjoittanut analyysiluvut mahdollisimman itsenäisiksi. Ne ovat omia kokonaisuuksiaan, jotka kohtaavat toisensa samoissa asiakirja-aineiston teksteissä. Kolmannessa osassa *Päätös ja pohdinta* kokoan yhteen tutkimustuloksia ja teen niistä johtopäätöksiä. Pohdin ja arvioin myös tutkimusprosessia. Lopuksi suuntaan ajatukset tulevaan ja esittelen dokumentointiin liittyviä kehittämisehdotuksia.

2 Asiakirjat lastensuojelun näyttämöinä

2.1 Lastensuojelu sosiaalityönä

Lastensuojelutyö on vaikeutunut Suomessa koko 1990-luvun ajan (esim. Bardy ym. 2002; Järventie & Sauli 2001; Taskinen & Muuri 1997; Heino 1999). Syitä tähän on etsitty vuosikymmenen alkupuolen lamasta ja myöhemmin taloudellisen elpymisen ajasta. Taloudellisen laman seurauksena kunnat supistivat useita lasten ja perheiden palvelu- ja tukimuotoja, joita myöhemmin ei palautettu uuden laman pelossa. Talouden elpyminen ja kansantalouden kohentuminen ei tavoittanut enää työttömyyden vuoksi syrjäytyneitä perheitä. (Esim. Bardy ym. 2002; Sauli 2001 ja Blom 2001.)

Aineistoni asiakirjat ankkuroituvat 1990-lukuun ja erityisesti sen loppuun. Ne on kirjoitettu aikana, jolloin keskimääräinen toimeentulo heikkeni lapsiperheissä. Asumistason nousu pysähtyi ja perheet köyhtyivät. (Sauli 2001.) Myös lasten pahoinvoinnin lisääntymisestä on saatu hälyttäviä tietoja. Irmeli Järventien (1999) tekemän tutkimuksen mukaan, vuonna 1998 vain 26 prosentilla helsinkiläislapsista asiat olivat kunnossa eli heidän perushoivansa oli hyvä ja identiteettinsä myönteinen. Tutkitussa lapsiryhmässä 29 prosentilla lapsista perushoivassa oli selviä puutteita ja heidän identiteettinsä oli erittäin kielteinen. (Järventie 2001, 89.)

Lastensuojelun on todettu myös oikeudellistuneen koko 1990-luvun ajan. Oikeudellistumisella tai juridisoitumisella on monta tulkintaa ja selitystä. Sillä on viitattu juristien mukaantuloon lastensuojeluasioiden selvittämiseen vanhempien tueksi. (Mutka 1998.) Oikeudellistumisella on toisaalta viitattu myös lastensuojelupuheen muuttumiseen hallinnollis-juridiseksi ja vaikeaselkoiseksi. Toisaalta juridisoituminen voidaan nähdä myös myönteisenä kehityksenä, sillä 1990-luvulla asiakkaat ovat saaneet lastensuojeluasiansa entistä useammin suulliseen käsittelyyn ja yhä useammin heidän apunaan on toiminut oikeusavustaja. (Heino 2001; Heino ym. 2002.)

Huoli lapsista ja heidän tulevaisuudestaan on saanut myös tutkijat liikkeelle. Lastensuojelun sosiaalityöstä ja lasten olosuhteista on julkaistu useita sekä kotimaisia että ulkomaisia tutkimuksia, selvityksiä ja kannanottoja. (Esim. Bardy ym. 2002; Bäck-Wiklund & Lundström

2001; Heino 1997; Hurtig & Laitinen 2002; Järventie & Sauli 2001; Kajava 1997; Kananoja & Turunen 1996; Kähkönen 1994; Laakso & Saikku 1998; Murphy 1995; Mäenpää & Törrönen M. 1996; Parton ym. 1997; Pringle 1998; Roos 2001, 2002a, 2000b; Saurama 1999; Sinko 2002 ja Uusikylä 1994.) Perehtyessäni kotimaisiin lastensuojelua käsitteleviin tutkimuksiin ja raportteihin löysin niistä karkeasti neljä erilaista tarkastelusuuntaa. Kirjoittajat olivat valinneet, millaisten 'silmälasien' läpi he lastensuojelua tarkastelivat. Ryhmittelin näkökulmat ja niiden sisällöt seuraavasti:

1. **vanhempien ja perheen näkökulmasta** lastensuojelun sosiaalityö jää epäselväksi ja vanhempia mitätöidään työprosesseissa, sosiaalityö ei ole ymmärrettävää, huostaanotto tulee yllätyksenä ja sen jälkeinen aika on rajatonta odotusta, myös huoltosuunnitelmien toteutumisessa on pulmia. (Esim. Forsberg 1995, 1998; Laakso 1998a; Kähkönen 1994.)
2. **lapsen näkökulmasta** keskeisiksi teemoiksi nousevat lapsen kuuleminen ja lapsen tunteiden huomioiminen, lapsen edun toteutumisen määrittäminen, lapsen ja biologisen perheen yhteyden ylläpitäminen, lapsen tarpeita vastaavan sijoituspaikan löytäminen sekä sijoituksen viivästyminen ja lopettaminen. (Esim. Hurtig 2003; Laakso 1998b; Mäenpää & Törrönen M. 1996; Törrönen H. 1998 ja Törrönen M. 1999.)
3. **sosiaalityön ja viranomaisten näkökulmasta** lastensuojelutyön prosessit ovat liian pitkiä, lapsia ei saada sijoitettua hoidon tarvetta vastaaviin paikkoihin, vanhemmat eivät ymmärrä tilannettaan, työskentely on uuvuttavaa ja lasten sijoitukset tehdään liian myöhään. (Esim. Heino 1997; Kananoja & Turunen 1996; Kääriäinen 2000; Saikku 1998.)
4. **yhteiskunnan ja palveluiden näkökulmasta** sijoitukset ovat liian pitkiä ja sijaishuolto tulee yhteiskunnalle kalliiksi, palvelutarpeita ei ennakoida ja niihin on vaikea vastata, työn laatu sekä kustannukset ovat epätasapainossa ja työskentelyn tulisi painottua avohuoltoon sijaishuollon sijasta. (Esim. Helsingin kaupunki Sosiaaliviraston A2/98 ja C SuSe 9/1999; Saurama 1999;Taskinen & Muuri 1997.)

Lastensuojelua käsitteleviä tarkasteluita lukiessa vakuuttuu siitä, että lastensuojelu herättää tunteita, riippumatta kenen 'puolelle' asettuu tai mistä suunnasta sitä katsoo. Eri näkökulmien edustajat ovat yhtä aikaa oikeassa. Erilaisista lähestymissuunnista esitetyt toivomukset lastensuojelutyön kehittämiseksi ovat kuitenkin yhdensuuntaisia. Kaikki haluaisivat yhteistyön lisääntyvän ja selkeytyvän. Lapsille toivotaan sopivia ja kasvun mahdollisuuksia turvaavia hoitopaikkoja. Asiakastyöhön, erityisesti lasten tilanteisiin paneutumiseen, tarvittaisiin lisää aikaa. Työn laadun paranemisen kautta uskotaan syntyvän myös kustannussäästöjä.

Lastensuojelun perusidea on lain tasolla kiteytetty lastensuojelulain (LSL 683/83) kahteen ensimmäiseen pykälään. Lain ensimmäisen pykälän mukaan lapsella on oikeus turvalliseen ja virikkeitä antavaan kasvuympäristöön sekä etusija erityiseen suojeluun. Lastensuojelu määritellään lain toisessa pykälässä toiminnaksi, jolla turvataan lapsen ensimmäisessä pykälässä todetut oikeudet vaikuttamalla yleisiin kasvuoloihin, tukemalla huoltajia lasten kasvatuksessa sekä toteuttamalla perhe- ja yksilökohtaista lastensuojelua.

Työnä lastensuojelua ei ole laissa tarkoin säädelty[5]. Yleisissä keskusteluissa lastensuojelutyö liitetään usein ainoastaan perheen yksityisyyttä ja itsemääräämistä loukkaaviin huostaanottoihin ja unohdetaan lastensuojelun kohdistuvan ensisijaisesti ennaltaehkäisevään tai korjaavaan toimintaan. Työskentely suuntautuu yksilö- ja perhetyön lisäksi myös yhteisötasolle ennakoivana verkostotyönä. Keskeisenä toiminnan perustana on lapsen edun huomioon ottaminen ja tarvittaessa myös sen turvaaminen. Lastensuojeluviranomaiselle on laissa annettu velvollisuus tehdä ratkaisu lapsen edusta. Tämä tarkoittaa sitä, että viranomainen vastaa sekä tekemistään että tekemättä jättämistään ratkaisuista. Lastensuojelun sosiaalityö on viranomaistyötä, jonka kehykset määrittyvät lainsäädännössä[6].

Lastensuojelun sosiaalityöntekijän ensisijaisena tehtävänä on pyrkiä tarjoamaan *avohuollon tukitoimia* lastensuojelun tarpeessa olevalle

---

[5] Lastensuojelulaki velvoittaa kuntia järjestämään palveluja asukkailleen kunnassa ilmenevää tarvetta vastaavalla tavalla (LSL 4. §).

[6] Lastensuojelulain (683/1983) lisäksi keskeisiä lakeja ovat mm.: Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983), Laki asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000), Hallintomenettelylaki (598/1982), Sosiaalihuoltolaki (710/1982), Henkilötietolaki (523/1999), Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999) ja YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (59-60/1991).

lapselle ja hänen perheelleen. Avohuollon tukitoimia[7] voivat olla esimerkiksi neuvonta ja ohjaus, kotipalvelu, päivähoitopaikan järjestäminen lapselle ja erilaiset taloudelliset avustukset. Avohuollon tukitoimien määrä ja laatu vaihtelevat eri paikkakunnilla, sillä lastensuojelun on vastattava kunnassa esiintyvään tarpeeseen. (Taskinen 1999, 12– 13.) Sosiaaliviranomaisilla on velvollisuus ottaa lapsi huostaan ja järjestää hänelle sijaishuolto vain siinä tapauksessa, jos seuraavat kolme ehtoa täyttyvät yhtäaikaisesti: 1) puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kodin olosuhteet uhkaavat vaarantaa lapsen tai nuoren terveyttä ja kehitystä tai jos lapsi tai nuori itse vaarantaa niitä käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon, 2) avohuollon tukitoimet eivät ole tarkoituksenmukaisia tai mahdollisia tai jos ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja 3) jos sijaishuolto on lapsen edun mukaista. (LSL 16. §; Taskinen 1999, 19.)

Lastensuojelussa keskeistä on perhe- ja yksilökohtaisuus. Työssään lastensuojelun sosiaalityöntekijä joutuu jatkuvasti tekemään vaikeita valintoja. Hänen on pakko tietyissä tilanteissa ratkaista, keiden etuja hän polkee lapsen edun toteuttamiseksi. Lapsen puolelle asettuminen ei saa tarkoittaa sitä, etteikö tavoitteena ole hyvän yhteistyösuhteen rakentaminen vanhempiin ja etteikö sosiaalityöntekijän tule toimia kaikissa tilanteissa vanhempien ihmisarvoa kunnioittaen. Lapsen etua arvioidaan menneisyyden ja nykyisyyden pohjalta, mutta tulevaisuuteen suunnaten. Sosiaalityöntekijän on tehtävä päätös lapsen etua toteuttavasta työskentelystrategiasta. Sen on oltava yhtäaikaisesti lapsen etua toteuttava ja vähiten vahingoittava. (Heino 1997, 379; Kananoja & Turunen 1996, 76–77; Mahkonen 2003, 19–49; Sinko 2002; Parton ym.1997.)

Lastensuojelun sosiaalityöntekijät eivät voi säädellä asiakkaidensa määrää tai laatua, vaan heidän on kannettava vastuu kaikista, myös yhteistyöhaluttomista lastensuojelun tarpeessa olevista asiakkaista. Lastensuojelun avohuollon asiakkaina olevien lasten määrä on lisääntynyt koko 1990-luvun ajan, ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on jatkuvasti kasvanut. Lastensuojelutilastot kertovat, että Suomessa oli vuonna 1995 kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia ja nuoria 10 697, joista huostassa oli 6 478 lasta. Vuoden 2002 tilastoissa kodin

[7] Sirpa Taskisen (1999) toimittamassa *Huostaanotto* – oppaassa esitetään avohuollon tukitoimista luettelo, jotka kunnan *tulee* järjestää ja toinen luettelo tukitoimista, joita kehittyneessä kunnassa *voidaan* tarjota.

ulkopuolelle sijoitettujen määrä on noussut jo 14 187 lapseen, joista huostassa oli 7 829. (Stakes/StakesTieto Sosiaali- ja terveystilastot 11/2002.) Helsingin osalta kehitys on ollut samansuuntaista.

Samanaikaisesti, kun lasten- ja perheiden palvelujen asiakasmäärät kasvavat, näyttää sosiaalityön ammatillinen henkilöstövajekin kasvavan. Tähän epäkohtaan on kiinnitetty huomiota myös sosiaali- ja terveysministeriön taholta (Sosiaali- ja terveysministeriö 2003:11, 42). Huoli siitä, että sosiaalitoimen vähävoimaisimmat asiakasryhmät jäävät vaille tarpeenmukaisia palveluja, ellei päteviä sosiaalityöntekijöitä saada palkatuksi perussosiaalityöhön, on aiheellinen.

Taulukko 1. Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret vuosina 1995–2002 koko maassa ja Helsingissä

Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret 1995–2002				
Vuosi	Koko maassa		Helsingissä	
	Sijoitetut yhteensä	Siitä huostaanotetut	Sijoitetut yhteensä	Siitä huostaanotetut
1995	10 697	6 478	1 917	1 296
1996	11 124	6 474	1 860	1 250
1997	11 764	6 803	2 199	1 396
1998	12 010	6 778	2 308	1 457
1999	12 224	6 802	2 258	1 524
2000	12 870	7 316	2 326	1 603
2001	13 453	7 396	2 399	1 678
2002	14 187	7 829	2 533	1 784

(Lähde: Koko maa: Stakes/Stakes Tieto Sosiaali- ja terveystilastot 11/2002; Helsinki: Helsingin sosiaaliviraston omat tilastot)

Lastensuojelun sosiaalityö on jatkuvaa siirtymistä tilanteesta toiseen, odottamattoman kokemista ja vanhan liittämistä olemassa olevaan. Työ on asiakkaiden kohtaamista ja kuulemista, valintojen ja niistä aiheutuvien seurausten arviointia, sijaishuoltopaikkojen etsimistä ja yhteistyötä muiden viranomaisten kanssa. Tarja Heino (1997) kuvaa osuvasti sitä, kuinka sosiaalityöntekijä on asiakkuutta määritellessään samanaikaisesti monessa eri roolissa. Hän 1) tutkii ja arvioi, 2) päättää asiakkuudesta ja 3) tukee asiakkaita ja järjestää heille palveluja tulkit-

semansa tarpeen mukaan. Sosiaalityöntekijä valmistelee, päättää ja toimeenpanee tekemänsä päätökset. Ei ole siis ihme, jos asiakkaan ja työntekijän välinen luottamus horjuu tai puuttuu ja toiminta aiheuttaa ristiriitaisia tunteita. (Heino 1997, 368–370.)

Lainsäädännön rajoista ja viranomaistyön velvoitteista huolimatta, sosiaalityölle on ominaista tehtäväalueen ja työvälineiden väljärajaisuus. Tästä aiheutuu ainakin kahdenlaista ristivetoa. Ensinnäkin sosiaalityössä kohdataan ihmisten arkielämän moninaisuus kaikessa ennakoimattomuudessaan, mikä asettaa erityisiä vaatimuksia ammattikunnalle. (Ks. Mutka 1998; Parton & Marshall 1998; myös Karvinen 1996.) Työssä on pystyttävä joustamaan joka suuntaan, elämään jatkuvassa epävarmuudessa, oppimaan uusia työkäytäntöjä ja ottamaan epämiellyttävätkin haasteet vastaan. Ihmisten arki ja siinä koetut murheet työntyvät sosiaalityöntekijöiden työhuoneisiin. Toiseksi tehtäväalueen väljärajaisuus houkuttelee muita ammattikuntia tekemään sosiaalityölle rajauksia. Poliisien, lääkärien, psykologien ja juristien ammattikunnat ovat erityisesti viime vuosina halunneet tehdä linjanvetoja sosiaalityöntekijöiden työhön[8]. Ulla Mutka (1998, 180) toteaa, että nykymurroksen oloissa sosiaalityön eriytyneen toiminta-alueen rajaaminen on entistä vaikeampaa. Siirryttäessä 2000-luvulle tämä kehityssuunta näyttää vain kiihtyvän.

2.2 Asiakirjat tutkimusten aiheina ja lähteinä

Dokumenteilla on aina ollut vahva merkitys yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Tutkimuksien aineistoina on käytetty muun muassa tilastoja, erilaisia henkilökohtaisia dokumentteja kuten kirjeitä, elämäkertoja ja päiväkirjoja, aikaisempien tutkimuksien aineistoja sekä erilaisia organisaatioiden asiakirjoja kuin myös joukkotiedotuksen ja kulttuurin tuotteita. (Esim. May 1999; Scott 1990; Uusitalo 1991.) Tim May (1999) pitää dokumentteja sosiaalisten käytäntöjen kuvaajina. Ne ovat tiedonlähteitä, jotka rakentavat kuvaa ihmisten jokapäiväisessä elämässä tekemistä ratkaisuista. Dokumentit sisältävät yksityiskohtaisia tietoja laatimishetken sosiaalisista tapahtumista, pyrkimyk-

[8] Tästä kertoo esimerkiksi tammikuussa 2003 käyty Helsingin Sanomien vieraskynä- ja mielipidepalstojen keskustelu, joka lähti liikkeelle poliisitoimen ja oikeustoimen edustajien kannanotoista sosiaalityön roolista lastensuojelussa.

sistä ja tarkoituksista. Ne kuvaavat menneisyyden paikkoja, tapahtumia ja ihmisten välisiä suhteita. (May 1999, 157.)

Nykypäivän monipuoliset tekstin- ja kuvantallentamisen tekniikat tuovat uusia mahdollisuuksia tilanteiden ja asioiden dokumentoimiseen. Sosiaalitoimistojen paperiset aktit ovat vaihtuneet tietokoneelle täytettäviksi asiakastietojärjestelmiksi. Keskusteluita voidaan tallentaa videonauhalle tai ääninauhalle. Myös erilaiset piirrokset, valokuvat ja esineet ovat tietolähteitä menneisyyden hetkistä. Tutkimuksessani dokumentti, dokumentointi ja asiakirja saavat kuitenkin paljon rajatummat merkitykset. Tutkin lastensuojelun sosiaalityössä kirjoitettuja asiakirjatekstejä. Dokumentti ja asiakirja määrittyvät työssäni samaksi asiaksi. Samoin dokumentointi on synonyymi asiakirjan kirjoittamiselle.

Suhtautuminen dokumenttien sisältämään tietoon on ristiriitaista. Dokumentit voidaan nähdä todellisuuden heijastumina, jolloin tutkimuksessa etsitään yhtäläisyyksiä tekstin kuvauksen ja todellisten tapahtumien välillä. Yhtälailla ne on mahdollista käsittää alkuperäisessä tehtävässään, käytännön tilanteiden ja tapahtumien kuvaajina, jolloin tutkija on kiinnostunut erityisesti tekstien kannattelemista näkymättömistä merkitysrakenteista. (May 1999; Plummer 1990; Scott 1990.) Dokumenttien totuudellisuutta on myös kyseenalaistettu voimakkaasti (esim. Platt 1981). Jennifer Platt (1981) moittii tutkijoita siitä, että nämä käyttävät dokumentteja luotettavina informaatiolähteinään. Moitteensa tueksi hän luettelee monia kirjoittamisessa tapahtuvia virheitä, kuten kirjoittajan omat tavoitteet, heikkoudet ja intohimot tai kirjoittajan kyvyttömyys havainnointiin, kuvaamiseen ja kirjoittamiseen. (Platt 1981, 214–215.)

Pohdintoja dokumenttien käyttökelpoisuudesta totuudenmukaisen tiedon tuottajana on yritetty ratkoa jaottelulla, onko dokumentti tutkimuksen *aihe* vai *lähde.* On esitetty, että silloin kun dokumentti on tutkimuksen aihe, ei sen totuusarvolla ole niin suurta merkitystä kuin silloin, jos dokumentti toimii tutkimuksen lähteenä. Toisaalta Scott (1990) toteaa, että tällaista jaottelua ei voida yksiselitteisesti tehdä. Hänen mukaansa dokumentteja ei voi tarkastella vain lähteenä huomioimatta niiden muotoa ja laatimisympäristöä. Toisaalta dokumentteja ei voida tarkastella vain aiheena kiinnittämättä lainkaan huomiota niiden yhteiskunnallisiin yhteyksiin (Scott 1990, 38; myös May 1999, 165; Platt 1981, 214).

Asiakasmuistiinpanojen käyttöä tutkimuksen lähteenä on pidetty metodologisesti ongelmallisena. Harold Garfinkel (1967, 190) tekee havainnon, että kaikki tutkijat, jotka ovat perustaneet tutkimuksensa potilasasiakirjoihin, tekevät lopuksi luettelon tutkimuksessa esiintyvistä ongelmista. Hän esittää asiakirjojen käyttöön liittyvät vaikeudet ”normaaleina, luonnollisina” hankaluuksina, jotka nousevat arkityön ja tutkimustyön ristiriidasta. Garfinkel (1967) selittää potilasasiakirjoihin liittyvien tutkimisen ongelmien johtuvan siitä, että työntekijöillä on vakiintuneet tapansa raportoida työstään. Raporttien laatiminen on osa heidän jokapäiväisiä tehtäviään, ja niitä laaditaan, jotta työ saataisiin myös tehdyksi. Asiakirjat kirjoitetaan palveluja ja työtä varten, ei tutkimistarkoituksia varten. (Garfinkel 1967, 191 ja 207.)

Scott (1990) asettaa kriteerit dokumenttien käyttämiselle lähteenä. Dokumenttien tulee olla aitoja ja autenttisia, niiden tulee olla uskottavia ja vapaita virhetulkinnoista, niiden tulee edustaa laajempaa joukkoa ja niiden tulee olla selkeitä ja ymmärrettäviä. (Scott 1990, 6–8.) Olen Scott´n kanssa yhtä mieltä siinä, että dokumentit ovat aina sidoksissa ympäristöönsä ja ennalta määrättyihin muotoihinsa, ja että nämä seikat on myös huomioitava analyyseissä. Edellä esitettyihin dokumenttien käyttämisen kriteereihin suhtaudun kuitenkin varauksellisesti. Kuinka voidaan löytää sellaisia dokumentteja, jotka ovat vapaita virhetulkinnoista? Kirjoittaminen on aina tulkinnan tekemistä, jolloin virhetulkinnan tekee tulkitsija eikä dokumentti itsessään. May (1999) toteaakin, että dokumentteja ei voi irrottaa kirjoittamisen tavoista, ja niitä tulisikin lähestyä hermeneuttista ymmärtämistä korostaen. Tällä May tarkoittaa tutkijan omien ja tekstistä löytyvien merkityksien tiedostamista ja hyödyntämistä analyysiprosessissa. Tutkijan oma ajattelu muodostaa ponnahduslaudan tekstin kanssa käytävään dialogiin.

Mayn (1999) mukaan dokumentit tulee sijoittaa laajempaan sosiaaliseen ja poliittiseen kontekstiin, jolloin tutkija tarkastelee yhtä lailla tekstin tuottamisprosessin tekijöitä kuin sosiaalista kontekstiakin. (May 1999, 162–163; myös Scott 1990,12–13, 31.) Vaikka en varsinaisesti tuo esiin hermeneuttisen ymmärtämisen olemassaoloa tutkimusprosessissani, niin Mayn (1999) esittämä ajattelu ilmenee työskentelyssäni. Sosiaalityöntekijyys ja ammatillinen ymmärrys asettuvat dialogiin tutkittavina olevien asiakirjatekstien kanssa. Tutkin asiakirjatekstejä aiheina, en lähteinä, mutta samalla ymmärrykseni sosiaali-

työstä vääjäämättä tuottaa keskusteluun näkökulmia sosiaalityön sisällöistä.

Myös Partonin, Thorpen ja Wattamin (1997) näkemyksissä korostuu asiakirjojen luonne työn tekemisen välineenä, kuten Garfinkelilläkin (1967). Sosiaalityöntekijät esittävät asiakirjoissa sen, mitä asianmukainen työskentely edellyttää. Asiakirjat kertovat siitä, kuinka sosiaalityöntekijät toimivat lastensuojelutehtävän päämäärien mukaisesti. Niihin tallennetaan tietoja päätöksien perustelujen pohjaksi. Asiakirjat kuvaavat myös sitä, mikä on tarkoituksenmukaista sanoa tai jättää sanomatta, mikä on syytä hyväksyä tai hylätä, mistä on tehtävä päätös tai jättää päätös kokonaan tekemättä. (Parton ym. 1997, 77–79.) Tällaisista asiakirjoista on myös tässä tutkimuksessa kysymys. Ne ovat tekstejä, jotka sisältävät lastensuojelun sosiaalityöntekijän työn tekemisen kannalta merkityksellisiä asioita. Muistiinpano- ja päätöstekstit ovat osa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan todellisuutta. Tutkimani tekstit ovat aidosti sosiaalityön arkea.

Valtaosa viimevuosina julkaistuista sosiaalityön asiakirjoja käsittelevistä artikkeleista (Esim. Goldstein 1983; Holbrook 1983; Kagle 1991, 1993; Morén 1996, 1999; Prince 1996; Rosen 1994.) keskittyy pohtimaan dokumenttien tuottamisen ongelmia ja tekniikoita sosiaalityössä eikä niinkään niiden tutkimisen ja lukemisen kysymyksiä. (Ks. Hall 1997; Platt 1981; Scott 1990.) Sosiaalityön dokumentteja pidetään yleisesti työhön kiinteästi kuuluvana sisäisenä asiana, johon tutkijoilla ei ole tai ei tulisi olla pääsyä. Ernest W. Burgess (1928) antaa artikkelissaan yhä vieläkin käyttökelpoisen ohjeen tämän kysymyksen kanssa kamppaileville. Hän toteaa, että sellaiset dokumentit, jotka ovat hyödyllisiä sosiaalityössä, ovat myös käyttökelpoisia tutkimusaineistoiksi (Burgess 1928, 532).

Suomalaisessa sosiaalityön ja lastensuojelun tutkimuksessa asiakirjoja pääasiallisena lähteenään ovat aiemmin käyttäneet esimerkiksi Salo (1956), Rauhala (1978 ja 1980), Törrönen ja Mäenpää (1995), Kajava (1997) sekä Saurama (2002). Monissa tutkimuksissa asiakirjoja on käytetty täydentävinä tai osittaisina lähdeaineistoina, kuten esim. Forssén (1993), Pohjola (1994) ja Heino (1997).

Uranuurtajana suomalaisten lastensuojelun asiakirjojen tutkimisessa on ollut Reino Salo (1956), joka hyödynsi laajasti eri viranomaisten arkistoja. Salo muutti tiedot tilastollisesti käsiteltävään muotoon tarkastellessaan lakisääteisen lastensuojelutyön tuloksia. Urho Rauhala

(1978 ja 1980) tutki asiakirjojen avulla huostaanoton keston syitä ja jatkon ennustamista. Hän totesi ongelmaksi sen, että ei ole olemassa mitään yleisesti hyväksyttyä teoriaa, joka käytännössä selittäisi, miten lapset itse asiassa valikoituvat huostaanoton kohteiksi. Rauhalan mukaan asiakirjojen tutkimisessa hankaluudeksi nousee se, että tutkija joutuu mukaan eräänlaiseen kaikuilmiöön, jossa viranomaiset lainsäädännön ja koulutuksen keinoin määrittävät käsityksemme huostaanoton syistä, jotka sosiaalityöntekijät omaksuvat omiksi käsityksikseen. Sitten, kun tutkijat pannaan selvittämään huostaanoton syitä, he löytävät ne samat syyt, jotka on etukäteen julkisesti sanottu. (Rauhala 1980, 9.) Rauhalan kuvaama kaikuilmiö on läsnä kaikessa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa tänäkin päivänä. Ympäröivä kulttuuri synnyttää jatkuvasti kielen avulla käsitteitä, joita kulttuurin sisällä toimivat ottavat käyttöönsä tietoisesti tai tiedostamattaan. Lisääntyvä suuntaus oman työn tutkimiseen, käsitteellistämiseen ja ymmärtämiseen suorastaan yllyttää meitä asettumaan tälle kaikuilmiölle alttiiksi, peilaamaan ja samalla kyseenalaistamaan sekä omia että yhteiskunnan käsityksiä tutkittavasta ilmiöstä.

Johanna Mäenpää ja Maritta Törrönen (1996) etsivät lastensuojelun asiakirjoista lasta, sitä, millaisen kuvan asiakirjat antavat lapsen asiakkuudesta ja miten lapsi näkyy viranomaisverkostossa. Tutkijoiden mukaan asiakirjoissa on vain vähän kuvauksia lapsen ja vanhemman välisestä vuorovaikutuksesta. Sen sijaan heidän mukaansa asiakirjat kuvaavat hyvin monimutkaista palveluverkkoa ja lapsen vaihtuvia hoitosuhteita. (Törrönen & Mäenpää 1995; Mäenpää & Törrönen 1996, 57–60.) Ajatukset lasten näkymättömyydestä asiakirjoissa ja siitä, että asiakirjat edustavat vain sosiaali- ja terveysviranomaisten näkemyksiä lapsen elämäntilanteesta, ovat muodostuneet yleisiksi käsityksiksi suomalaisten sosiaalityön asiakirjojen sisällöistä[9].

Lapsen etua huostaanottoprosessissa asiakirjoista tutkinut Mirja Kajava (1997, 66) toteaa dokumenttien olevan hyvä tietolähde erityisesti arkaluontoisia asioita, kuten lastensuojelua ja huostaanottoja tutkittaessa. Hän käytti aineistonaan lääninoikeuden vahvistettavaksi toi-

[9] Tähän samaan johtopäätökseen tulivat myös Nigel Parton, David Thorpe ja Corinne Wattam (1997) tutkiessaan englantilaisia lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoja. Asiakirjoista löytyi 'hiljainen' lapsi, jolla he tarkoittavat sitä, että ne asiat, jotka olisi parasta kuvata lapsen äänellä, puuttuvat kokonaan. Lapsen näkökulmaa, kuten tunteita, toiveita, ulkoista olemusta tai muunlaista kuvausta ei asiakirjoista löytynyt.

mitettuja huostaanottoasiakirjoja, joiden tietoja käsiteltiin kvantitatiivisesti tiivistäen. Kajava korostaa, että työn sisällön ja kirjaamiskäytäntöjen tunteminen ovat edellytyksenä lastensuojelun dokumenttien lukemiselle ja analysoimiselle. (Kajava 1997, 66–67.)

Tuoreimmassa asiakirjoihin pohjautuvassa tutkimuksessa Erja Saurama (2002) selvittää lasten huostaanottokäytäntöjä 1950–1970 -luvuilla. Saurama käyttää aineistonaan vuosien 1953–1979 asiakirjatietoja ja kuvaa niiden avulla eri vuosikymmenien lastensuojelun sosiaalityön toimintakäytäntöjä. Hän analysoi asiakirjojen varaan rakentamiaan tarinoita, jotka mallintavat todellisuutta ja joiden kautta hän tekee tulkintoja (Saurama 2002, 213). Saurama toteaa asiakirjojen tarjoavan pirstaleista tietoa ja ratkaisee tämän ongelman täydentämällä itse puuttuvat kohdat. Tässä tutkija asettuu dialogiin aineistonsa kanssa ja tuottaa täydentävää puhetta.

Lähes poikkeuksetta kaikki sosiaalityön dokumentteja tutkineet toteavat, että asiakirjat kertovat vain vähän työn tarkoitusperistä tai ristiriidoista asiakkaiden ja työntekijöiden välillä. Asiakirjoissa ihmiset on irrotettu elinympäristöstään lyhyiksi maininnoiksi, 'tosiasioiksi', ja etäisyys näiden mainintojen ja arkielämän välillä on suuri (esim. Satka, 1989 ja 1992; Smith 1990; Prince 1996). Dokumentteja tietolähteinä on moitittu myös siksi, että niihin eivät kirjaudu kaikki sosiaalityöntekijän saamat ja päätöksien perusteena käyttämät tiedot (esim. Rauhala 1980; Parton ym. 1997).

Asiakirjoja lukiessa syntyy helposti jälkiviisauden vaara. Toiminta näyttäytyy sarjana välttämättömiä tapahtumia, ikään kuin jo lähtökohtatilanteessa olisi määrätty, mikä vaihtoehto toteutuu. Jorma Kalela (2000, 120) muistuttaa, että "menneiden tulevaisuuksien tutkiminen" asettaa erityisiä vaatimuksia tutkijalle, sillä menneisyyden tulevaisuudet ovat olleet yhtä avoimia kuin tulevaisuus tänä päivänä. Päätösten tekijät eivät ole voineet tietää ratkaisujensa seurauksia, jotka nykyisyydessä näyttäytyvät ilmeisiltä. Asiakirjamerkintä kertoo vain osan siitä tilanteesta ja tunnelmasta, joka on ollut ajankohtainen kirjaamishetkellä. Asiakirjamerkinnän kirjoittaja näyttäytyy helposti asioiden tietäjänä ja todellisuuden määrittelijänä. Alkuperäistä tilannetta, tekstin syntyhetkeä ja kirjoittajan ajattelua ei kuitenkaan sellaisenaan enää jälkikäteen voi tavoittaa. Tutkijalle jää ainoastaan teksti, joka kertoo kielessä tuotetusta todellisuudesta. (Kalela 2000, 113–120; Ricœur 2000, 60–62; vrt. Saurama 2002.) Historiantutkijan muistutus

”menneiden tulevaisuuksien tutkimisesta” on keskeinen erityisesti lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoja tutkittaessa. Jokaisena kirjoittamisen hetkenä tulevaisuus on ollut avoin.

Tekstin ymmärtäminen vaatii yleensä taustatietoa sen paikasta muiden tekstien joukossa. Asiakirjatekstit eivät automaattisesti liity toisiinsa tai jatka toistensa ajatuskulkuja. Ne sisältävät paljon alkuoletuksia, jotka perustuvat ajatukseen kirjoittajan ja lukijan yhteisestä tiedosta, tavasta ymmärtää asioita. Viranomaistekstit ovat tulosta lainsäädännöllä ja ohjeilla säännellystä julkisesta toiminnasta. Tämän toiminnan analysoiminen avaa uusia näkökulmia tiedon ja ’totuuksien’ tuottamisesta. (Hiidenmaa 2000c, 19–34; Heikkinen 2000b, 204.) Asiakirjat eivät todellakaan kerro koko tarinaa eletystä elämästä, mutta ne kertovat siitä, mitä esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat pitäneet tärkeänä työnsä tekemisen kannalta (ks. Parton ym. 1997, 78).

Sosiaalityön dokumenttien käyttäminen tutkimuksen aineistona vaatii tietoisuutta siitä, mitä on tutkimassa. Edellä olen esittänyt eri tutkijoiden varoituksen sanoja, vaatimuksia ja reunaehtoja dokumenttiaineistojen tutkimuksen tekijälle. Olen tietoisesti valinnut lastensuojelun sosiaalityön asiakirjat tutkimukseni *aiheeksi* ja sanoutunut irti dokumenttiaineistojen lähdekriittisistä kannanotoista (esim. Plummer 1990, 158). Dokumenttiaineistoja on pidetty epäluotettavina ja mielenkiinnottomina erityisesti niiden yhteiskunnallisen sidonnaisuuden vuoksi. Tässä tutkimuksessa asiakirjojen merkitys ja kiinnostavuus tutkimuskohteena syntyy juuri tästä syystä. Tekstit ovat arkisessa työssä tuotettuja asiakirjoja. Ne ovat osa lainsäädännöllä ohjattua viranomaistyötä. Näkökulmani ja kiinnostukseni kohdentuu asiakirjateksteihin, mutta en sivuuta niiden syntyyn vaikuttaneita tekijöitä ja yhteyksiä sosiokulttuuriseen ympäristöönsä. Tulkinnassani ovat läsnä lastensuojelun sosiaalityön keskustelut ja yleiset käsitykset, ja myös oma sosiaalityöntekijyyteni[10].

Tutkimusprosessin kuluessa olen joutunut useasti perustelemaan ja puolustelemaan aineistoni tarkoituksenmukaisuutta ja kykyä toimia informaation lähteenä. Tämä on suunnannut myös tarkentamaan sitä, mitä asiakirja-aineistolta voi ylipäätään kysyä ja mihin aineistoni vas-

[10] Roolin vaihtaminen sosiaalityöntekijästä tutkijaksi ei ole yksinkertainen asennon vaihto.

taa. Historiantutkimus korostaa erityisesti sitä, että dokumentteja tutkivan työtä tulisi hallita pyrkimys tehdä oikeutta tutkimuksen kohteena oleville ihmisille ja asioille. (Mm. Kalela 2000, 55–56; Scott 1990, 1–2.) Oikeuden tekemisen vaatimus on erityisesti askarruttanut mieltäni tutkimuksen eri vaiheissa. Tähän teemaan palaan luvussa 3.4 pohtiessani suhdettani aineistoon.

2.3 Sosiaalityön dokumentointi ja tiedonmuodostus

Hahmotan seuraavaksi sosiaalityön dokumentoinnille asetettuja haasteita tiedon tuottamisen ja tiedonmuodostuksen näkökulmasta. Avaan niitä historiallisten painotuksien ja nykyajan tietovaatimusten kautta.

Dokumentoinnin tavat ja painotukset ovat vaihdelleet sosiaalityön historiallisessa kehityksessä (esim. Kagle 1991; Karvinen-Niinikoski & Tapola 2002; Lundström 1993; Tapola 2002). Tommy Lundström (1993) kuvaa ja analysoi väitöskirjassaan lastensuojelun historiallista kehitysprosessia Ruotsissa. Hän lähestyy lastensuojelua lainsäädännön, ammatillisuuden ja palveluiden suunnista. Asiakirjojen laatimisen näkökulmasta on kiinnostavaa, että Lundström löytää kolme erilaista dokumentoinnin tyyliä: 1) *esi-institutionaalinen tyyli*, joka ulottui 1950-luvulle asti, 2) *byrokraattinen tyyli*, joka oli nähtävissä 1930–1980-luvuilla ja 3) *ammatillinen tyyli*, joka tuli yleiseksi 1970-luvulta lähtien. Esi-institutionaalisessa tyylissä oli kyse lyhyistä, vapaamuotoisista kuvauksista, joissa ei esitetty syy-seuraus selityksiä, todisteita tai yleisiä kuvauksia perheen tilanteesta tai historiasta. Ne olivat usein lautakuntien puheenjohtajien kirjoittamia. Byrokraattisessa tyylissä dokumentoinnin tavat olivat mallitettuja ja työkäytännöissä pyrittiin yhdenmukaisuuteen. Dokumentoinnissa pyrittiin mahdollisimman laajaan ja tarkkaan kuvaukseen perheen arjesta. Ammatillinen tyyli poikkesi byrokraattisesta tyylistä siten, että dokumentointia pyrittiin täydentämään tieteellisellä näkökulmalla. (Lundström 1993, 204–247.)

Case work -perinteessä asiakastietojen kirjaamisella oli keskeinen tehtävä, ja tästä työmuotoa on myös kritisoitu. Richard L. Edwards ja William J. Reid (1989) tuovat esille, että sosiaalityöntekijät olivat tyytymättömiä yhdenmukaiseen tapausasiakirjojen kirjoittamistapaan. Osa heistä käytti myös enemmän aikaa raporttien kirjoittamiseen kuin

asiakastyöhön. (Edwards & Reid 1989, 49–51.) Sodan jälkeisessä Suomessa käytettiin case work -mallia, johon sisältyi ajatus prosessikirjoittamisen avulla jäsentyvästä tiedosta. Se jäi syrjään työläytensä ja vaativuutensa vuoksi. Case workin tilalle tulleet psykososiaalisen työn painotukset korostivat kirjoittamisen sijasta ennemminkin asiakkaan kohtaamista (esim. Granfelt 1993).

Sosiaalityön dokumentaatiokeskustelut liittyvät aina myös laajempiin yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä (Lundström 1993; myös Tapola 2002). Maria Tapola[11] (2002, 111) esittää tutkimuksessaan, että dokumenttien strukturoitumisen vaatimukset liittyvät taloudellisen tilanteen kriisiytymiseen, kun taas asiakaslähtöisyyden painotukset tähtäävät asiakkaan aseman parantamiseen ja asiakkaan äänen näkyväksi tekemiseen. Stefan Morén (1999) toteaa sosiaalityön dokumentaation palvelevan yksipuolisesti laillista ja hallinnollista tavoitetta. Morén luonnehtii ammatillista dokumentaatiota kyvyksi punnita yhtä aikaa erilaisia tarpeita ja näkökulmia sekä samanaikaisesti ottaa huomioon lailliset edellytykset, yhteiskunnalliset rajoitukset ja suhteet. Hän toteaa, että dokumentit rakentavat ja ylläpitävät todellisuutta. Dokumentointi on enemmän kuin viranomaistyötä: se on vallan ja sosiaalisten suhteiden ratkaisematon liitto. Dokumentit ovat keino tehdä näkyväksi rajoitettuja toiminta- ja elinmahdollisuuksia. (Morén 1999, 331–333.)

Gunnar Bernler ja Lisbeth Johnsson (1993) ovat tutkineet ruotsalaisia dokumentoinnin käytäntöjä. He analysoivat 90 sosiaalityön asiakirjaa sekä haastattelivat yhdeksää sosiaalityöntekijää ja heidän kuutta esimiestään kysyen, miltä sosiaalityön asiakirjat näyttävät, mitä ja miten niitä kirjoitetaan sekä kuka niitä kirjoittaa. Tutkimus tuottaa runsaasti erilaisia luokituksia asiakirjojen rakenteesta, kielenkäytöstä, sisällöstä sekä sosiaalityöstä ja sen tekijöistä. Tekijät kokoavat asiakirja-analyysihavaintonsa neljään asiakaskertomusten ideaalityyppiin: 1) *henkilötietoasiakaskertomus* kertoo vain faktatiedot asiakkaasta, 2) *kuvaava asiakaskertomus* pyrkii kuvaamaan tilannetta mahdollisimman hyvin, 3) *vuoropuheluasiakaskertomuksessa* kuvataan eri osapuolten käsityksiä tilanteestaan ja todellisuudestaan ja 4) *elämänkerrallisessa asiakaskertomuksessa* tilannetta kuvataan kokonaisuutena. (Bernler ja Johnsson 1993, 24–27, 123–125.) Bernlerin ja Johnssonin

[11] Tapola (2002) kokoaa pro gradu -tutkielmassaan ansiokkaasti dokumentointiin liittyvää keskustelua angloamerikkalaisessa sosiaalityökeskusteluissa.

(1993) tutkimuksen idea ja kysymyksenasettelu ovat lähellä omaa tutkimustani. He tavoittelevat dokumentoinnin prosessin kokonaisymmärrystä pohtien, ”mitä asiakirjat tekevät?”

Dokumentoinnilla on sosiaalityössä useita tehtäviä ja käyttötarkoituksia. Asiakirjat toimivat esimerkiksi apuvälineinä asiakkaan tilanteen ja tarpeiden yksilöimisessä, niillä voidaan kuvata palveluprosesseja ja turvata asiakastyön jatkuvuutta. Asiakirjat helpottavat työprosesseja ja niiden avulla tallennetaan tietoja hallinnon sekä suunnittelun käyttötarkoituksia varten. (Egelund & Halskov 1986, 71–73; Kagle 1991, 2–5; myös Bernler ja Johnsson 1993, 126–127.) Tapola (2002, 113) näkee vaarana, että työntekijälle kasautuu paljon sekä dokumentoitavaa tietoa että dokumentointiin liittyviä tehtäviä ja esittää yhtenä mahdollisuutena reflektiivisyyttä tukevien dokumentaatiomallien kehittämisen, joissa korostetaan tilanteen hahmottamista yhdessä asiakkaan kanssa. (Ks. myös Parton & O`Byrne 2000, 32 ja 45.)

Sosiaalityön asiakirjat ja dokumentointi liittyvät tavalla tai toisella tiedon prosessointiin ja säilömiseen sekä tiedon uudelleen hyödyntämiseen. Sosiaalityötä kriittisen teorian mukaisesti tarkasteleva Jan Fook (2002) haastaa kyseenalaistamaan tietokäsityksiämme ja pohtimaan, mistä koostuu oikea tieto ja miksi joidenkin tieto on arvokkaampaa kuin toisten. Entä miten tietoa tallennetaan ja otetaan käyttöön? On myös tärkeä pohtia, ketä varten ja kenen näkökulmasta tietoa kerätään. Se, kuinka sosiaalityössä puhutaan tiedosta ja mitkä ovat tiedonmuodostuksen tavat, on Fookin mukaan tärkeä osa tietoa itsessään. (Fook 2002, 33–36.)

Michael Gibbons ym. (1994) hahmottavat sellaista tiedontuottamisen mallia, jossa ollaan kiinnostuneita sekä siitä, mitä tietoa tuotetaan, että siitä kuinka tieto on tuotettu. Tiedon tuottaminen nähdään mallissa dynaamisena ja avoimena sekä ennen kaikkea tieteen raja-aitoja rikkovana. Tiedon tuottamisen tulee tapahtua lähellä ja avoimessa vuorovaikutuksessa kaikkien osallisten kanssa. (Gibbons ym. 1994, 1–16, 17–45, 140.) Sosiaalityöhön ja sen dokumentointiin liittyneenä Gibbons´n ym. (1994) ajatukset tiedon tuottamisen prosessista soveltuvat hyvin. Työn dokumentointi ei ole vain asioiden kirjaamista ja taltioimista. Se on myös tiedon käsittelyn prosessi, jolla on mahdollisia vaikutuksia asiakkaiden saamaan palveluun. Tiedonmuodostuksen tulisi siten olla avointa ja tapahtua yhteistyössä asiakkaiden kanssa.

Nykyisen tutkimuksen ja tietämyksen avulla on varsin yksinkertaista luetteloida hyvän sosiaalityön asiakirjan ominaisuuksia ja dokumentoinnin periaatteita. Esimerkiksi Kagle (1991) esittää hyvän asiakirjan olevan sellainen, joka tuo esiin työssä tehdyt päätökset sekä toimenpiteet. Sen tulisi sisältää asiakastietoja, joiden avulla palveluja ja niiden vaikuttavuutta voidaan suunnitella sekä arvioida. Asiakirjan tulisi sisältää myös hyvin kirjoitettua kuvausta, josta lukijalle selviää, mitä on havainnoitu ja kuinka saatua informaatiota on tulkittu. Hyvän asiakirjan tulisi olla sellainen, että informaatiota olisi helppo tallentaa ja ottaa myös tarvittaessa käyttöön sekä asiakastyössä että palveluiden järjestämisen suunnittelussa. (Kagle 1991, 141; myös Rousu ja Holma 1999, 77–85.) Kaglen (1991) esitys on haasteellinen ja kuvaa hyvin suuntaa, johon dokumentoinnissa ollaan siirtymässä. Dokumentoinnin tulisi palvella kaikkia osapuolia – asiakkaita, työntekijöitä ja hallintoa – yhtä aikaa. Edellä kuvattu asettaa paljon tehtäviä erityisesti asiakastyötä tekeville.

Huomionarvoista on, että sosiaalityön asiakirjojen kirjoittamisen ohjeet ovat joko vähäisiä tai niitä ei edes kirjoittajille anneta. Dokumentointia pidetään selkeänä ja yksinkertaisena asiana, josta jokaisen kirjoittajan oletetaan suoriutuva keskimäärin samalla tavoin. Meillä jokaisella on kuitenkin omat yksilölliset tapamme käsitellä informaatiota ja tuottaa siitä tekstejä. Kaglen esittämä dokumentoinnin vaatimus ”hyvin kirjoitetusta kuvauksesta, josta lukijalle selviää, mitä on havainnoitu” asettuu isoksi haasteeksi sosiaalityön arkisessa työssä.

Sosiaalityön tiedonmuodostusta on pohdittu kotimaisissa sosiaalityön keskusteluissa muun muassa tieteellisen tiedonmuodostuksen näkökulmasta. Georg Walls (1985) hahmottelee sosiaalityön tiedonmuodostusta liittämällä sen tutkimukseen ja sosiaalityön tiedontuotantoon yleisesti. Hänen mukaansa sosiaalityössä tiedonmuodostuksen tulisi tapahtua tasavertaisessa ja vastavuoroisessa suhteessa eri toimijoiden välillä. Walls määrittelee tämän alueen sosiaalityön tutkimuksen ja tiedontuotannon ’tietohorisontiksi’, joka ei käsitteenä kuitenkaan sisällä sosiaalityön metodia. Walls (1985) toteaa, että katse on sen vuoksi suunnattava kohti sosiaalityön käytäntöjä sinne, missä teoria ja käytäntö kohtaavat. (Walls 1985, 16–18; myös Gibbons ym. 1994, 140.)

Nigel Parton ja Patrick O´Byrne (2000, 32) kritisoivat, että sosiaalityön tiedonmuodostuksen tutkimus on perustunut sosiaalityönteki-

jöiden omaan kertomukseen siitä, mitä he ovat tehneet, ei siihen, mitä todella on tapahtunut. Aaron Rosen (1994) selvitti sosiaalityöntekijöiden tiedonkäytön prosesseja tutkimalla heidän työskentelyään oikeissa työtilanteissa ilman ennalta määrättyjä käsitteitä. Hän havaitsi, että sosiaalityöntekijät käyttivät työskentelyssään pääasiassa käytännön työssä kertynyttä tietoa, eivätkä nojautuneet tutkimuksiin perustuvaan tietoon. (Rosen 1994, 573–574; myös Tucker 1996, 425.) Sosiaalityöntekijöiden epämuodolliset toimintatavat ja toimintaympäristöt sekä työn luonteeseen kuuluva epävarmuus tekevät Partonin ja O´Byrnen (2000, 30–33) mukaan sosiaalityön tiedonmuodostusprosessin tavoittamisen vaikeaksi.

Ihmiset muodostavat tietoa aina monimutkaisissa ja kulttuurisesti määräytyneissä yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Tiedon muodostamisessa käytetään yleensä myös välineitä. Lämpömittari kertoo meille lämpötilan, sanomalehti tarjoaa tietoa maailmalla tapahtuvista sodista, päiväkirjaan voimme tallentaa ja jäsentää henkilökohtaisia episodeja. Edwin Hutchins (1995) toteaa, että tiedonmuodostuksessa[12] välineet ovat voimavaroja. Sen sijaan, että ne vahvistaisivat yksilön tiedonkäsittelykykyä, ne muuttavat henkilön suorittaman tehtävän rakennetta sellaiseksi, että tehtävä on paremmin hallittavissa tai ratkaistavissa. Tiedonmuodostusta tutkittaessa olisi kiinnitettävä huomiota yksilön sosiaaliseen ja materiaaliseen ympäristöön ja tarkasteltava tiedonmuodostusta osana sellaisia tapahtumakulkuja, joissa yksilön ajattelu on vain yksi osa. Tiedonmuodostusta koskevan tutkimuksen haaste on siinä, että emme tiedä, miten tiedonmuodostus luonnollisissa olosuhteissa tapahtuu. (Virkkunen 1996, 17, 20–23.) Välineiden merkityksen oivaltaminen tiedonmuodostuksen kokonaisuudessa avaa mahdollisuuksia ottaa ainakin edes osittain tiedonmuodostuksen prosessia haltuun. Tieto ei yksinään auta työntekijää suoriutumaan tehtävästään, vaan työn tekemisen edellytys on kyky yhdistää asioita toisiinsa. Välineet voivat olla voimavaroja, jotka auttavat tässä yhdistelyssä.

John Dewey (1999, 119) toteaa osuvasti: ”Ilmapuntarin lukema mahdollisen sateen merkkinä ei estä sateen tuloa, mutta se auttaa muuttamaan suhdettamme siihen: istuttamaan kasveja, ottamaan sateenvarjon, muuttamaan aluksen kurssia ja niin edelleen.” Lastensuojelussa äidin ’retkahdus ryyppäämään’ ei ’merkkinä’ auta estämään

[12] Edwin Hutchins (1995) on tutkinut tiedonmuodostusta luonnollisissa olosuhteissa merinavigoinnissa.

mahdollista lasten laiminlyöntiä, mutta se auttaa muuttamaan suhdettamme perheen tilanteeseen: turvaamaan lasten hoidon, järjestämään kodinhoitoapua tai etsimään tukiperhettä. Se auttaa toteuttamaan valmistelevia toimia, jotka tekevät lasten tilanteen vähemmän epävarmaksi. Vaikka se ei anna mahdollisuutta säädellä juuri sitä, mikä kohta tapahtuu, se auttaa meitä suuntaamaan jotakin tapahtumien vaihetta siten, että voimme vaikuttaa päämäärien ja tulosten vakauteen.

Tiedonmuodostus voidaan käsittää kolmen kehitystapahtuman leikkauspisteeksi, jossa toiminnan toteuttaminen, toimintakäytännön kehitys ja toimintaa toteuttavien yksilöiden kehitys kohtaavat samanaikaisesti. (Ks. Virkkunen 1996, 24.) Sosiaalityössä tiedonmuodostus liitetään useimmiten päätöksentekoon. Työntekijän on kerättävä, tutkittava ja jalostettava saamiaan tietoja, jotta hän voisi tehdä päätöksiä. Tiedonmuodostusprosessi muovaa myös samalla työntekijän identiteettiä ja toimintatapoja. Kun sosiaalityöntekijä saa uutta tietoa, hän suhteuttaa sitä aiempaan tehden tilanteeseen sopivia ja tarkoituksenmukaisia valintoja. Tartun kiinni Morénin (1999) ajatukseen asiakirjojen todellisuutta rakentavasta ja ylläpitävästä luonteesta. Asiakkaita ja työntekijöitä voi kasvokkaisen kohtaamisen lisäksi kohdata myös sosiaalityössä laadituissa teksteissä. Tekstit ovat rakentamassa osaltaan asiakkaan ja työntekijän todellisuutta ja luomassa yhteistä tiedonmuodostusta.

Sosiaalityön dokumentoinnin näkökulmasta tiedon kirjoittaminen näkyväksi asiakkaan asiakirjaan on tiedonmuodostuksessa vain ’jäävuoren huippu’. Piiloon jäävät kirjoittajan ajattelu ja toiminnan mallit. (Palsbro 2000, 208–211.) Toisaalta tämä näkyväksi tekemisen prosessi on juuri sitä toimintaa, josta sosiaalityöhön rakentuu tiedon käsittelyn ja jäsentämisen paikka. Jos asiakastyö dokumentoidaan huolellisesti, muodostuu asiakirjoista työn tekemisen ja tiedonmuodostuksen toimiva väline.

3 Tutkimuksen aineisto

3.1 Muistiinpanot ja päätösasiakirjat

Tutkimukseni aineisto koostuu lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden laatimista muistiinpanoista ja huostaanottopäätöksistä. Tekstit on tulostettu Helsingin sosiaaliviraston asiakastietojärjestelmästä vuosina 1999–2000. Tutkimuksen perusjoukoksi valittiin 1990-luvun jälkipuoliskolta[13] yhden vuoden aikana ensimmäisen kerran varsinaisen huostaanoton (LSL 16. §) kohdanneet lapset. Tästä noin 250 lapsen joukosta on valittu 20 lasta. Poiminta on tehty ositettua satunnaisotantaa käyttäen, joka tarkoittaa tässä sitä, että kutakin ikäryhmää edustamaan on valittu lapsia samassa suhteessa kuin heitä oli huostaanotettu kyseisenä vuotena. Tätä painotusta käyttäen aineistossa on 0–6-vuotiaita 9 lasta, 7–12-vuotiaita 5 lasta ja 13–17-vuotiaita 6 lasta. Tutkimukseni asiakirja-aineisto muodostuu 20 lapsen ja heidän perheidensä kaikista vuosien varrella kertyneistä asiakirjatiedoista, jotka on tallennettu asiakastietojärjestelmään (ATJ) ja josta ne on tulostettu tutkimusmateriaaliksi. Aineistoa kertyi kaikkiaan neljä asiakirjamapillista, yhteensä 1613 asiakirjatulostussivua. Varhaisimmat muistiinpanomerkinnät ajoittuvat vuoteen 1989[14] ja viimeisin aineiston keruu tapahtui vuoden 2000 lopussa.

Tutkimusaineistoni sisältää kaksi erilaista tekstilajia (*genreä*): muistiinpanotekstit ja päätöstekstit. Tarkoitan tekstilajilla sellaisten tekstien joukkoa, joilla on yhteisiä kommunikatiivisia päämääriä ja jotka yhteisön jäsenet ymmärtävät samalla tavoin. (Bhatia 1993, 13–16). Muistiinpanojen ja päätösasiakirjojen suhde ammattikäytäntöihin on erilainen. Päätösasiakirjat sisältävät huostaanottopäätöksen perusteluteksteineen. Päätösasiakirjaan voidaan liittää asiantuntijalausuntoja ja sosiaalityöntekijän erillinen selvitys. En ottanut asiantuntijalausuntoja mukaan tutkimusaineistooni, sillä halusin tutkia sosiaalityöntekijöiden laatimia tekstejä, en muuta asiantuntijuuspuhetta. Lausuntojen poisjättämisellä ei siten ole merkitystä tutkimukseni kannalta. Sosiaalityöntekijöiden laatimia erillisiä lausuntoja oli vain viiden lapsen pää-

[13] Tutkimushenkilöiden suojaamisen vuoksi tarkkaa otosvuotta ei ilmoiteta.
[14] Asiakastietojärjestelmään siirryttiin Helsingissä asteittain vuodesta 1989.

töksissä, joten näiden tekstien huomiotta jättämisellä ei liene suurta merkitystä kokonaisuuden kannalta.

Huostaanottopäätös koskee aina yksilöllisesti tiettyä lasta. Päätöksen perustelun vaatimus perustuu hallintomenettelylakiin (HallMenL 598/1982) ja päätösasiakirjat valitusosoituksineen luovutetaan aina asiakkaalle. Päätökset on tehtävä sosiaali- ja terveysministeriön vahvistamaa kaavaa käyttäen. Sen mukaan huostaanottopäätöksestä tulee ilmetä: 1) lapsen ja perheen tausta olennaisilta osin sekä huostaanottoon johtanut kehityskulku aikajärjestyksessä, 2) mihin lainkohtaan huostaanotto perustuu ja 3) mitkä ovat päätöksen perustelut. Päätöstekstissä esitettyjen lasta ja perhettä koskevien väittämien tulee perustua havaintoihin, ja ne tulee kuvata selväsanaisesti, lapsen ja vanhempien käyttäytymistä kuvaten. (Taskinen 1999, 28.)

Päätösasiakirjan kirjoittajaa rajoittavat lainsäädännön mukanaan tuomat velvoitteet ottaa kantaa tai todentaa lastensuojelutyössä tehtyjä asioita ja tilanteita. Asiakirjan kirjoittamista ohjaavat myös asiakastietojärjestelmän valmiit tekstikatkelmat[15], joita kirjoittaja voi ottaa käyttöön järjestelmään luotujen lyhenteiden avulla. Esimerkiksi lyhenne <HO tuottaa tekstin tulostuksessa asiakirjaan lauseen: ”Otetaan lapsi sosiaalilautakunnan huostaan”. Sijoituspäätöksen perustelujen kirjoittamista ohjataan seuraavien numerointien ja otsikoinnin avulla: 1. Lapsen terveyttä ja kehitystä vakavasti vaarantavat tekijät 2. Selvitys avohuollon tukitoimista ja 3. Lapsen etu. Sekä päätösasiakirjatekstit että muistiinpanotekstit ovat niin sanotusti suurpiirisuojattuja, joka tarkoittaa, että sosiaalityöntekijä voi katsella ja käsitellä vain oman sosiaalikeskuksen alueella asuvien ja oleskelevien asiakkaiden tietoja. Osa sosiaaliviraston viranhaltijoista pääsee kuitenkin katselemaan ja käsittelemään koko kaupungin asiakastietoja.

Seuraavassa esimerkkinä huostaanottopäätöksen perusteluteksti. Teksti on anonymisoitu. Siitä on poistettu kaikki henkilöiden tunnistamiseen liittyvät tiedot (ks. luku 3.3).

[15] Näin ainakin Helsingissä käytössä olevassa asiakastietojärjestelmässä.

(1)

1. Lapsen terveyden/kehityksen vaarantuminen 2. Arvio avohuollon tukitoimista 3. Lapsen etu

    1. [Lapsi] ja hänen sisarensa on otettu [pp.kk.199q] kiireellisesti sosiaalilautakunnan huostaan. Kyseessä on neljäs kiireellinen huostaanotto runsaan kolmen vuoden aikana ja toinen vuonna 199q. Kaikkien kiireellisten huostaanottojen syynä on ollut äidin päihtymys.

        Äidin pitkään jatkunut alkoholin väärinkäyttö aiheuttaa [lapselle] turvattomuutta ja elinolojen epävakautta. Vanhempien alkoholinkäyttöön on liittynyt myös perheväkivaltaa.

        [Lapsella] on todettu puheen kehityksen viivästymistä. Hänen kehitystään seurataan [sairaalan] lasten neurologisella poliklinikalla. [Lapsen] isä ei asu vakinaisesti perheensä kanssa. Isä on käyttänyt alkoholia, eikä ole järjestänyt [lapselle] turvallisia olosuhteita.

    2. Ensimmäisen kiireellisen huostaanoton jälkeen syksyllä 199x äiti kävi lasten kanssa joitakin kertoja perheneuvolassa. Sosiaalityöntekijä tapasi äitiä – ja usein samalla myös lapsia – kerran viikossa. Äidille järjestettiin opiskelupaikka sosiaalitoimen asiakkaille tarkoitetulla työllisyyskurssilla ja perheen elämässä oli rauhallisempi jakso.

        Toisen kiireellisen huostaanoton jälkeen syksyllä 199y äiti ja isä aloittivat yhdessä käynnit [päihdeklinikalla]. Perhe lopetti käynnit talvella 199z.

        Kolmannen kiireellisen huostaanoton jälkeen keväällä 199q [lapsen] vanhemmat olivat yhdessä [lapsen] kanssa kuukauden [päihdehuoltolan] perheosastolla. Suunniteltu jatkohoito [päihdeklinikalla] ei toteutunut.

        [Lapsi] on ollut päiväkodissa vuodesta 199x ja syksystä 199q päiväkodin erityisryhmässä, jossa seurataan lapsia, joiden kehityksessä on ongelmia.

        Avohuollon tukitoimet ovat riittämättömiä.

    3. [Lapsi] tarvitsee kasvuympäristön, jossa hänen perushoidostaan sekä kehityksellisistä ja emotionaalisista tarpeistaan huolehditaan jatkuvasti ja johdonmukaisesti.

Muistiinpanotekstit ovat päätösasiakirjoihin verrattuina huomattavasti jäsentelemättömämpiä. Merkinnät tarjoavat selontekoja työn vaiheista, eikä niitä ole sijoitettu valmiiksi johonkin laajempaan tavoitteelliseen yhteyteen. Ne toimivat työskentelyn tukena, ’muistilappuina’, ja yh-

dessä asiakkaan kanssa tehtyjen suunnitelmien areenana. Asiakkuushistorian muistiinpanomerkinnöissä kuvastuvat sosiaalityöntekijän havainnot ja kokemukset asiakkaan tilanteesta. Muistiinpanot ovat pääasiassa kirjoitettu työntekijälle itselleen tai kollegoille, jotka joutuvat ottamaan kantaa asiakkaan asiaan. Niiden tarkoitus on toimia muistina tehdystä työstä, mutta samalla niihin tallentuu tapahtumia ja ne toimivat 'todisteina' asiakkuuden muutoksista. Vaikka niiden sisältö edustaa eräänlaista itseymmärryspuhetta, niiden tulisi myös palvella asiakkaita, joilla on mahdollisuus tutustua itseään koskeviin muistiinpanoihin. Muistiinpanotekstit ovat asiakkaan kannalta merkityksellisiä tekstejä, koska ne muokkaavat ja rakentavat käsitystä asiakkaan tilanteesta. Ne ovat myös sosiaalityöntekijän kannalta merkityksellisiä, koska ne rakentavat kuvaa tehdystä työstä. (Esim. Prince 1996; Hall 1997.)

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden laatimat muistiinpanot ovat tämän aineiston tarkastelussa osoittautuneet rakenteeltaan samankaltaisiksi. Ne noudattavat pääosin seuraavaa kaavaa: 1) paikan ja paikalla olijoiden nimeäminen, 2) teema, miksi ollaan paikalla ja kenen kutsumana, 3) asiakkaan mielipiteen, käytöksen ja toiveiden kirjaaminen, 4) viranomaisten käsitykset tilanteesta, 5) suunnitelma jatkosta ja lopuksi 6) seuraavan tapaamisen sopiminen.

Tästä on esimerkkinä seuraava (anonymisoitu) muistiinpanokatkelma äidin käynnistä sosiaalitoimistossa.

(2)

[Äiti] toimistossa

(1) Paikalla [äiti], toimeentulotuen sosiaalityöntekijä ja lastensuojelun sosiaalityöntekijä. (2) [Äiti] aloittaa palaverin esittämällä tulevaisuudensuunnitelmiaan (3): ottaa selville eri [hoitokoti] -mahdollisuuksia, hankkii oman asunnon jonne saisi kotiapua. (4) Lastensuojelutyöntekijä tuo esille, että lapsen osalta suunnitelma loppuraskauden ajalta täytyy olla selkeä ja hallinnassa. Entisenlaista poukkoilua paikasta toiseen ilman pitäviä suunnitelmia ei voi jatkaa. Jotta [äiti] voisi pitää lapsen itsellään, hän tarvitsee vankkaa tukea ja toimivaa yhteistyötä. Sen vuoksi ainoa realistinen vaihtoehto tuntuisi olevan suunnitelma, joka jo hoitokodin neuvottelussa laadittiin. Sen mukaan [äidin] piti onnistua saattamaan loppuun suunniteltu hoitojakso [päihdehuoltolassa]. Sen jälkeen selvitetään onko [hoitokodilla] edellytyksiä jatkaa [äidin] kanssa. (Hoitokokemukset [hoitokodissa] olivat aiemmin sen mukaiset, ettei [äitiä] voitu [hoitokodin] keinoin tu-

kea. [Äidin] toiminta oli omaehtoista, säännöistä ja sopimuksista piittaamatonta).

[Äiti] suuttui, ei suostunut keskustelemaan lastensuojelun sosiaalityöntekijän kanssa enää, nimitteli, halusi työntekijävaihdoksen. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän näkemys on, ettei lastensuojelu voi tukea epärealistisia toiveita ja suunnitelmia. [Äidin] tulisi ottaa vastuu tilanteesta todella, jotta saataisiin kantava suunnitelma.

(5) Tilanne nyt se, että [äidin] tiet ovat tukossa laitoksiin. Hän on polttanut siltansa, muttei tunnista, että vika olisi hänen omassa käytöksessään. [Päihdehuoltolaan] voisi päästä 1 kk kuluttua, jos menee tekemään sopimuksen ja noudattaa sitä. [Asuntolaan] pyrkimässä, [psykiatrisessa sairaalassa] saa olla vielä joitakin päiviä. [Äiti] aikoo nyt hoitaa päihdeongelmaansa [päihdeklinikalla].

Muistiinpanoja voi kirjoittaa yhden ’päänäytön’ lisäksi kahdelle ’jatkonäytölle’. Samaan muistiinpanonäyttöön pääsee kirjoittamaan myös useampi työntekijä, mutta toisen kirjoittamaa tekstiä ei voi muokata. Muistiinpanoja voi korjata jälkikäteen, mikäli laadintapäivästä on kulunut alle kaksi kuukautta. Sellaisissa tapauksissa, että muistiinpanoja on käytetty muiden asiakirjojen liitteenä tai niistä on annettu kopio asiakkaalle, ei muistiinpanoja voi muuttaa tai poistaa. Asiakkaalla on kuitenkin oikeus saada virheelliset tietonsa korjatuiksi. (ATJ-käsikirja/SOTO 8:2.2, 24.4.2002)

Käymissäni keskusteluissa lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat pitäneet ’kirjoittamatonta tekstiä’ tutkimusaineistoni suurimpana ongelmana. Tarkoitan ’kirjoittamattomalla’ tekstillä ensinnäkin asioita, jotka työntekijä on kirjoittamisen prosessissa jättänyt mainitsematta. Esimerkiksi jokin tapahtuma on tullut arvioiduksi merkityksettömäksi asiakkaan tulevaisuuden tai työntekijän työn kannalta ja jäänyt siksi kirjoittamatta. Toiseksi, muistiinpanoissa on selvästi havaittavia useiden kuukausien tai jopa vuosien mittaisia ’aukkoja’. Mitä asiakkaiden elämässä tapahtuu silloin, kun muistiinpanot eivät siitä mitään kerro?

Erityisen pysähdyttäviä nämä ’aukot’ ovat tilanteissa, jolloin merkinnöissä siirrytään huolestuttavista perheen arkea kuvaavista viesteistä puolen vuoden tyhjyyden jälkeen suoraan kiireelliseen huostaanottoon. Lukijalle nousee väistämättä kysymys, miksi työ, jota tällä välin mahdollisesti on tehty, ei ole kirjautunut näkyväksi vai eikö sitä ole tehty? Onko perhe unohtunut jonnekin? Onko työntekijän vaihtumisella, kesälomalla tai sairastumisella osuutensa tapahtumiin?

Joissakin tilanteissa lastensuojelutyö näyttää näiden muistiinpanomerkintöjen perusteella olevan vahvasti sidoksissa sosiaalityöntekijän persoonaan. Perheellä on nimetty työntekijänsä, joka on kiinnostunut asiakkaidensa arjesta. Jos sosiaalityöntekijä sairastuu tai vaihtaa työpaikkaa, perhe näyttää joutuvan tuuliajolle. Viestikapula, jota on kuljetettu yhteistyössä viranomaisverkoston, perheen ja sosiaalityöntekijän välillä putoaa ja kestää oman aikansa ennen kuin se löytyy uudelleen. Usein se tapahtuu vasta jonkin vakavan, viranomaisten puuttumista edellyttävän tapahtuman jälkeen.

'Kirjoittamattomien muistiinpanojen' olemassaolo aiheuttaa epävarmuuden tunteen. Voiko 'kirjoittamattoman' tunnistaa ja voiko sitä tulkita? Miten tavoittaa tavoittamattomissa oleva? Voiko tekstintutkija ylipäätään huomioida tekstiä jota ei ole? Ratkaisuni on pragmaattinen: tutkin vain näkyviä tekstejä.

Olen edellä esitellyt varsin yksityiskohtaisesti tutkimukseni aineiston kahta erilaista tekstilajia. Esittelyn tarkoituksena on ollut havainnollistaa, millaisesta aineistosta olen tekemässä päätelmiä. Erilaisten tekstilajien olemassaolo tuo tutkimukseeni jännitteitä. Tiivistäen näiden kahden tekstilajin eroavaisuuksia voi kuvata seuraavien käsiteparien avulla:

Päätösasiakirja	**Muistiinpanomerkintä**
muodollinen	epämuodollinen
kokoava	jatkuvasti rakentuva
yleistävä	yksityiskohtainen

3.2 Asiakirjojen lapset

Asiakirjojen tekstit ovat kirjoituksia ihmisistä. Lapset ja heidän perheensä elävät 'asiakirjaelämäänsä' aineistoni sivuilla. Järjestin asiakirjat aikajärjestykseen tapahtumakulkujen seuraamisen mahdollistamiseksi. Näin jokaisesta lapsesta ja hänen perheestään syntyi ajallisesti etenevä 'tarina'. Lapsen iästä riippuen hänen vanhempiaan koskevien muistiinpanojen osuus vaihteli. Esimerkiksi vastasyntyneen vauvan muistiinpanoihin ei ole ehtinyt kertyä tietoa hänen omasta toiminnastaan, mutta hänen äitinsä toiminnasta voi kylläkin lukea.

Nuorten osalta vanhempien osuus tarinassa saattaa sitä vastoin olla hyvinkin vähäinen.

Kirjaamiskäytännöt vaihtelevat eri sosiaalityöntekijöiden välillä. Asiakastietojärjestelmä pakottaa sosiaalityöntekijän valitsemaan henkilön, jonka kohdalle muistiinmerkinnät tehdään. Asiakastietojärjestelmä näyttää, keitä perheeseen kuuluu, mutta varsinaista 'perheen muistiipanonäyttöä' ei ole. Sosiaalityöntekijän on yksilöitävä joku perheenjäsenistä, jonka muistiinpanoihin hän voi tehdä muistiinmerkinnän[16]. Tämä takaa yksilöille suojan, mutta joskus käytäntö voi aiheuttaa salassapitoon liittyviä pulmia, jos perheen kokoonpanossa ja ihmissuhteissa tapahtuu muutoksia. Tiedot hajaantuvat useille näytöille ja siten merkintöjen löytyminen ja lukeminen vaikeutuvat.

Tämän aineiston perusteella voi löytää mm. seuraavia muistiinpanojen kirjaamistapoja: 1) ulkomaalaisen äidin muistiinmerkinnät tehdään suomalaisen miehen muistiinpanoihin, 2) vauvojen muistiinmerkinnät tehdään äitien tietoihin, 3) jos sisaruksia on paljon, muistiinmerkinnät tehdään joko nuorimman lapsen tai äidin tietoihin ja 4) sisarusten tietoja sekoitetaan ja kirjoitellaan 'väärien' perheenjäsenten näytöille. Ongelmia syntyy, kun perhetilanteet muuttuvat, jolloin esimerkiksi isän tietoihin ei enää voidakaan kirjata äidin tietoja. Tiedot saattavat eksyä paikkoihin, joista niitä ei kukaan keksi lukea ja teksti, jota ei lueta jää 'mykäksi'[17]. Joidenkin tutkimukseen valittujen lasten tietojen kerääminen oli tämän vuoksi työlästä. Kun ilmeni, että tutkimusjoukossa oli sisaruksia, perheiden lukumäärä supistui kahdestakymmenestä (20) kahdeksaantoista (18). Lasten lukumäärä aineistossa kuitenkin kasvoi, sillä asiakirjamuistiinpanoihin tulivat mukaan myös sisarusten tiedot, sillä lähes poikkeuksetta perheen sisarukset 'kulkevat' sosiaalityöntekijän laatimissa muistiinpanoissa yhdessä.

---

[16] ATJ-käsikirja opastaa: "Kun haluat kirjata koko perhettä koskevia muistiinpanoja, suositellaan käytettäväksi ns. päähenkilön tunnusta. Päähenkilöksi voit MUISTnäytöllä valita jommankumman perheen yhdessä asuvista aikuisista/vanhemmista. Jos jompikumpi näistä olisi mahdollista valita, suositellaan käytettäväksi miestä päähenkilönä (ATJ-KÄSIKIRJA/SOTO 8:2.2 24.4.2002).

[17] Kootessani aineistoa asiakastietojärjestelmästä pelkkä lapsen ja hänen perheenjäsentensä tietojen tulostaminen ei riittänyt. Varmistuakseni, että kaikkien asianosaisten tiedot olivat käytettävissäni, luin tekstejä ja poimin niistä mahdollisia keskushenkilöitä mukaan aineistoon. Tässä yhteydessä asiakirjojen ajallinen järjestäminen auttoi "tarinan" hahmotuksessa.

Valtaosalla tutkimukseen valikoituneista lapsista äiti on pääasiallinen huoltaja. Yhdellä lapsella huoltajana on isoäiti. Yksinhuoltajia äideistä oli 14 ja neljä erosi lastensuojeluasiakkuuden kuluessa. Vain yhden pariskunnan avio/avoliitto pysyi koossa asiakirjojen kertoman asiakkuushistorian ajan. Kahdeksalla lapsella kahdestakymmenestä oli joko molemmat tai toinen vanhemmista ulkomaalaissyntyisiä.

Huostaanottopäätöksiin kirjataan numerokoodein huostaanoton pääasialliset syyt, joita nykyjärjestelmässä on mahdollista ilmoittaa korkeintaan kuusi. Yksi syy, joka on ns. huostaanoton pääasiallinen syy, on pakko kirjata. Syykoodit eivät tulostu näkyviin huostaanottopäätökseen, vaan ne palvelevat ainoastaan tilastoinnin tarpeita. Aineistoni 20 lapsen huostaanottopäätösten ensisijaiset syyt olivat seuraavat:

1. yhdeksällä lapsella ensisijainen huostaanoton syy oli vanhemman tai huoltajan päihteiden käyttö
2. kolmella lapsella huostaanoton ensisijaisena syynä olivat perheenjäsenten keskinäiset ristiriidat
3. kahdella lapsella huostaanoton ensisijaisena syynä olivat vanhemman tai huoltajan mielenterveyden häiriöt
4. kahdella lapsella huostaanoton ensisijaisena syynä olivat karkailu ja vaeltelu
5. yksittäisinä pääasiallisina huostaanoton syinä olivat vanhemman kuolema, lapsen diagnostisoitu psyykkinen sairaus, lapsen diagnostisoitu vammaisuus ja lapsen rikoskierre.

Asiakkaiden muistiinpanoista saattoi myös lukea asioita, jotka koskivat ns. kolmansien henkilöiden henkilökohtaisia tietoja. Merkinnöissä käsiteltiin muun muassa sijaisperheiden vanhempien henkilökohtaisia resursseja toimia kasvatustehtävässään. Asiakkaiden muistiinpanonäyttöjä käytetään myös sosiaalityön yleisissä työkäytännöissä ilmenevien puutteiden esittelypaikkoina. Nämä varsinaiseen asiakastyöhön liittymättömät merkinnät olivat kirjattuina pääasiassa lasten muistiinpanoihin.

3.3 Asiakirjojen kirjoittajat

Tutkimusaineistoni asiakirjojen kirjoittajia on paljon. Kahdenkymmenen lapsen muistiinpanotekstejä ja päätösasiakirjoja on ollut kirjoitta-

massa noin kymmenen vuoden kuluessa yhteensä 159 eri työntekijää. Pääasiassa tekstit ovat lastensuojelun avo- ja sijaishuollon sekä johtavien sosiaalityöntekijöiden kirjoittamia. Mukana on myös joitakin perhetyöntekijöiden kirjoituksia, toimeentulotuen sosiaalityöntekijöiden tekstejä sekä kanslistien laatimia ilmoitusluonteisia viestejä. Osa kirjoittajista on ollut laatimassa usean aineistossa mukana olevan lapsen asiakirjoja.

Yksittäisten lasten kohdalla 'kirjoittavien' työntekijöiden määrät vaihtelevat riippuen asiakassuhteen kestosta, lapsen iästä ja toki myös vanhempien asiakkuushistoriasta. Aineistossahan on mukana myös isoäitien tietoja, mikäli lastensuojelun asiakkuus on ollut ylisukupolvisesti jatkuvaa. Kirjoittajien määrää kasvattaa myös asiakkuuden laatu. Mikäli perheen tilanne on vaatinut esimerkiksi useita lapsen kiireellisiä huostaanottoja, jotka on tehty ns. virka-ajan ulkopuolella, on näistä tapahtumista tullut aina vähintään kaksi uutta kirjoittajaa. Lapsikohtaisen kirjoittavien työntekijöiden keskimääräisen lukumäärän laskeminen ei näin ollen ole mielekästä. Ainakaan se ei kerro asiakassuhteen todellisesta työntekijälukumäärästä tai asiakassuhteen laadusta mitään.

Asiakirjoja kirjoittavien työntekijöiden suuresta lukumäärästä johtuen tekstit ovat monimuotoisia ja moni-ilmeisiä. Tekstit eivät kuvaa vain joidenkin yksittäisten sosiaalityöntekijöiden tapaa kirjoittaa, vaan aineisto kertoo lukuisten, eri sosiaalitoimistoissa ja erilaisilla asuinalueilla työskentelevien sosiaalityön ammattilaisten kirjoittamisen tavoista.

3.4 Tutkijan suhde aineistoon

Tutkijalla on eettinen vastuu tutkimustyöstään (mm. Plummer 1990, 140– 146; Pietarinen 2002, 61–64). Jouduin pohtimaan pitkään omaa tutkimussuhdettani aineistoni henkilöihin erityisesti analyysilukuja kirjoittaessani. Olen lukenut ja seuraillut sosiaalityöntekijöiden työn jälkiä kertomatta siitä heille. Asiakkaat eivät myöskään tiedä joutuneensa tutkimuksen kohteiksi asiakirjojen kautta. Olenko ollut tirkistelijä? Miten valintaani voi tutkimuseettisesti perustella? Tutkimusta varten minulla tietenkin on tarvittavat luvat sekä sosiaali- ja terveysministeriöltä että Helsingin kaupungin sosiaalivirastolta. (Liite 1 ja 2.) Virallisesti minulla on siten lupa tutustua asiakirjoihin. Sosiaali- ja

terveysministeriö kielsi minua ottamasta yhteyttä asiakkaisiin, eikä yhteydenottoihin ole syytäkään. Sosiaalityöntekijöihin olisin voinut ottaa yhteyttä ja kertoa heille tutkimuksestani. Sitä en kuitenkaan halunnut tehdä. Tavoitteeni on ollut saada lukea mahdollisimman tavallista dokumentaatiotekstiä. Olen vakuuttunut, että kertomalla tutkimuksen kohteiksi valituista lapsista sosiaalityöntekijöille he olisivat kiinnittäneet huomiota tapaansa kirjoittaa. Olisinko silloin saanut todellisen kuvan dokumentaatiosta? Todennäköisesti en.

Toinen syy, miksi päätin pysyä etäällä dokumenttien tuottajista liittyy tekstin 'omaan ääneen' ja sitä 'selittävään ääneen'. Halusin olla tekstien kanssa kahden ilman selittävää ääntä joka kertoisi, mitä ihan oikeasti tapahtui tai mitä tässä kohden todellisuudessa ajateltiin. Kirjoitettu teksti kertoo oman tarinansa, sen mitä on kirjoitettu, ja jättää pois muun.

Noudatin asiakirjojen muokkaamisessa tutkimusaineistoksi anonymisoinnin periaatetta. Kirjoitin asiakirjatekstit uudelleen, jolloin samalla poistin kaikki henkilöiden tunnistamiseen liittyvät tiedot. Suojatakseni tutkimuksessani esiintyviä henkilöitä, tutkimusraportissa olevat esimerkit ovat pääsääntöisesti vain katkelmia asiakirjateksteistä, sanatarkkoja tosin. Lasten ja vanhempien asiakirjoista on mukana useita poimintoja. Olen numeroinut tekstikatkelmat juoksevalla numeroinnilla raportissa olevan esiintymisjärjestyksen mukaisesti siksi, ettei niistä voisi päätellä, mihin tapaukseen ne kuuluvat. Koska olen poiminut katkelmia samoista teksteistä, en ole keksinyt tutkimushenkilöilleni valenimiä, ettei katkelmien yhdisteltävyys onnistuisi. Olen valinnut esimerkeiksi mahdollisimman yleisiä ja tyypillisiä tekstejä. Erityiset ja järkyttävimmät tekstit olen jättänyt sivuun, tutkimushenkilöiden tunnistamattomuutta vaaliakseni. Näiden valintojen vuoksi tekstikatkelmien särmät ovat toki tylsyneet, mutta aineiston mahdollisimman tarkka anonymisointi on ollut ehdottoman välttämätöntä. Tutkimukseni alkulehdellä olen esittänyt tekstien anonymisoinnissa käyttämäni merkintätavat.

En ole yrittänyt pitää salassa sitä, että tutkimukseni on tehty Helsingissä[18] Suuren kaupungin valitseminen tutkimuspaikkakunnaksi

[18] Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten tilastoja tarkasteltaessa Helsingin erityisyys korostuu. Kun Helsingissä vuonna 2002 kodin ulkopuolelle sijoitettuja 0–17 -vuotiaita lapsia oli 2206 (2,2 %*), sama luku esimerkiksi Vantaalla oli 533 (1,2 %*), Es-

suojaa tutkimuksen kohteena olevia henkilöitä. Varsinkin kun kysymyksessä on lastensuojeluun liittyvä tutkimus, olisi sen suorittaminen pienellä paikkakunnalla ollut mahdotonta tutkimushenkilöiden anonymiteetin turvaamisen kannalta.

Tutkijana olen kaksoisroolissa. Oma ammatillinen ymmärrykseni lastensuojelun sosiaalityöstä on jatkuvasti läsnä tulkinnoissani. Se vaikuttaa, vahvistaa ja tuottaa tiettyä esiymmärrystä tutkimusalueestani. Samalla minulla on käytännön kokemusta ja tietoa dokumenttien laatimisesta, jota niin sanotulla 'ulkopuolisella' tutkijalla ei ole mahdollista saada ja tavoittaa. Toisaalta tutkijana minulta edellytetään etäisyyden ottamista ammattikuntaani, etten liikaa tukeutuisi tulkinnoissani omaan ammatilliseen ymmärrykseeni. Sosiaalityöntekijyyteni voidaan nähdä tutkimustuloksia vinouttavana tekijänä, mutta toisaalta se on myös voimavara, jonka avulla olen voinut suunnata tutkimustyöskentelyäni.

Asiakirjojen tutkiminen on herättänyt eettisiä kysymyksiä tutkimuksen eri vaiheissa. Aina siihen asti saatoin olla näiltä pohdinnoilta rauhassa, kun pitäydyin vain lukemaan aineistoani ja tekemään siitä tutkimusmuistiinpanoja. Muotoillessani työstäni analyysilukuja ja thedessäni lainauksia asiakirjamuistiinpanoista, kysymys oikeuden tekemisestä tutkimushenkilöille alkoi vaivata mieltäni. Voiko tutkimuksestani olla haittaa jollekin tutkimukseni henkilölle? Voiko joku tunnistaa itsensä? Loukkaanko tutkimuksellani sosiaalityöntekijöitä tai asiakkaita? Tutkimukseni dokumentit ovat salassapidettäviä, ei julkisia asiakirjoja, jolloin minua sitoo sama vaitiolovelvollisuus ja tutkijan eettinen vastuu asiakirjoissa kuvattujen henkilöiden elämästä.

Riitta Granfelt (2002) toteaa, että: "Eettisesti kelvollinen teksti edellyttää perinpohjaista ajattelua ja sen pohjalta huolellisesti konstruoituja tulkintoja, jotka eivät irrota tekoja kontekstistaan." Epävarmana kysyn, pystynkö tähän dokumenttiaineistoni kanssa, jossa muistiinmerkintöjen irrallisuus on saattanut viedä ne jo valmiiksi erilleen siitä kontekstista, jossa kirjoittamisen aiheet ja teemat ovat syntyneet. Toisaalta löydän itseni sosiaalityöntekijän roolista, jolle Granfeltin antama ohje voi tuntua yhtä kirpaisevalta. Ovatko sosiaalityöntekijän laatimat muistiinmerkinnät, joita tutkin, itsessään eettisesti kelvollisia tekstejä?

---

poossa 490 (0,9 %*), Turussa 514 (1,7 %*) ja Tampereella 473 (1,3 %*) lasta. (*Prosentuaalinen osuus alle 0–17 -vuotiaista) (Stakes/Stakes Tieto 2002).

4 Tutkimisen suunnat ja välineet

Tässä luvussa esittelen tutkimukseni keskeisiä lähtökohtia, käsitteitä ja käsityksiä. Paikannan itseni siihen tutkimuksen alueeseen, jossa kieli ja kielenkäyttö ymmärretään yhteiskunnassa muotoutuvana ja muuttuvana asiana. Tasapainoilen yhteiskuntatieteen ja tekstintutkimuksen välimaastossa. Haen tekstintutkijoilta välineitä, käsitteitä ja ymmärrystä aineistoni analyyseihin. Teen metodologisia valintoja diskurssin- ja tekstintutkimuksen kentässä. Luvun tarkoituksena on esitellä kootusti tutkimuksen metodologiset suunnat ja välineet. Analyysien tarkemmat kuvaukset löytyvät kunkin analyysiluvun yhteydestä.

4.1 Teksti, konteksti ja merkitys

Tutkimustani kannatteleva ajatus on, että kielenkäytöllä eli tässä tapauksessa teksteillä, rakennetaan aina yhtäaikaisesti sosiaalisia identiteettejä, sosiaalisia suhteita sekä tieto- ja uskomusjärjestelmiä. Pitkään ajattelin, että voidakseni tutkia asiakirjatekstejä, olisi päästävä tekstin sisään. Tai vähintäänkin olisi päästävä tekstin taakse, jotta tulkinta olisi mahdollinen. (Ks. Smith 1999, 154–156.) Teksti on kuitenkin eri asia kuin tapahtuma, jota se käsittelee. Pirjo Hiidenmaa (2000a, 171) toteaakin, että tekstiä tulisi sen vuoksi voida katsoa tekstinä, erillään todellisista tapahtumista. Tekstit ovat materiaalisia, muodollisia suhteita sisältäviä, merkityksellisiä ilmentymiä. Mikko Lehtosen (2000) mukaan ne eivät jäljittele todellisuutta, vaan ennemminkin tuottavat sitä. Tekstit ovat samanaikaisesti sekä fyysisiä että semioottisia olioita. Ne ovat siis olemassa esineinä, mutta samalla ne sisältävät joitakin sanallisia viestejä ja merkityksiä. Tekstit eivät ole irrallaan inhimillisistä käytännöistä. Meillä ei ole olemassa tekstejä, jotka merkitsisivät yksinään jotakin, ja toisaalta lukijoita, jotka asettuisivat suhteeseen näiden tekstien kanssa. Sekä tekstit että lukijat ovat maailmallisia olioita, jotka sijaitsevat ja tuottavat merkityksiä keskellä mutkikasta arkea. (Lehtonen 2000, 72, 106–107.)

Käsitteenä konteksti ei ole yksiselitteinen. Sillä voidaan viitata kielenkäytön taustaan, toisiin teksteihin, yksittäistä ilmausta ympäröi-

viin toisiin yksittäisiin ilmauksiin, kirjoittamisympäristöön tai tekstin tulkitsemisen ympäristöön. Konteksti voidaan ymmärtää laajaksi tai suppeaksi riippuen käyttöyhteydestä. (Esim. Hiidenmaa 2000a; Heikkinen 1999, 2003; Karvonen 1995; Lehtonen 2000, Mey 2001; Vuori 2001.) Tekstintutkimuksessa kontekstilla ajatellaan olevan kaksoismerkitys: yhtäältä kielen ulkoinen sosiaalinen todellisuus vaikuttaa kielen käyttöön, ja toisaalta kielen käyttö muovaa ja luo uutta todellisuutta (Lehtonen 2000, 158; Heikkinen 2000b, 119). Esimerkiksi Valentin Vološinov (1990, 117) painottaa, ettei kielellistä kanssakäymistä voi koskaan käsittää tai selittää ilman suhdetta konkreettiseen tilanteeseen. Kontekstit eivät ole valmiita heijastuspintoja, joita analyysintekijä voisi vain ottaa käyttöön. Tekstin kontekstit ovat aikaan ja paikkaan sidottuja moniulotteisia ja alati muuttuvia. Esimerkiksi tekstin 'tuoreus' eli lukemisen ja kirjoittamisen ajankohta vaikuttaa tekstin merkitykseen kontekstissaan. Pirjo Hiidenmaa (2000a) erottelee kontekstin ulottuvuuksia hienovaraisesti siten, että teksti luo kontekstikseen yhteyksiä muihin teksteihin samalla tavalla kuin se nojautuu niihin. Toiseksi, teksti yhdistyy niihin teksteihin, joiden kanssa sillä on samanlainen esitystapa. Kolmanneksi, tekstin kontekstiksi tulevat ne tekstit, joiden kanssa se esiintyy samassa yhteydessä. (Hiidenmaa 2000a, 181–183; myös van Dijk 1986, 191–195.)

Diskurssianalyytikkojen piirissä kontekstin huomioon ottamisella tarkoitetaan sitä, että analysoitavaa toimintaa tarkastellaan tietyssä ajassa ja paikassa, joihin tulkintoja pyritään suhteuttamaan (Jokinen ym. 1993, 30). Norman Fairclough'n (1997b, 85) ajatus kontekstista sisältää välittömän tilannekontekstin lisäksi tilannetta ympäröivien institutionaalisten käytäntöjen kontekstin sekä yhteiskunnan ja kulttuurin kokonaiskehyksen. Jokinen, Juhila ja Suoninen (1993) erottelevat diskurssianalyysin kontekstiulottuvuudet sen mukaisesti, ollaanko kiinni aineiston luomassa todellisuudessa vai "kurkotellaanko aineistosta todennettavissa olevan ulkopuolelle". Sanojen yhteydet lauseeseen tai yksittäisen teon rakentuminen toimintaepisodiin sekä vuorovaikutuksessa tapahtuvat lausumat ovat kiinni aineiston avaamassa kontekstissa. Sen sijaan kulttuurinen konteksti ja diskurssin tuottamiseen vaikuttavien reunaehtojen muodostama konteksti asettuvat tutkittavan tilanteen ulkopuolelle. (Jokinen ym. 1993, 30–36.)

Ajattelen aineistoni asiakirjateksteistä, etteivät ne ole pelkästään työstä kertovia dokumentoinnin tuloksia, vaan todellisuuden tuottamisen näyttämöitä, joissa tekstin tuottaja ja lukija kohtaavat toisensa.

Myers (1999) toteaa, että kirjoittajat ja lukijat ovat strategisesti itsenäisiä. He harkitsevat erilaisia kirjoittamis- tai tulkintavaihtoehtoja henkilökohtaisten päämääriensä suunnassa. Yhteiskunta tai ympäröivä yhteisö toimii normien lähteenä, johon yksittäiset kirjoittajat ja lukijat tukeutuvat tulkinnan taustana. (Myers 1999, 46.) Tätä kontekstin ja tekstin rakenteen väliin jäävää kielen muokkautumista ja mukautumista Jef Verschueren (1999, 147) kutsuu dynaamiseksi merkityksen luomiseksi, joka muodostuu kielenkäyttäjien strategisista suunnitelluista tai suunnittelemattomista valinnoista. Tästä seuraa, että samoin kuin tekstejä voidaan kirjoittaa eri tavoin, niitä on mahdollista myös lukea erilaisin painotuksin. Kirjoittaja voi valita ja antaa omat merkityksensä tekstiin. Se on dynaaminen ja vuorovaikutteinen prosessi, joka muotoutuu suhteessa kirjoittajan omaan tarkoitetodellisuuteen. Samoin lukija suhtautuu tekstiin oman tulkintakehyksensä kautta. Pauli Saukkonen (2001, 31) tosin huomauttaa, että tekstin tuottajan ja vastaanottoajan prosessit tilannekehyksen tulkitsemisessa ja huomioimisessa ovat erilaiset, koska lukija on aina kirjoittajan jäljessä tai prosessoi kokonaan päinvastaisessa järjestyksessä kuvattua tapahtumaa.

Kirjoitetun ja puhutun kielen prosessit ovat erilaisia. Kirjoitettu kieli on vapautettu kasvokkaisesta tilanteesta. Siinä missä puhuja osoittaa sanansa jollekin yleisölle, kirjoitettu teksti voi saada yleisönsä tuntemattomista lukijoista, niistä jotka osaavat lukea. (Ricœur 2000, 62.) Tekstit ovat itsessään hiljaa, jos ne eivät tule luetuiksi. Ne ovat silloin mykkiä, eivätkä paljasta kannattelemaansa tietoa ja merkityksiä. Vasta kun ne tulevat luetuiksi, ne tulevat osaksi kielellistä vuorovaikutusta. (Ricœur 2000, 119–120; Vološinov 1990, 116; myös Goffman 1974, 379, 441.) Tekstien kokoaminen tutkimusaineistoksi konkretisoi käytännön tasolla itselleni tekstien hiljaisuuden. Asiakirjamuistiinpanot eivät tarjoutuneet helposti luettavikseni, vaan jouduin etsimään tekstejä asiakastietojärjestelmän useista eri kohdista.

Tekstillä on merkitys tai mieli, kuten Paul Ricœur (2000) toteaa. Hän kirjoittaa oivaltavasti, että ”tekstin mieli ei ole tekstin takana, vaan sen edessä”. Se ei ole jotain kätkettyä, vaan jotain avattua. Koska tekstin syntyajankohtaan ei ole paluuta, ei voida myöskään palata kirjoittajan ajatteluun. Ricœur´n (2000, 137) mukaan se, mikä tulee ymmärtää, ei ole tekstin alkuperäinen tilanne ja tarkoitus, vaan se, mikä osoittaa kohti sitä mahdollista maailmaa, joka avautuu tekstin ilmauksen ansiosta. Tässä ajattelussa tekstin ymmärtäminen ei juurikaan ole

tekemisissä kirjoittajan ja hänen tilanteensa kanssa. Tekstin lukijan tehtäväksi jää pyrkimys käsittää tekstin merkityksen avaama maailma. Ymmärtäminen muuttuu aiempien tilanteiden arvailuista sen liikkeen seuraamiseksi, joka syntyy tekstin mielestä sen tarkoitukseen. Tekstin edessä oleminen tarkoittaa sitä, että ollaan kiinnostuneita siitä, mitä teksti sanoo, ja siitä mistä se puhuu. (Ricœur 2000, 137.)

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjojen tutkiminen teksteinä avaa uudenlaisen näkökulman ja mahdollisuuden pohtia työn tekemisen reunaehtoja ja rajoituksia, ja erityisesti teksteiksi muodostettua lastensuojelun todellisuutta. Analyysini kohdistuvat siihen, miten sosiaalityöntekijät tekevät ymmärrettäviksi asioita kielenkäytöllään eli tässä tapauksessa kirjoittamalla. Käsitän tekstin kommunikatiivisena tilanteena tai aktina, joka ei rajoitu vain kielen muodoksi, rakenteeksi tai kieliopiksi, vaan kielenkäyttö itsessään käsitetään vuorovaikutukseksi. Tällöin keskustelusta kirjattu teksti ei sisällä vain kirjoittajan yksin tuottamaa merkitystä vaan on osa sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoa. Kirjoitettu teksti on viestintää, jonka osapuolet osallistuvat sosiokulttuuriseen toimintaan.

4.2 Kriittinen diskurssianalyysi

Olen edellä liittänyt itseni vahvasti tekstien tutkijaksi ja hakenut ymmärrystä teksteihin kielentutkijoiden ajattelusta. Määrittelen tutkimusotteeni kuitenkin diskurssianalyysiksi[19]. Yhteiskuntatieteellisen ja kielitieteellisen diskurssianalyysin eroa voi luonnehtia siten, että yhteiskuntatieteellinen diskurssianalyysi liikkuu sosiaalisista rakenteista, ilmiöistä ja suhteista kieleen päin, kun taas kielitieteellisen diskurssianalyysin suunta on päinvastainen. Koska kiinnostukseni kohdistuu erityisesti teksteihin, lähdin etsimään tutkimusvälineitä *kriittisestä dis-*

[19] Diskurssianalyysiä ei voida pitää selkeärajaisena tutkimusmenetelmänä, vaan enemminkin väljänä teoreettisena viitekehyksenä (Jokinen ym. 1993, 17). Diskurssianalyysi on tutkimussuuntaus, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sosiaalisen todellisuuden tuottamisen käytäntöjä. Tähän varsin väljään ja rajaamattomaan muotoiluun Jokinen, Juhila ja Suoninen (1993) rakentavat diskurssianalyysiä suuntaavia lähtökohtaoletuksia. Näitä ovat: 1) kielenkäyttö on sosiaalista todellisuutta rakentavaa, 2) kielenkäytössä esiintyy erilaisia merkityssysteemejä, 3) toiminta on kontekstisidonnaista, 4) toimijat liittyvät merkityssysteemeihin ja 5) kielenkäytöllä on seurauksia tuottava luonne. (Jokinen ym. 1993, 17–18.)

kurssianalyysistä, joka yhdistää viitekehyksessään sekä kielitieteellisen että yhteiskuntatieteellisen diskurssin tutkimuksen näkemyksiä. (Esim. Fairclough 1997a; Pietikäinen 2000.) Kriittisessä diskurssianalyysissä sovelletaan kumpaakin diskurssin tutkimussuuntausta. Yhteistä niille on kiinnostus kielenkäyttöön. Molemmat jakavat näkemyksen diskurssista tapana hahmottaa maailmaa eli diskurssin konstruktiivisesta luonteesta[20].

Kriittisyyden idean[21] mukaisesti diskursseja ja tekstejä analysoidaan sosiaalisten rakenteiden ja käytänteiden näkökulmasta. Kriittisen diskurssianalyysin tavoitteena on nostaa esiin yhteiskunnallisesti tärkeitä aiheita diskurssin tutkimukseen ja saada mahdollisesti myös muutoksia ajattelussa ja toiminnassa. Samoin kuin diskurssianalyysi on väljä yleisnimitys diskurssien tutkimustavoille, voidaan myös kriittistä diskurssianalyysiä[22] luonnehtia yleisnimitykseksi sellaisille kielenkäytön tutkimuksille, joissa ollaan kiinnostuneita kielen sosiaalisen käytön ja valtasuhteiden yhteenkietoutumisesta. (Fairclough 1997a, 36–42 ja 1997b, 39; Pietikäinen 2000,193–195.)

---

[20] Michel Foucaultin vaikutus kriittiseen diskurssintutkimukseen on huomattava. Hänen töidensä kautta ovat juontuneet monet nykyisetkin keskustelut valta-asemista ja niiden yhteyksistä diskursseihin ja diskurssien konstruktiivisesta luonteesta ja vallasta. (Foucault 1982; ks. myös Vuori 2001ja Husa 1995)

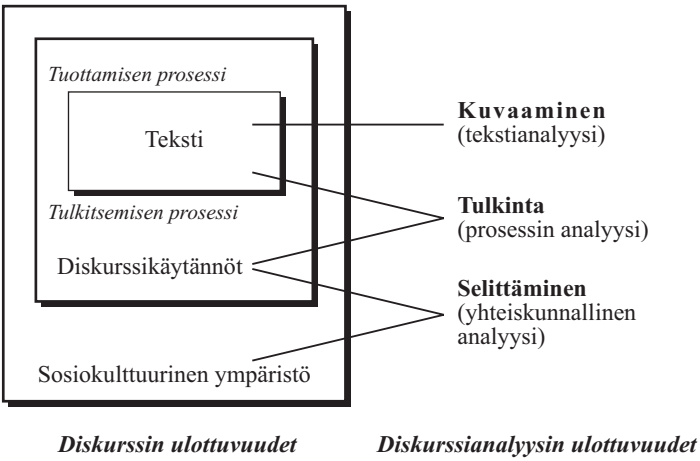
[21] Kriittinen teoria liittyy saksalaiseen ns. Frankfurtin koulukunnan perustamaan tieteenfilosofiseen suuntaukseen, joka sai alkunsa 1920-luvulla. Keskeisiä koulukunnan edustajia ovat mm. Horkheimer, Fromm, Habermas ja Marcuse. Koulukunnan edustajat halusivat yhdistää yhteiskunnallisen tutkimuksen ajassa tapahtuviin muutoksiin ja korostivat, että ilmiöitä ei tule pitää muuttumattomina, luoksepääsemättöminä ja luonnostaan lankeavina, vaan niihin voi suhtautua kriittisesti ja muutosta hakien. Kriittisen teorian mukainen tutkimus pyrkii teoreettiseen, jopa metateoreettiseen pohdintaan ja on siten melko kaukana niistä kysymyksistä, käsitteistä ja tulkinnoista, jotka ovat leimallisia empiiriselle tutkimukselle. Kriittinen teoria luo vastapainoa sellaiselle empiiriselle tutkimukselle, joka tuottaa itsestäänselvyyksiä ja instituutioiden hyväksymää vallalla olevaa ajattelua. Emansipatoriseksi tätä tieteensuuntaa sanotaan siksi, että se korostaa ihmisen oman tietoisuuden ja merkityksen kehittymistä. Hänellä on mahdollisuus vapautua ympäristön, usein sen kulttuurinkin kahleista kohottamalla omaa tietoisuustasoaan. (Anttila 1996, 32.)

[22] Kriittisen kielentutkimuksen kenttä on heterogeeninen (esim. Heikkinen 1999, 31), mikä heijastuu myös käsitteiden käyttöön. Käsitteitä ’kriittinen lingvistiikka’, ’kriittinen diskurssianalyysi’, ’kriittinen kielentutkimus’ ja ’kriittinen tekstintutkimus’ käytetään kuvaamaa tutkimuksen erilaisia painotuksia ja liikkumista kielen erilaisissa osajärjestelmissä. Käsitteiden vivahde-erot saattavat myös hämärtyä tulkitsijoiden erikielisyydestä ja sitä kautta erilaisten merkityksenantojen vaikutuksesta.

Kriittinen kielentutkimus on saanut vaikutteita M. A. K. Hallidayn (1978) kehittämästä systeemis-funktionaalisesta kieliopista. Keskeisin idea tässä kieliopissa on se, että kieltä tutkitaan käyttöyhteyksissään, ja että kielen merkitysrakenteet ovat funktionaalisia. Systeemis-funktionaalisen kieliopin anti kriittiselle diskurssianalyysille on, että se tuo systeemisen näkökulman tekstiin. Teksti rakentuu valinnoista, joita on mahdollista tehdä sanaston, kieliopin ja muiden järjestelmien tarjoamien vaihtoehtojen mukaan. Täten kielenkäyttö ymmärretään sekä ideologisten että kielellisten prosessien kentäksi ja näiden prosessien välillä on määrätty suhde. Kriittinen diskurssianalyysi on kiinnostunut juuri tästä kielenkäytön ja yhteiskunnan vuorovaikutteisesta suhteesta. Kielenkäytön ajatellaan konstruoivan kolmea laajaa sosiaalisen elämän aluetta. Sen ajatellaan osallistuvan tiedon ja uskomusten, ryhmien välisten suhteiden ja sosiaalisten identiteettien tuottamiseen ja muokkaamiseen. Norman Faircloughin (1997b) mukaan kriittinen diskurssianalyysi tarkastelee erityisesti kielenkäytön eri ulottuvuuksien välisiä jännitteitä. (Fairclough 1997a ja 1997b, 39, 76; myös Pietikäinen 2000, 197.)

Norman Fairclough (1997a, 1997b) esittää kehittämästään diskurssianalyysistä kolmiulotteisen mallin. Samalla tavoin kun diskurssi voidaan määritellä tekstin, käytäntöjen ja sosiokulttuurisen ympäristön kolmiulotteiseksi suhteeksi, diskurssianalyysi koostuu näiden rakenteiden ja niiden välisten suhteiden kuvaamisesta, tulkinnasta ja selittämisestä. Diskurssin ja diskurssianalyysin suhdetta hän havainnollistaa seuraavan kuvion avulla. (Fairclough 1997a, 97–98; ks. myös Varis 1998, 39.)

Fairclough´n mukaan, analysoimalla tekstin rakenteita ja ehtoja, jotka usein ovat itsestään selviä luonnollistumia, voidaan vapautua näiden tekijöiden hallinnasta. Hän haluaa mallillaan osoittaa, että liittämällä yhteen kielellisen rakenteen ja tekstin sisällön analyysit päästään purkamaan tekstin muodon ja sisällön vastakkaista asettelua. Analyysissä tulisi huomioida tekstin tuottajan, tarkoituksen, sisällön ja muodon merkitys kokonaisuuden kannalta. Kriittisen diskurssianalyysin tavoitteena on tehdä näkyväksi neutralisoituneet kausaalisuhteet tekstin, diskursiivisten käytänteiden ja laajempien yhteiskunnallisten käytänteiden välillä. Tarkastelun kohteena on sekä vallan ilmeneminen diskurssissa että diskurssin valta. (Fairclough 1997a, 208–212, 219–222; Pietikäinen 2000, 201.)

Kuvio 2. Fairclough'n (1997a, 98) diskurssianalyysin kolmiulotteinen malli

Sovellan tutkimuksessani edellä kuvaamaani Fairclough'n kolmiulotteista analyysimallia. Se toimii analyysejä yhdistävänä kehikkona. Kuvaamisen vaiheessa kysyn aineistoltani, miten asiakirjoja kirjoitetaan, jolloin tarkastelen tekstin kielellisiä rakenteita. Tulkinnan vaiheessa kysyn aineistoni teksteiltä, mitä niihin kirjoitetaan. Tarkastelu laajenee tekstin ilmiasusta diskurssikäytäntöjen suuntaan. Diskurssikäytännöillä tarkoitan tekstin kautta tulkittavissa olevia yhteisiä ajattelu- ja toimintatapoja. Teen tulkintaa tekstistä syntyvistä, sosiaalityöntekijöiden teksteiksi rakentamista, inhimillistä toimintaa kuvaavista diskursseista[23]. Koska kysymyksessä on tulkitsemisen prosessi, se tapahtuu omaa ammatillista ymmärrystäni hyväksi käyttäen. Selittämisen vaiheessa tarkastelu laajenee diskurssikäytännöistä sosiokulttuurisen ympäristön suuntaan. Tässä kohden astun aineistoni ulkopuolelle sanan mukaisesti selittämään, mistä kirjoittamisen tavoissa voi olla kysymys.

Kokoavasti todeten, analysoin tekstejä tutkimuskysymysteni suuntaamina ja edeten tekstuaalisista piirteistä temaattisiin kirjoittamisen käytäntöihin ja lopuksi sosiokulttuuriseen kirjoittamisympäristön poh-

[23] 'Tekstin' ja 'diskurssin' käsitteet ovat toisiaan tukevia. Kun katse tarkennetaan puheen, kirjoituksen tai muun vastaavan tekstuaalisen ilmiön erittelyyn, puhutaan 'tekstistä'. Jos taas halutaan etsiä yleisempiä malleja, tekstejä toisiin inhimillisiin käytäntöihin liittyviä seikkoja, voidaan puhua 'diskursseista' (Lehtonen 2000, 69).

dintaan. Analysoitavat tekstit ovat kaikissa vaiheissa samoja, vain näkökulma ja asemoituminen vaihtuvat. Pyrin liikkumaan analyysissä kielellisten ilmausten tasolta tekstin tuottamiseen ja vastaanottamiseen liittyvien käytänteiden sekä niihin kiinteästi liittyvän sosiokulttuurisen tilanteen tasoille ja liittämään nämä tasot toisiinsa. Sovellukseni ei kuitenkaan tekstianalyysin osalta noudata Fairclough'n esitystä täydellisesti, sillä kielellisten rakenteiden analyysiin tutkimusaineistoni on liian suuri. Tarkan ja hienovaraisen kielellisten rakenteiden analyysin sijasta analysoin asiakirjatekstien retorisia rakenteita.

Kriittiselle diskurssintutkimukselle on ominaista monitasoinen analyysi. Vesa Heikkisen (1999, 30) mukaan monialaisuus kriittistä näkökulmaa hyödyntävissä tutkimuksissa tarkoittaa sitä, että tutkittavat asiat ovat tärkeämpiä kuin se, millaisilla metodisilla välineillä tutkitaan tai mitä tieteenalaa tutkimus on. Heikkinen (1999, 256) pitää näkökulmien tarkoituksenmukaista vaihtelua oman tekstintutkimuksensa keskeisenä metodisena periaatteena. Saman ajattelun mukaisesti pyrin toimimaan omassa tutkimuksessani.

4.3 Analyysimenetelmät

Tutkimukseni monitasoinen analyysi etenee edellä kuvaamani kriittisen diskurssianalyysin kolmiulotteisen mallin mukaisesti. Ensimmäisessä vaiheessa kysyn aineistoltani, **miten** lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoja kirjoitetaan. Analyysi suuntautuu asiakirjatekstien kuvaamiseen argumentaation retoriikan näkökulmasta. Haen metodisia apuvälineitä retorisesta diskurssianalyysistä, ja kutsun tätä analyysiä *retoriikan analyysiksi*. Tavoitteena on analysoida lastensuojelun sosiaalityön tekstien retorisia rakenteita ja vaikutuskeinoja.

Toisessa analyysissä etsin vastausta kysymykseen, **mitä** lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoihin kirjoitetaan. Tällöin analyysi suuntautuu tekstin temaattisiin sisältöihin, joita etsin van Dijkn (1986) makroanalyysiä mukaellen. Kutsun tätä analyysiä *tematiikan analyysiksi*. Sen tavoitteena on tuottaa tietoa lastensuojelun asiakirjojen sisällöistä.

Kolmannessa analyysin vaiheessa kysyn, **miksi** lastensuojelun asiakirjoja kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan. Analyysi ulottuu sekä teksteihin että tekstien ulkopuolelle pohtimaan, miksi ihmiset käyttä-

vät kieltä niin kuin käyttävät. Tämä analyysi jäsentyy tukeutuen pragmatiikan ajatuksiin ja näkökulmaan kielenkäytöstä. Kutsun analyysiä *pragmatiikan analyysiksi*. Sen tavoitteena on löytää selityksiä tekstien muodoille ja kirjoittamisen tavoille niitä ympäröivästä sosiokulttuurisesta maailmasta.

Analyysejäni yhdistävänä ajatuksena on, että tekstejä on mahdollista lukea monin eri tavoin. Avaan erilaisten analyysien avulla vaihtoehtoisia tulkinnan mahdollisuuksia. Tekstit ovat samoja, vain analysoimisen tapa muuttuu ja samalla myös tulkinnan taso. Analyysien kiinnittyminen samoihin teksteihin tuo väistämättä työhöni päällekkäisyyden ja toiston tuntua. Toisaalta juuri toiston ja päällekkäisyyden esiintyminen kuvaa tekstien monifunktioisuutta. Ne kannattelevat samanaikaisesti useita merkityksiä ja tehtäviä, joita nämä analyysini avaavat vain joitakin. Mikko Lehtonen (2000, 114) muistuttaa, että tekstejä voi lukea monin eri tavoin, ne eivät koskaan ole aukottomia ja niitä voi lukea myös tietoisesti vastakarvaan. Retoriikan, tematiikan ja pragmatiikan analyysini avaavat tarkasteluun aina uuden tekstien lukemisen ja tulkinnan mahdollisuuden.

4.4 Tekstin moniäänisyys ja puhujakategoriat

Jari Ehrnrooth (1995, 31) kirjoittaa analyysintekijän vaarasta joutua ”kohinan vietäväksi” tilanteessa, jossa aineistoa pitäisi uskaltaa karsia ja eritellä. Vaikka asiakirja-aineistoni määrä (1613 asiakirjatulostussivua) on suuri, olen ollut varovainen sen karsimisen suhteen. Etsin keinoja aineiston erittelemiseksi niin, etten hukkaisi tai kadottaisi alkuperäisiä tekstejä, niiden ajallista järjestystä tai ilmaisuja. Olen tehnyt aineistolleni erilaisia operaatioita, jotka esittelen seuraavassa[24].

Analyyttinen lukeminen on prosessi, jossa kirjoitettu näyttäytyy yhä uudelleen erilaisena, ennen lukemattomana. Tekstiä ei voi lukea edes kahta kertaa samana, sillä ensimmäinen lukukerta ohjaa jo seuraavan lukukerran ajattelua. Ensimmäisestä lukukerrasta on tullut osa toisen luennan kontekstia. (Lehtonen 2000, 157.) Tehdessäni ensimmäisiä lukuretkiä kronologisesti järjestettyyn tutkimusaineistooni, huomasin ajattelevani niiden olevan eräänlaisia näyttämökuvia tai

[24] Tutkimustuloksiani ja analyysikehitelmiäni on ollut esillä eri yhteyksissä julkaisemattomana käsikirjoitusversiona (Kääriäinen 2002).

näytelmiä, joissa asiakkaat, heidän läheisensä, eri viranomaiset ja sosiaalityöntekijä esittivät omia näkökulmiaan. Näyttämöllisyys oli hämmentävää, sillä olin asennoitunut lukemaan asiakirjatekstejä sosiaalityöntekijöiden institutionaalisena puheena (esim. Hydén 1997; Satka 1992; Törrönen & Mäenpää 1995). Huomasin aineistoni teksteistä Lehtosen (2000, 125) tapaan, että ”vieraat äänet kansoittavat virkkeitä, jotka ensilukemalta saattoivat vaikuttaa viattomilta asiantilojen kirjaanvienneiltä”.

Tästä havainnosta seurasi asiakirja-aineiston uudelleenkirjoittamisen kokeilu, joka osoittautui merkittäväksi koko tutkimustyöni jatkon kannalta. Sosiaalityöntekijöiden tapa kirjoittaa muistiinpanomerkintöjä muistutti Bahtinin (1991) kuvaamaa moniäänisen tekstin[25] kirjoittamista. Tekstit näyttivät sisältävän tasa-arvoisesti eri osallisten näkökulmia ja ajatuksia. Sosiaalityöntekijät eivät piilottaneet muistiinpanoja kirjoittaessaan ’vieraita’ tietoisuuksia, vaan esittivät ne rinnakkain tekstissä. Taitavimmat kirjoittajat kuvasivat asiakaskäyntien keskusteluja kehittyvinä, tietoisuuden ja ymmärryksen muotoutumisen prosesseina. Asiakirjojen tekstit näyttivät olevan moniäänisiä.

Bahtin (1991) korostaa moniäänisen tekstin tekijän näkökulman positiivista aktiivisuutta. Tällä hän tarkoittaa sitä, että tekijän tietoisuus ei muuta toisia vieraita tietoisuuksia objekteiksi ja esitä niistä yksipuolisia, lopullisia määrityksiä. Tekstin tekijä luo rinnallaan ja edessään tasa-arvoisia vieraita tietoisuuksia ja tästä syntyy tekstiin tietoisuuksien aito dynaamisuus. Bahtin toteaa:

> ”Vieraita tietoisuuksia ei voi tarkastella, analysoida ja määritellä objekteiksi, olioiksi – niitä voi vain puhutella dialogisesti. Niiden ajatteleminen merkitsee niiden kanssa puhumista, muutoin ne kääntävät meille objektiksi muutetun puolensa: ne vaikenevat, sulkeutuvat ja jähmettyvät lopullisiksi objekteiksi muutetuiksi hahmoiksi ”(Bahtin 1991, 106).

[25] Moniäänisyyden -käsite on lähtöisin Mihail Bahtinin (1991) töistä, jotka keskittyivät kirjallisuuden tutkimiseen ja analysointiin. Moniäänisyyden eli *polyfonian* käsite liittyy Bahtinilla ajatukseen kielestä ja hän korostaa ”kolmannen osuutta dialogissa”, tarkoittaen tietoisuuden olemassaoloa. Analysoidessaan Dostojevskin tuotantoa, hän eritteli moniäänisyyden ulottuvuuksia, joista ehkä tärkeimmäksi nousee äänien autonomisuus ja täysiarvoisuus. Äänet ovat näkökulmia maailmaan, ”ne ovat eri ääniä, jotka laulavat ei tavoin samasta teemasta”. Moniäänisyys paljastaa elämän moninaisuuden ja inhimillisten kokemusten monimutkaisuuden. (Bahtin 1991, 57–71.)

Moniäänisen tekstin tekijältä ei Bahtinin (1991, 106–107) mukaan vaadita itsensä ja tietoisuutensa kieltämistä, vaan tämän tietoisuuden epätavallista laajenemista, syvenemistä ja uudistumista siten, että teksti kykenee antamaan tilaa tasa-arvoisille vieraille tietoisuuksille.

Moniäänisyys[26] ilmenee toisaalta tekstissä olevien erilaisten puhujien, mutta toisaalta myös lukijan mielessä tapahtuvien tulkintojen välille. Vološinov (1990) kuvaa tällaista tekstissä ilmenevää puhetta *vieraaksi puheeksi*. Samalla, kun vieras lausuma on tekijän puheen rakenteellinen osa, se on myös tekijän puheen teema. Se sisältyy tähän temaattiseen ykseyteen nimenomaan vieraana lausumana ja sen itsenäisestä teemasta tulee vieraan puheen teeman teema. Tekijä muokkaa vierasta lausumaa liittäen sen omaan kirjoittamisen tyyliinsä, säilyttäen ainakin osan vieraan puheen alkuperäisestä sisällöstä, jolloin se on tunnistettavissa. (Vološinov 1990, 138–139.) Ajattelen, että löytämäni asiakirjatekstien moniäänisyys perustuu juuri tähän Vološinov kuvaamaan vieraan puheen tunnistettavuuteen itsenäisenä yksikkönä.

Vieraan puheen ja tekijän välistä suhdetta Vološinov kuvaa dynaamiseksi[27]. Se ei hänen mukaansa ole yksiselitteinen ja ongelmaton. Ensinnäkin kirjoittaja voi suhtautua vieraaseen puheeseen aktiivisesti, huolehtien sen eheydestä ja autenttisuudesta, jolloin se erotetaan tekstissä selvärajaiseksi. Tällöin lukijalle ei ole epäselvää mitä eri osapuolet ovat sanoneet. Toinen tapa on sijoittaa vieras puhe tekijän puheen sekaan, jolloin vieraan puheen ulkoiset piirteet häivytetään. Vieraan lausuman erilaisten puolien tajuaminen vaikeutuu. Vieras puhe voi myös dominoida tekstin tekijää ja ottaa tekstissä aktiivisen paikan. (Vološinov 1990, 142–147.)

Lastensuojelun sosiaalityön moniäänisen tekstipinnan tarkastelussa vieraan puheen asema on kiinnostava. Voidaanko teksteistä löytää subjektiivisia vieraita lausumia, ja onko niiden vastakohtana itsensä

[26] Ritva Engeström (1999) tutki lääkärin vastaanotolla tapahtuvaa vuorovaikutusta erottaen lääkärin ja potilaan puheesta kolme ääniryhmää: lääketieteen, hallinnon ja arkielämän kielen. Sekä potilas että lääkäri käyttivät puheessaan näitä kaikkia kolmea 'kieltä'. Moniäänisyys näkyi puhetapojen vaihteluina vuorovaikutuksessa. Tässä tutkimuksessa sen sijaan moniäänisyys ilmenee sosiaalityöntekijän kirjoittamissa muistiinpanoissa erilaisten puhujien esiintymisenä.

[27] Käytän tutkimuksessani *dynamiikan* käsitettä kirjoittamisessa ja lukemisessa tapahtuvan merkitysrakenteiden luomisen ja ymmärtämisen kuvaamiseen. *Dynamiikka* on lähtöisin kreikankielen sanasta *dynamiké,* jolla tarkoitetaan voiman käytön taitoa. Kielentutkimuksessa dynamiikalla tarkoitetaan sellaista tarinallista rakennetta, joka vaikuttaa tehokkaammin kuin täsmälliset muotosuhteet.

yhtä subjektiiviseksi tiedostava, kommentoiva ja replikoiva tekijä? Mihin sosiaalityöntekijä asettuu kirjoittamisessaan: omaa työtään hallitsevaksi tekijäksi vai yhdeksi subjektiksi, osaksi tekijän kontekstia vaiko voimakkaan vieraan puheen kirjaajaksi? (Ks. Vološinov 1990, 146)

Ajatus tekstien moniäänisyydestä tarkoittaa tutkimuksessani sitä, että olen etsinyt 'vierasta puhetta' eli eri puhujia muistiinpanomerkinnöistä ja järjestänyt asiakirjojen muistiinmerkinnät puhujakategorioittain koko muistiinpanoaineiston osalta. Tutkimuksessani tekstin moniäänisyys ilmenee siinä, että totesin asiakirjoissa olevan sosiaalityöntekijän oman *'työpuheen'* lisäksi muutakin puhetta. Sosiaalityöntekijä kirjaa muistiin asiakkaan puhetta ja suunnitelmia. Tätä voisi nimittää *'asiakaspuheeksi'*. Asiakirjoista löytyy työntekijän lisäksi myös lukuisia muita viranomaisia, jotka tuottavat ns. *'viranomaispuhetta'*. Työntekijät kirjaavat muistiin myös epävirallisten tahojen, kuten naapurien ja sukulaisten tuottaman puheen, jota voisi kutsua *'yhteisöpuheeksi'*.

Asiakirjatekstien moniäänisyydestä innostuneena päätin järjestää koko muistiinpanoasiakirja-aineistoni uudelleen noudattaen edellä kuvattua neljää puhujakategoriaa. Annoin eri puhujakategorioille omat sarakkeensa ja jaoin koko muistiinpanoja koskevan aineistoni niihin. Säilytin 'puheenvuorojen' esiintymisjärjestyksen vuorottelemalla niitä sarakkeissa. Puhujakategorioiden erottamisen jälkeen aineiston tasaisesta tekstipinnasta muotoutui elävä vuoropuhelu. Eri puhujakategorioiden keskinäinen vuorovaikutus näyttäytyi uudella tavalla. Aineisto alkoi 'puhua' jo pelkästään visuaalisesti. Joidenkin puhujakategorioiden sarakkeet olivat jatkuvasti tyhjiä toisten taas täynnä. Puhujat vaihtuvat ja välillä katoavat tapahtumien kulussa. Havainnollistaakseni tekstien uudelleensyntymistä otan esimerkiksi aiemmin esittämäni katkelman (teksti nro 2) äidin käynnistä sosiaalitoimistossa.

(3)

Kuvio 3. Puhujakategorioiksi jaettu muistiinpanoteksti

Puhujien paikantaminen sarakkeiden avulla pilkkoo tekstin, mutta samalla se tuo luettavaksi 'uusia tekstejä'. Sarakkeista on mahdollista lukea tekstiä tavanomaisen *vasemmalta oikealle* lukutavan sijasta *ylhäältä alas*. Sarakkeen kaikki tekstit voidaan lukea kerralla, irti muusta puheesta, jolloin tietysti tarkka asiayhteys katoaa, mutta puhe tiivistyy. Tekstistä paljastuikin uudenlaista toistoa ja rytmejä. Äidin jatkuvaa vastustusta tai sosiaalityöntekijän toistuvia yhteydenottoyrityksiä. Naapuruston huolipuhetta tai päiväkodin kyselyjä. Aineistosta oli sarakkeistamisen jälkeen mahdollista myös laskea puhujien tai vieraan puheen määriä.

Tutkimukseni varsinaisen analyysin pohjaksi aineiston pilkkominen puhujakategorioihin on erittäin merkityksellistä. Sosiaalityö näyttäytyy asiakirjoissa näyttämökohtaamisina, joiden käsikirjoitukset kirjoitetaan puhtaaksi asiakastapaamisten ja yhteydenottojen jälkeen. Asiakkaistaan merkintöjä kirjatessaan sosiaalityöntekijät eivät ole yksin äänessä, vaan antavat muidenkin puhua – joskin itsensä kautta. Asiakirjat ovat siten kuvausta vuoropuhelusta asiakkaan ja hänen lähiyhteisönsä, sosiaalityöntekijän sekä viranomaisverkoston välillä. Ne kuvaavat vuorovaikutusta tekstiin kirjoittuvina merkityksinä. (Ks. Heikkinen 2000b, 203.)

Tasaisen tekstipinnan sarakkeistaminen puhujakategorioiksi on väkivaltaa tekstille, ja se pitääkin ymmärtää yhdeksi toimenpiteeksi, joka mahdollisti seuraavat analyysit. Aineiston käsitteleminen ja hajottaminen oli välttämätöntä, jotta jotakin näkyisi ja etenkin, etten yrittäisi nähdä vain sitä, mitä etsin (esim. Ehrnrooth 1995). Sarakkeisuus antoi myös uudenlaisia mahdollisuuksia tehdä tarkistuksia tekemistäni tulkinnoista. Puhujakategorioiden moniääninen maailma on jatkossa moniulotteisten tekstianalyysien kannalta tärkeä lähtökohta. Käytän analyyseissäni muistiinpanotekstien osalta juuri tätä puhujakategorioiksi jäsenneltyä tekstimateriaalia.

II Analyysit

5 Asiakirjatekstien retorinen rakentuminen

5.1 Miten?

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstit voidaan pääosin käsittää sosiaalityön sisäiseksi tekstuaaliseksi kommunikaation muodoksi. Aloitan näiden asiakirjatekstien analyysin kysymällä, miten asiakirjoja kirjoitetaan? Kysymys avaa useita vaihtoehtoisia tutkimuksellisia lähestymistapoja. Tekstejä voi esimerkiksi kuvata ja eritellä kieliopillisesti lauseiden ja sanojen tasolla (esim. Hiidenmaa 2000c) tai tekstien tuottaminen voidaan nähdä argumentaatioprosessina (esim. Summa 1989). Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien purkaminen listoiksi käytetyistä sanoista, yhdyssanojen määristä, lauseiden määristä virkkeissä tai vaikkapa eri rinnastuskonjunktioista ei mielestäni ole tarkoituksenmukaista tässä yhteydessä. Sen sijaan kohdistan kiinnostukseni tekstin sisältämiin retorisiin vaikutuskeinoihin. Lähtökohtana on ajatus tekstien tarkoituksellisuudesta ja siitä, että ne on kirjoitettu luettaviksi sosiaalityön sisällä.

Tukeudun analyysissäni retorisen diskurssianalyysin periaatteisiin. (Potter 1996 ja Jokinen 1999.) Klassisen retoriikan perinteessä retorikot katsoivat tieteensä koskevan ennen kaikkea vakuuttamisen tekniikkaa. Vakuuttaminen ei kuitenkaan tarkoittanut valheellisia vakuuttamisen keinoja tai vilpillistä kuulijan hämäämistä, vaan sosiaalisesti orientoitunutta ajattelun ja päättelyn muotoa. Retoriikassa ei siis ollut kysymys ’kaunopuheisuudesta’, kielen avulla annettavien viestien ulkoisesta muodosta, vaan vuorovaikutukselle perustuvasta ajattelun lajista. (Perelman 1996, 16–27; Summa 1989, 90.) Retorisen diskurssianalyysin lähtökohtana on todellisuuden tulkinnallisen luonteen korostaminen. Analyysi keskittyy tarkastelemaan puheena olevan asian argumentointia ja erityisesti sitä, mitä argumentilla tavoitellaan tilanteessa, jossa se tuotetaan. (Potter 1996, 106–107; Jokinen 1999, 127.)

Suuntaan kiinnostukseni tässä ensimmäisessä analyysissäni tekstin kuvaamiseen. Kysyn, millaisia retorisia keinoja kirjoittajat ovat käyttäneet asiakirjoja kirjoittaessaan? Käytän retoriikan käsitettä tässä yhteydessä kuvaamaan niitä kielellisiä valintoja, joita tekstin laatija on tehnyt. Käsittelen aineistoni kahta eri tekstilajia, muistiinpanoja ja päätösasiakirjoja erikseen. Muistiinpanojen tekstejä analysoin käyt-

täen hyväksi puhujakategorioiksi jaettua tekstipintaa, jonka esittelin luvussa 4.4. Päätösasiakirjojen tekstejä käsittelen sellaisenaan.

Retoriikan analyysiluku etenee siten, että esittelen ensin lähtökohdat ja välineet retoriikan analyysiin (5.2). Tämän jälkeen seuraa neljä analyysituloksiin keskittyvää alalukua (5.3, 5.4, 5.5 ja 5.6). Päätösasiakirjojen retorisen analyysin olen kirjoittanut omaksi luvukseen (5.7). Lopuksi tiivistän tulokset luvussa 5.8.

5.2 Retoriikan analyysi

Aristoteles toteaa *Retoriikka* -teoksensa alkusivuilla, että retoriikassa on kyse sanoista ja sanan käyttäjistä. Sanoja oikein käyttämällä on mahdollista saada aikaan mitä suurinta hyötyä ja väärinkäyttämällä mitä suurinta vahinkoa (Aristoteles IX, 1355b). Aristoteleen retoriikassa on kyse julkisen puhujan tekniikoista hänen puhuessaan maallikoille, joilla ei ole edellytyksiä ymmärtää mutkikkaampaa kielenkäyttöä (Aristoteles IX, 1354a). Retoriikan vaikutuskeinojen lajeja on Aristoteleen mukaan kolme. Nämä ovat *eetos*, joka viittaa puhujan uskottavuuteen, *paatos*, joka viittaa kuulijoiden tunnetilaan ja *logos*, jolla tarkoitetaan esitetyn argumentin asiasisältöä.

Niin sanotussa uudessa retoriikassa, jonka keskeinen kehittäjä on Chaïm Perelman (1996), laajennetaan argumentaatioteoriaa koskemaan kaikentyyppisiä yleisöille tarkoitettuja esityksiä käsitellyistä asioista riippumatta. Klassisen retoriikan puhetaitoa korostava näkemys täydentyy uudessa retoriikassa analyyttisellä näkökulmalla. (Mauranen 2000, 306; Perelman 1996, 11–15; Kaakkuri-Knuuttila 1998, 235.) Nojaudun tutkimuksessani retoriikan uudempaan teoriaan sen tarjoaman moniulotteisen jäsennyksen vuoksi[28].

Retoriikan lähestymistavalle on ominaista, että se tarkastelee tekstejä tekoina, tarkoituksellisina tuotteina, joiden aikaansaamiseksi on ollut välttämätöntä tehdä valintoja. Retoriikan analyysissä ei pyritä kielellisten tai kulttuuristen ilmiöiden pinnallisen ja tietoisen aineksen,

[28] Yritykseni luokitella aineistoa Aristoteleen esittämien eetoksen, paatoksen ja logoksen mukaan johti liian väljiin ja vaikutelmanvaraisiin tulkintoihin. Eetoksen, paatoksen ja logoksen löytäminen asiakirjamuistiinpanojen teksteistä onnistui vain paikoitellen. Paljon aineistoa jäi ryhmittelyn ulkopuolelle, jolloin luovuin analyysin jatkamisesta.

puhunnan tuolle puolelle. Tutkija tarkastelee tämän rakenteen käyttöä sellaisena kuin se ilmenee tekstien puhunnassa. Rajan vetäminen tietoisen ja tiedostamattoman välille ei ole tällöin olennaista; joka tapauksessa kulttuurin kieliopin soveltaminen on osittain tietoista, osittain tiedostamatonta; osittain harkinnanvaraista ja osittain pakonomaista. Retorisen analyysin tekijä ei eläydy viestin vastaanottajan asemaan, vaan hän seuraa tilannetta ulkopuolisena henkilönä. Kuvaus- ja selitystehtävät asettavat tutkijan kauemmas itse kommunikaatiotilanteesta, jolloin voidaan puhua etäisyyttä ottavasta näkökulmasta tekstiin. (Summa 1989, 99; Kaakkuri-Knuuttila 1998, 239.)

Retorisen analyysin kohteena on tekstin laajempi sosiaalinen yhteys. Tässä keskeistä on retorisen tilanteen käsite, joka sisältää puhujan, yleisön sekä puheen foorumin. Nämä ovat sosiaalisia käsitteitä, sillä se, kuka puhuu tai kirjoittaa, kenelle ja minkälaisissa olosuhteissa, määräytyy yhteiskunnallisesti. Olennainen puoli analyysissä on sen tarkastelussa, mitä kyseisellä selonteolla tehdään tilanteessa, jossa se tuotetaan. Retoriikkaan perustuva analyysi pyrkii pääsemään käsiksi tarkastellun kielellisen tuotteen seurauksiin ”puhujan” ja ”kuulijan” välisen suhteen näkökulmasta. (Kaakkuri-Knuuttila 1998, 235; Jokinen 1999, 127; Summa 1989, 99.)

Sosiaalityön asiakirjat voidaan käsittää argumentaatiotekstеinä, joissa tekstien kirjoittajat ottavat itselleen tietynlaisen paikan keskustelussa. Sosiaalityöntekijä argumentoi asiakkaansa tai kollegansa toimia kirjoittamalla muistiinmerkinnän asiakkaansa tiedostoon. Asiakirjoissa merkinnät liittyvät aina tietyn henkilön tilanteeseen. Ne eivät ole yleisiä toteamuksia työstä ja sen luonteesta, ja siksi asiakkaat ovat jatkuvasti läsnä analyyseissäni.

Tekstien voidaan ajatella olevan eräänlaisia strategisia kontekstеja, joissa puhujat esittävät väitteitä, taivuttelevat, kritisoivat, oikeuttavat, kätkevät tai tuovat esiin asioita. Lastensuojelun asiakirjoissa esitetään sosiaalityöntekijän kirjaamana eri osapuolten näkemyksiä tilanteesta. Argumentoinnissa tavoitteena on usein yhteisymmärryksen saavuttaminen eri puhujien välillä. Asiakirjoissa sosiaalityö näyttäytyy retorisena pelinä, jossa sosiaalityöntekijällä on merkittävä rooli. Sosiaalityöntekijä kirjaa asiakirjaan eri puhujien sanoman ja saa mahdollisuuden tehdä valintoja viestin ilmiasusta. Seuraava esimerkki valaisee asiaa. Sosiaalityöntekijä voi kirjoittaa asiakkaan kertoman asian ’minulla ei ole asuntoa’ usealla eri tavalla:

Asiakas kertoo, että hänellä ei ole asuntoa.
Asiakas on asunnoton.
Asiakkaalla ei ole asuntoa.
Asiakas väittää olevansa asunnoton.
Asiakas ilmoittaa olevansa ilman asuntoa.
Asiakas itkee, koska hänellä ei ole asuntoa.
Asiakas toteaa olevansa asunnoton.
Asiakas on vihainen asunnottomuudestaan.
Asiakkaan asumistilanne on epätoivoinen.
jne.

Retoriikan ja argumentaation teoria on eräänlainen kommunikaation onnistumisen teoria, sillä argumentin tarkastelu johtaa väistämättä kysymykseen hyvistä ja huonoista argumenteista (ks. Summa 1989, 11, 100–101). Lastensuojelussa päätösten ja siten työn perusteleminen sisältyy lainsäädäntöön. Hyvin argumentoitu päätös tekee viranomaisen työn oikeutetuksi. Asiakkaalle on hyötyä selkeästä argumentoinnista, koska viranomaisen tekemät päätelmät tulevat näkyviksi. On kuitenkin muistettava, että argumentaatiossa liikutaan ”todennäköisyyksien maailmassa”, jossa pyritään lisäämään tai vähentämään jonkin väitteen uskottavuutta. Argumentoitavan tilanteen lähtökohdat ja päättelysäännöt voivat olla kiistanalaisia. Esimerkiksi lastensuojelussa sosiaalityöntekijän ja perheen käsitykset lasten ravinnontarpeesta, kodin siisteydestä tai päihteiden käytöstä voivat saada aikaan ristiriitaista argumentointia osapuolten taholta.

Retorisessa lähestymistavassa huomio kohdistetaan niihin keinoihin, joita toimijat käyttävät rakentaessaan kuvauksistaan tosiasioita. Arja Jokinen (1999) painottaa, että retoristen keinojen analyysin ei tulisi olla itsetarkoituksellista, vaan keskeistä on tarkastella, mitä erilaisilla retorisilla keinoilla saadaan aikaan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Analysoijan ei myöskään pidä arvioida, onko retoristen keinojen käyttö tietoista vai tiedostamatonta toimintaa. Retorisia keinoja ei myöskään tule ymmärtää kaikki tilanteet kattavana luettelona hyvistä vaikuttamisen keinoista, sillä argumentaatio ei milloinkaan tapahdu irrallaan vuorovaikutuksesta ja alati muuttuvista tilanteista. (Jokinen 1999, 131–132.)

Olin tutustunut muistiinpanoasiakirjatekstiaineistoon varsin perusteellisesti kirjoittaessani tekstit anonymisoinnin yhteydessä uudelleen ja järjestäessäni niitä puhujakategoriajaottelun mukaisesti (ks. edellä

luku 4.4). Lähtiessäni toteuttamaan retoristen keinojen analyysiä tarvitsin tuekseni apuvälineen, jonka avulla voisin seuloa tekstejä mahdollisimman kattavasti. Tutkimuskirjallisuudessa esitettyjen retoristen keinojen kirjo on laaja (esim. Hägg 1998; Jokinen 1999; Perelman 1996; Potter 1996). Jokinen (1999) esittää, että karkeasti jaotellen esitetyn argumentin vaikuttavuutta voidaan lisätä kahdella retoriikan keinolla: joko keskittymällä väitteen esittäjään tai esitettyyn argumenttiin. Tämän lisäksi on sellaisia vaikuttamisen keinoja, jotka voidaan liittää kumpaan tahansa luokkaan. (Jokinen 1999, 13–54.) Muodostin analyysiä helpottavaksi apuvälineeksi seuraavassa esitetyn luettelon yleisimmistä retorisista keinoista. Otin ne lähtökohdaksi analyysiini auttamaan tutkimusaineiston läpikäymisessä. Luettelo perustuu pääosin Arja Jokisen (1999), Chaïm Perelmanin (1996) sekä Jonathan Potterin (1996) esittämiin retorisiin vaikuttamiskeinoihin.

Väitteen esittäjään liittyviä retorisia keinoja ovat:

1. *etäännyttäminen omista intresseistä*, millä tarkoitetaan tilannetta, jossa argumentin esittäjä irrottaa omat tarkoitusperänsä esittämästään väitteestä.
2. *puhujakategorioilla oikeuttaminen*, jossa argumentin esittäjä valitsee, millaisesta asemasta hän argumenttinsa esittää.
3. *liittoutumisasteen säätely* merkitsee sitä, että puhuja valitsee, esittääkö argumentin omissa nimissään, osallisena tapahtumiin vai tyytyykö vain raportoimaan ulkopuolisena asiasta.
4. *asiantuntijalausunnoilla vahvistaminen,* jossa argumentointia vahvistetaan tuomalla puhujiksi asiantuntijoita, joilla on oikeus esimerkiksi lääketieteelliseen tietoon.
5. *normaaliuden ja poikkeavuuden retorinen tuottaminen*, jolloin keskustelussa/tapaamisessa tuodaan esille osallisten käytökseen liittyviä poikkeavuuksia, joita ei välttämättä kuitenkaan osoiteta tai sanota ääneen.

Esitettyyn argumenttiin liittyviä retorisia keinoja ovat:

1. *toimijoiden etäännyttäminen,* jossa toimijoiden rooli ja vastuu asioiden kulusta syrjäytyy.
2. *kategorioiden käyttö*, jolloin esimerkiksi tilanteita, toimintatapoja ja ihmisryhmiä luokitellaan ja ryhmitellään jonkin nimisiksi.

3. *yksityiskohdilla vaikuttaminen*, jolloin argumentin esittäjä tekee puheensa vakuuttavaksi kuvatessaan asioita yksityiskohtaisen tarkasti.
4. *narratiiveilla vaikuttaminen*, jolloin puhuja esittää tapahtumia tosina kertomuksia jättäen lukijalle/kuulijalle tilaa täydentää sitä mielessään syyllistymättä näin toisen parjaukseen.
5. *numeerinen ja empiirinen määrällistäminen*, jossa asioiden laskemisella luodaan mielikuvia asioiden mitattavuudesta.

Muita keinoja ovat:

1. *metaforien käyttö*, joiden avulla argumentti voidaan liittää laajempiin merkityksiin tai elävöittää ilmaisua.
2. *ääri-ilmaisujen käyttö,* jolla tehostetaan ja oikeutetaan omaa toimintaa sekä korostetaan muiden toiminnan kyseenalaisuutta.
3. *'kolmen listalla' vaikuttaminen* liittyy ajatukseen tilanteen yleisemmistä piirteistä tai vakuuttamisesta useiden syiden nojalla.

Edellä kuvatut listat toimivat analyysissäni jäsennyksenä, jonka suuntaamana etsin retorisia rakenteita aineistostani. Retoristen keinojen selkeyttäminen ja jäsentäminen auttoivat aineiston analyyttisessä lukemisessa. Etenin luennassani siten, että ensimmäisellä lukukerralla merkitsin löydöksiä ja kiinnostavia katkelmia asiakirjan sivuun. Toisella lukukerralla jäsensin havaintoja retorisen keinovalikoiman mukaisesti koodaten ja merkiten ne myös erilliseen kirjanpitoon. Näin saatoin laskea kunkin havaintoluokan kohdalla, kuinka monta olin niitä aineistostani löytänyt. Samoin saatoin laskea jokaisen lapsen kohdalla, millaisia retorisia ilmauksia heidän asiakirjoistaan olin löytänyt. Aineiston kvantifiointi ei sinänsä ole merkityksellistä tutkimusteeman kannalta, mutta toisaalta laskemalla löydöksiäni ja luokituksiani saatoin varmistua lukemiseni tarkkuudesta sekä kattavuudesta. (Ks. Heiskala 1995, 247.) Jokaisen havainnon kohdalle saattoi näin palata uusintalukemisen yhteydessä. Rinnakkaislukijan käyttö olisi ollut parhain mahdollinen tapa päästä pois vaikutelmanvaraisuuden mielivallasta (ks. Mäkelä 1995, 57). Koska rinnakkaislukijaa ei ollut mahdollista käyttää, pyrin korvaamaan puutteen lukemalla tekstejä useita kertoja ja samalla laskemalla löydöksiäni, jolloin saatoin todeta, millaiset retoriset ilmaisut esiintyivät toistuvasti aineistossani.

Emotionaalisesti vahvaa tekstiä lukiessa joutuu jatkuvasti pitämään itsensä ’kurissa’ ja terävöittämään katsettaan. Havaintojen laskeminen antoi tulkinnoilleni varmuutta, mutta paljasti myös joitakin vääristymiä ennakoivissa painotuksissani. Esimerkiksi nuorten kohdalla asiakirjatekstien ääri-ilmaisujen runsaus yllätti ja toisaalta normaaliuden ja poikkeavuuden retorista tuottamista ei sittenkään esiintynyt aivan niin paljon kuin olin etukäteen kuvitellut. Asiakirjamuistiinpanoissa oli havaittavissa myös lapsikohtaisia eroja, jotka saattoivat johtua myös sosiaalityöntekijöiden henkilökohtaisista kirjoittamisen tavoista ja kuvattuihin tilanteisiin liittyvistä episodeista. Joka tapauksessa eri lasten muistiinpanotekstit sisälsivät eri määrän retorisia keinoja. Jos muistiinpanomerkintöjä oli paljon ja pitkältä ajanjaksolta, niin luettavaa ja retorisia ilmauksiakin löytyi runsaasti. Kokonaisuudessaan luettava tekstimäärä oli suuri. Kahden lukemiskerran ja tarkistusluennan jälkeen sain analyysini tuloksena seuraavanlaisen lastensuojelun sosiaalityön muistiinpanotekstien retoristen vaikuttamiskeinojen listan. Kaikkiaan havaintoja kertyi lähes 750.

1. puhujakategorioilla oikeuttaminen (133)
2. kategorioiden käyttö (132)
3. narratiiveilla vaikuttaminen (126)
4. asiantuntijalausunnoilla vahvistaminen (101)
5. yksityiskohdilla vaikuttaminen (94)
6. normaaliuden ja poikkeavuuden retorinen tuottaminen (49)
7. toimijoiden etäännyttäminen (43)
8. ääri-ilmaisujen käyttö (28)
9. liittoutumisasteen säätely (18)
10. numeerinen ja empiirinen määrällistäminen (15)
11. etäännyttäminen omista intresseistä (<5)
12. metaforien käyttö (<5)
13. kolmen listalla vaikuttaminen (<5)

Havaintojen laskemisella on etupäässä retorisen rakentumisen analyysiä suuntaava tehtävä. Mitä suurempi havaintolukumäärä on, sitä paremmin se kuvaa retorisen vaikuttamiskeinon yleisyyttä asiakirjamuistiinpanoissa. Laskeminen ja havaintoihin palaaminen myöhemmissä luku- ja analyysivaiheissa toi varmuutta tulkinnoille.

Seuraavissa kolmessa alaluvussa esittelen muistiinpanotekstien retorisen analyysin tuloksia yksityiskohtaisemmin. Keskityn tulosten

esittelyssä niihin havaintoluokkiin, joihin kertyi yli 40 havaintoa. Teen tulosten esittelyn yhdistelemällä havaintoluokkia siten, että luvussa 5.3 puran auki puhujakategorioilla oikeuttamisen (133 havaintoa) ja toimijoiden etäännyttämisen havainnot (43). Luvussa 5.4 Kahden totuuden strategia, käsittelen narratiiveilla vaikuttamisen (126), asiantuntijalausunnoilla vahvistamisen (101) sekä normaaliuden ja poikkeavuuden retorisen tuottamisen havainnot (49). Luvussa 5.5 selvitän retorisia keinoja, jotka liittyvät yksityiskohdilla vaikuttamiseen (94). Kategorisointia esitellään luvussa 5.6 (132).

5.3 Puhujakategorioilla oikeuttaminen

Puhujakategorioilla oikeuttaminen on väitteen esittäjään liittyvä retorinen keino. Tällä tarkoitetaan sitä, että joillekin puhujille annetaan oikeus tietynlaiseen tietoon ja tietämykseen. (Esim. Jokinen 1999, 135–136.) Asiantuntijan kategoriasta puhuminen herättää arvostusta ja luottamusta kuulijoissa. Puhujakategorioilla oikeuttaminen tarkoittaa tässä eri asiaa kuin aiemmin esittämäni aineiston pilkkominen puhujakategorioihin. Asiakirja-aineiston ymmärtäminen moniäänisenä, eri puhujien näkökulmia kannattelevina tekstipintoina avasi suoran yhteyden puhujakategorioiden keskinäiseen tarkasteluun.

Lastensuojelun asiakirjatekstien retoriikassa eri puhujilla näyttää olevan oma tehtävänsä. Eri puhujien ottaminen mukaan teksteihin luo vaikutelman kuuntelemisesta ja huomioon ottamisesta. Sosiaalityöntekijöiden kohdalla voisi puhua laaja-alaisesta ammatillisesta ymmärtämisestä ja yhteistyöstä. Eri vaihtoehtojen esittäminen, valintojen mahdollisuuksien osoittaminen ja erilaisten arvolähtökohtien olemassaolon tuominen julki terävöittää tekstin sanomaa. (Perelman 1996, 41–42.) Perelman (1996, 42) korostaa, että argumentoinnissa muiden toistuva väliintulo auttaa paremmin erottamaan subjektiivisen ja objektiivisen asenteen olemassaolon.

Puhujakategorioilla oikeuttaminen on retorinen vaikuttamisen keino, joka muistiinpanoteksteissä näyttäytyy ainakin kahtaalla: kuka pääsee puhujaksi ja otetaanko asiantuntijat apuun?

Kuka pääsee puhujaksi?

Kirjoittaessaan muistiinmerkintöjään sosiaalityöntekijä voi valita, kuka pääsee puhujaksi asiakirjaan. Teksti, joka kirjoitetaan asiakirjan sivuille, on arvioitu jollain tavalla merkitykselliseksi asiakkaan tai työn kannalta. Asiakkaan pääseminen puhujaksi häntä koskeviin muistiinpanoihin näyttää onnistuvan parhaiten silloin, kun lastensuojelun asiakkuus on alkuvaiheessa ja sosiaalityöntekijän käsitykset tilanteesta ovat selkiytymättömät. Asiakkaan käsitykset omasta tilanteestaan ja tapahtumien kulusta kirjataan asiakkaan sanomina. Niistä ei pyritä tekemään yhteenvetoja tai voimakkaita kannanottoja. Työ on alussa. Tätä vaihetta voi hyvin kutsua tunnustelutyöksi (Heino 1997), jossa korostuvat vuorovaikutukseen pyrkiminen ja luottamuksen hakeminen. Huostaanoton tapahduttua vanhemmat katoavat puhujina lähes kokonaan asiakirjojen lehdiltä. Vanhemmat näyttävät häviävän puhujina erityisesti sellaisissa tilanteissa, joissa yhteistyöhön ja luottamukselliseen vuorovaikutukseen ei ole yrityksistä huolimatta päästy. Esimerkiksi jos perhe ei hyväksy lapsen huostaanottoa ja vastustaa viranomaisten puuttumista tilanteeseensa. Kun huostaanottoon on lapsen kasvun turvaamiseksi kuitenkin jouduttu turvautumaan, vanhemmat ’poistuvat näyttämöltä lyötyinä’, eivätkä välttämättä halua olla tekemisissä sosiaalityöntekijöiden kanssa vapaaehtoisesti. Sosiaalityöntekijän taholta tarve ’pakolliseen’ yhteydenpitoon on poistunut, kun lapsen tilanne on saatu turvattua.

Aikaisempien tutkimusten mukaan (esim. Törrönen & Mäenpää 1995; Mäenpää & Törrönen 1996) lapset eivät näy asiakirjoissa oman puheensa kautta vaan muiden yhteistyötahojen tulkitsemana. Jakaessani aineistoa puhujakategorioihin siirsin lasten puheen asiakaspuheen sarakkeeseen ajatellen, että lapset ovat lastensuojelun asiakkaita siinä missä heidän vanhempansakin. En vielä tässä vaiheessa ollut kiinnostunut lasten puheista sen enempää. Ajatteluani ohjasi vallalla oleva käsitys siitä, että lapsien puhetta ei asiakirjoista löydy. Lukiessani asiakirjatekstejä edelleen huomasin kuitenkin, että lasten sanomaksi oli kirjattu tuon tuostakin jotakin asiakirjoihin. Päätin poimia lasten puheet erikseen aineistosta selvittääkseni, paljonko puhetta oikein on.

Etsimisen ja laskemisen jälkeen saatoin todeta, että lapset puhuvat asiakirjoissa. He ovat siellä läsnä samalla tavalla kuin heidän vanhempansa tai sukulaisensa. Lasten puhe näkyy asiakirjoissa monivivahtei-

sesti. Se puhe, jonka sosiaalityöntekijät kuulevat, näyttäisi kirjautuvan joko epäsuorina esityksinä tai suorina lainauksina muistiinpanoihin.

(4) ”[Lapsi] vihaisen tuntuinen, sanoi räjäyttävänsä koko talon. Lähtiessämme, [Lapsi] kysyi emmekö [sosiaalityöntekijän] kanssa tulekaan äidin ja hänen mukaansa?”

Lapsen puheen läsnäolo muistiinpanomerkinnässä ei välttämättä ole kirjattu lainausmerkkeihin, vaikka sellaistakin kirjoittamisen tapaa toisinaan käytetään. Lainausmerkkien puuttuminen ei mielestäni tee lapsen puheesta huonompiarvoista tai epäluotettavaa. Esimerkin (4) kaltaisia muistiinmerkintöjä poimin aineistosta yhteensä 95 katkelmaa. Tämän lisäksi sijaisperheet ja lastenkodit tuottavat lapsen puhetta, mutta se välittyy muistiinpanoihin sekundaarisena, toisen tahon kautta. Tämä puhe ei suoraan välity sosiaalityöntekijälle, vaikkakin kirjataan lapsen sanomaksi.

(5) ”[Lapsi] oli sanonut kaverille puukkojen vertailusta käydyn kiistan jälkeen, että ”kun mä tulen isoksi mä tapan sut.”

Tällaisia toisen tahon puheeseen perustuvia muistiinmerkintöjä aineistossa oli 21. Suhteessa koko aineistoon lasten puhetta ei ole paljon, mutta missään vaiheessa lasten ääni ei kokonaan katoa asiakirjoista. Lapset näkyvät, kuuluvat ja tulevat kuulluiksi asiakirjojen lehdillä. Muistiinpanoihin kirjattu lasten puhe on argumentointikeinona vakuuttavaa ja tehokasta. Ajatukseen ’lasten suusta kuultavasta totuudesta’ on helppo asiakirjoja lukiessa yhtyä.

(6) ”Lomamatkan jälkeen [lapsi] totesi, ettei arvannutkaan, että kesälomalla oleminen on näin hauskaa.”

(7) ”[Lapset] kertoivat olleensa koko päivän syömättä.”

Huostaanoton jälkeen vanhempien tilalle puhujiksi pääsevät sijaisperheet tai lastenkodit. Ne tuottavat tietoa lapsen arjesta ja yhteyksistä vanhempiin ja sukulaisiin. Yhteistyöverkostoja luodaan sijaishuollon tarpeiden mukaisesti. Viranomaispuhetta pitävät yllä eri yhteistyökumppanit kuten päiväkodit, lastenkodit ja terveydenhoitohenkilökunta. Asiantuntijoita haetaan tai he tulevat puhujiksi ongelmatilanteissa ja suunnitelmia laadittaessa.

Lähiyhteisön puhe on koko aineiston osalta vähäistä. Tai paremminkin se on kasautunut muutamiin asiakastapauksiin. Lähiyhteisön puheen sijainnista ja määrästä voi tehdä kaksi kiinnostavaa havaintoa. Ensinnäkin ulkomaalaisilta äideiltä lähiverkoston puhe puuttuu asiakirjoista täysin. Samanaikaisesti ulkomaalaisilla äideillä muun viranomaisverkoston puhe on asiakirjoissa hallitsevaa. Toiseksi, paljon lähiverkoston puhetta sisältävissä asiakkuustapauksissa huostaanotto on muodostunut ajalliselta kestoltaan lyhyeksi. On arveluttavaa, voiko tällaisia päätelmiä tehdä näin pientä lapsimäärää koskevassa aineistossa. Havainto on kuitenkin kiinnostava suhteessa siihen, mitä lastensuojelun sosiaalityöntekijät kertoivat työstään keväällä 1999 tehdyssä kyselyssä (Kääriäinen 2000). He olivat huolissaan asiakkaistaan, joiden voimavarat hoitaa asioitaan, ovat huonontuneet. Niistä, jotka ovat pudonneet omista läheisverkostoistaan ja ovat putoamassa myös sosiaalityön verkostoista työntekijöiden työpaineiden vuoksi. Jos viranomaisverkostosta muodostuu ainoa läheisverkosto asiakkaalle, onko tällä verkostolla edes mahdollista kantaa heistä vastuuta. (Ks. myös Mutka 1998.)

Sosiaalityöntekijöiden oma ’työpuhe’ ei ole puhujakategorioissa hallitsevaa. He puhuvat asiakirjojensa lehdillä tunnustellen eri vaihtoehtoja, kuunnellen muita ja kirjaten muistiin tarpeellista ja ilmeisen tarpeetontakin. Sosiaalityöntekijöiden omaa analyyttistä puhetta työstä on vähän, mutta silloin kun sitä on, se on vahvaa tekstiä, jossa palapelin palasia kootaan määrätietoisesti yhteen ja tarkistetaan työn mahdollisuudet sekä suunnat. Sosiaalityöntekijän omaan asiantuntijuuspuheeseen ja ammatilliseen ymmärtämiseen liittyvät ilmaan heitetyt kysymykset, joita saattoi aika ajoin lukea pohdintojen päätteeksi.

(8) ”Onko tavoitteena pidettävä äidin säilömistä hoidossa raskauden aikana lapsen turvallisuuden takaamiseksi?”

(9) ”Sairaalan sosiaalityöntekijä kertoi, että äiti työllistää kaikki sairaalan sossut. Tiedoksi vaan – niinkö meilläkin?”

(10) ”Minkälainen rooli lastensuojelulle ja muille tahoille olisi paras?”

(11) ”Onko tilanne kotona niin kestävä ja vakaa, että pystyvät selvittämään asioitaan?”

Esitettyihin kysymyksiin ei koskaan vastattu asiakirjan sisällä. Ne jäivät odottamaan seuraavaa ’siirtoa’ ja ajattelenkin niiden ilmentävän

työn monitahoisuutta ja vaikeutta. Ne eivät mielestäni lukeudu niin sanotuiksi retorisiksi kysymyksiksi, joiden esittäjä olettaa lukijan tai kuulijan tietävän vastauksen.

Asiantuntijat apuun

Nykypäivän sosiaalityö on perinteisen asiakastyön lisäksi kontaktien ja yhteistyöverkostojen luomista, tiedon etsintää ja ajan tasalla pysymistä (ks. Mutka 1998; Kääriäinen 2000). Tämä näkyy myös asiakirjojen retoriikkaa analysoitaessa. Sosiaalityön moneen suuntaan ulottuvat 'lonkerot' edellyttävät laajaa tietämystä koko elämän alueelta. Sosiaalityöntekijän tärkeä tehtävä onkin tiedon välittäjänä toimiminen. Asiantuntijalausunnoilla vahvistaminen on retorisen vaikuttamisen keino, jossa asiantuntijoita haetaan apuun kertomaan käsityksiään ja mielipiteitään syntyneestä tilanteesta. Asiantuntijan mielipiteellä perustellaan esimerkiksi kielteisiä päätöksiä tai haetaan tukea valintoihin. (Ks. Tiililä 1992, 96–98 ja 105–106.)

(12) "Neuvottelu terveydenhoitajan kanssa Asiakas hakee 4 kk:n ikäiselle vauvalle kävelykehikkoa. Lapsi on hyvin kehittynyt ja jäntevä. Terveydenhoitajan kanssa neuvottelussa ilmeni, että kävelykehikko ei todellakaan ole välttämätön, sitä paitsi terveydenhoitajan mielestä se on haitallinen lapsen kehitykselle, se provosoi lapsen varvasastumista ja hidastaa konttausta. Jos lapsi laitetaan liian aikaisin kävelykehikkoon, tulee erilaisia vikoja, joita joudutaan myöhemmin korjaamaan. Terveydenhoitajan mielestä lapset nousevat itse pystyyn ja harjoittelevat kävelemistä n. 9 kk:n ikäisenä. Hakijan vaatimukset lasta kohtaan ovat epärealistisia."

Asiantuntijan mielipiteellä tai lausunnolla on helppo saada teksti tai puhe vakuuttavaksi. Sosiaalityössä asiakkaat joutuvat omassa asiassaan kilpailemaan vakuuttavuudessa muiden asiantuntijoiden kanssa. Sosiaalityöntekijä joutuu arvioimaan jatkuvasti saamiensa tietojen luotettavuutta ja uskottavuutta. Seuraavassa ote muistiinpanoista, joissa asiakas rakentaa myönteisen kuvan nykyisestä tilanteestaan. Hän ei kuitenkaan saa sosiaalityöntekijöitä vakuuttuneeksi. Hoitolaitoksen henkilökunnan tiedontuotanto ohittaa asiakkaan tiedot. Esitän katkelman puhujakategorioiksi jaettuna tekstin dialogisuuden korostamiseksi.

(13)

Kuvio 4. Asiakaspuheen ja asiantuntijapuheen ero

Äiti rakentaa itsestään kuvaa, jossa haluaa ehdottomasti lähteä suunnitelmalliseen yhteistyöhön sosiaalityöntekijöiden kanssa. Hän hakee luottamusta sosiaalityöntekijöihin kertomalla menneisyydestään tehden tunnustuksia päihdekokeiluistaan. Äidin ajatukset tulevaisuudesta, omasta äitiydestään ja myönteinen suhtautuminen lastensuojelun tarjoamaan tukeen rakentavat hyvää perustaa työskentelylle. Sairaalan henkilökunta tuottaa sosiaalityöntekijälle äidistä aivan erilaisen kuvan.

Äiti koetaan yhteistyökyvyttömäksi ja vastuuttomaksi, jopa haitalliseksi suhteessa lapseensa. Ristiriita sairaalan henkilökunnan puheen ja äidin oman puheen välillä on suuri. Sosiaalityöntekijät ottavat varovaisen kannan. Äidin puhe ei ainakaan toistaiseksi vakuuta viranomaisia.

5.4 Kahden totuuden strategia

Kahden totuuden strategialla tarkoitan sellaista kuvausta, jossa sosiaalityöntekijä ensin kirjaa asiakkaansa tarinan sellaisena kuin asiakas sen tuottaa. Tämän jälkeen hän esittää oman tai muun viranomaisen kuvauksen tilanteesta. Edellinen esimerkki (teksti 13) oli myös tällainen. Näin tekstistä tulee kaksinapainen. Se esittää kummankin osapuolen mielipiteen lukijalle, jolle jää päätelmien tekeminen. Tekstin rakentaminen tarinaksi, jota lukija täydentää mielessään, kutsutaan narratiiveilla vaikuttamiseksi. Kirjoittaja pitäytyy tosiasioissa, mutta kuvaa tapahtuneen niin, että lukija voi halutessaan ymmärtää siitä enemmän kuin tekstiin on itse asiassa kirjattu. Kirjoittaja ei joudu selontekovelvolliseksi tekstistään, mutta on saanut haluamansa viestin välitetyksi lukijalleen. (Jokinen 1999; Kääriäinen 2002; myös Saurama 2002.)

Tekstien narratiivirakenne toistui usein muistiinpanokirjoituksissa. Sosiaalityöntekijät kirjaavat asiakkaan muistiinpanoihin tekemiään tiedusteluja tai saamiaan tietoja. ’Tiedustelu’ voi tapahtua asiakkaan tietämättä tai ainakaan asiakas ei voi kontrolloida hänestä kerrottuja tietoja. Tällöin syntyy tilanne, jossa asiakas on tietämätön sosiaalityöntekijän saamista tiedoista ja saattaa esittää sosiaalitoimistossa aivan erilaisen kertomuksen tilanteestaan kuin mitä muiden tietolähteiden antamat viestit sisältävät.

(14) ”Lastensuojelun sosiaalityöntekijä on soittanut ensimmäisen lapsen sijoituksesta tietävälle työntekijälle kuullakseen, miten äidin ja lapsen tapaamiset ovat toteutuneet ja sujuneet. Viimeinen tieto on, että [äiti] meni perheeseen lasta tapaamaan vahvassa humalassa. Tapaamiset ovat peruuntuneet. Työntekijä kertoo, että yhteistyö [äidin] kanssa on todella vaikeata. Mikäli asiat eivät suju [äidin] haluamalla tavalla, yhteistyö vaarantuu. [Äidin] toiminta on täysin ehdonalaista (jos ei sitä, niin ei sitten tätä …). Käytös vaihtelee laidasta laitaan (äärimmäistä kohteliaisuutta, yhtäkkiä kiroilua ja nimittelyä). [Äiti]

> on pyrkinyt estämään oman äitinsä ja [lapsen] välisen yhteydenpidon. Kuitenkin mummon tapaaminen on [lapselle] tärkeä linkki omaan sukuun, koska [äiti] ei ole itse kyennyt säännönmukaiseen yhteydenpitoon. [Äiti] on pyrkinyt valittamaan kaikesta. Työntekijän näkemys on, että tämä on [äidin] tapa käydä sijoitukseen liittyvää surua, työntekijöille ja [äidille] se on rankka tapa."

Äidin seuraava tapaaminen ja keskustelu toimistolla on kirjattu muistiinpanoihin seuraavanlaiseksi. Esitän sen puhujakategorioihin jaettuna puheiden erilaisuuden korostamiseksi.

Sosiaalityöntekijä kirjaa äidin ja miesystävän kuvauksen tilanteestaan sellaisena, kuin he sen esittävät. Heti tämän jälkeen työntekijä esittää faktoina pitämänsä asiat: "Tosiasia on …". Lukijalle ei jää epäselväksi, kertovatko asiakkaat tilanteestaan kaunistellen ja ehkä liiankin toiveikkaasti. Muistiinpanojen rakentaminen kahden totuuden varaan on asiakirjamuistiinpanoissa toistuva retorinen tapa. Lukijalle annetaan mahdollisuus tehdä omat päätelmänsä tilanteesta ottamalla puhujiksi muitakin kuin vain sosiaalityöntekijän oman äänen. Asiakkaat ovat vahvasti läsnä, heitä kuullaan ja heidän käsityksensä tilanteesta kirjataan muistiin. Samalla kuitenkin sosiaalityöntekijän tiedot näyttävät paljon todellisemmilta ja vakuuttavammilta suhteessa asiakkaiden kertomiin. (Kääriäinen 2002.)

(15)

Kuvio 5. Asiakirjan kaksi totuutta

Jos esimerkin (15) dialogiksi palautetun muistiinpanotekstin lukee puhujakategoria kerrallaan tekstien epätasapaino korostuu. Asiakkaan puheessa heijastuu toiveikkuus tulevaisuuteen, halu yrittää voittaa päihdeongelma ja luottamus vanhemmuuden voimavaroihin. Tai sitten asiakkaan yritys kaunistella tosiasioita esittämällä ne parhain päin. Sosiaalityöntekijän puhe poikkeaa asiakkaan puheesta täysin. Se kuljettaa mukanaan faktoja alkoholin vaaroista sikiölle ja vanhemmuuden vaatimuksista, joita äiti ei kykene humalaltaan ymmärtämään ja täyttämään. Tämä kaksijakoinen rakenne oli hyvin yleinen lukemissani asia-

kirjamuistiinpanoissa. Jäin miettimään, onko tällainen tapa kirjoittaa tarkoituksellista tosiasiallisuuden eli faktuaalisuuden tuottamista (esim. Jokinen & Juhila 1993; Jokinen 1999). Faktat saavat puhua puolestaan ja asiakas näyttäytyy valehtelijana ja epärealistisena haaveilijana.

Sosiaalityöntekijä joutuu arvioimaan myös yhteistyökumppaneidensa tiedontuotantoa. Tiedon prosessointi ja asiakkaan uskottavuuden testaaminen ovat jokapäiväistä.

(16) ”Puhelu perhehoitajan kanssa:
[Lapsi] oli kesällä viikon äidin kanssa lomalla. Äiti kertoi perhehoitajalle, että olivat joka päivä leikkipuistossa. [Lapsi] itse kertoi myöhemmin, että olivat äidin kanssa joka päivä kapakassa. Äiti ei muistanut mitenkään [lasta] syntymäpäivänä. Soitti vasta syntymäpäivän jälkeen loma-asiasta.”

Muutamaa päivää myöhemmin sosiaalityöntekijä tapaa lapsen perhekodissa ja kirjaa muistiinpanoihin seuraavasti:

(17) ”Kun kysyin [lapselta], mitä he tekivät lomalla, [lapsi] kertoi, että he olivat joka päivä kaupungilla.”

Lapsi joutuu valitsemaan puolensa. Hän on joko äidin puolella tai häntä vastaan. Sosiaalityöntekijä ei palaa tähän asiaan enää myöhemmin. Episodi kirjautui kuitenkin muistiin epäluottamuksen siemenenä suhteessa äitiin ja hänen kertomaansa.

Muistiinpanomerkinnät sisältävät paljon kuvauksia erilaisista tilanteista asiakkaiden kanssa. Ne on kirjattu eteneviksi tarinoiksi, joissa päähenkilö eli asiakas toimii tai kertoo elämästään. Tarinat ovat tyyliltään toteavia. Ne eivät suoraan syyttele tai moralisoi. Tekstikatkelmien sanoma on voimakas ja se ruokkii lukijan mielikuvitusta tekemään johtopäätöksiä. Näistä päätelmistä kirjoittaja ei kuitenkaan joudu vastuuseen. Mitään sellaista, mitä lukijan mielikuvitus tuottaa, ei ole kirjoitettu.

(18) ”Äiti erittäin huonokuntoinen, ollut viikon ulkomailla. Ei aio käyttää viranomaisten tarjoamia hoitoja vaan järjestelee omat hoitosysteeminsä. Äiti yritti saada lapset mukaansa lastenkodista ostoksille. Käyttäytyi aggressiivisesti, kun ei annettu. Poistui hienolla, uudella autolla. Kertoi, ettei tule vähään aikaan lapsiaan katsomaan.”

Tekstikatkelma tuo eteemme kuvan äidistä, jolla ei ole lainkaan vastuuta lapsistaan ja itsestään. Vanhemmuuden täydellinen katoaminen äidin elämästä kuvataan intensiivisesti. Päihteet ja elämän keveys tuodaan tekstiin äidin päämääränä, johon eivät lapset enää mahdu. Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä kirjaa ensin sijaisperheen havaintoja äidistä ja kuvaa sen jälkeen neuvottelutilanteen kulkua.

(19) ”Äiti oli puhunut rahasta ja adoptiosta. Äiti oli sanonut ettei enää haluaisikaan tavata lapsiaan. Neljävuotiaan lapsensa oli saanut itkemään, koska oli sanonut lasta tyhmäksi. (…) Äiti ei olisi halunnut keskustella asiasta. Kuitenkin samassa lauseessa ilmeni, että äiti ei haluaisi koskaan tavata lapsiaan ja samalla taas oli purkamassa huostaanottoa.”

Asiakkaiden ristiriitaisten suunnitelmien kirjaaminen rakentaa kuvaa asiakkaan ymmärryksestä oman tilanteensa suhteen. Äidin tavoitteiden ja lupauksien realistisuus elämän järjestämisestä ja lapsen palaamisesta kotiin voidaan ilmaista näinkin hienovaraisesti.

(20) ”Äidin mielestä [lapsi] on asettunut perheeseen hyvin ja häntä pidetään tasavertaisena perheen omien lasten kanssa. Äidin tavoitteena on saada asiat jossain vaiheessa kuntoon niin, että [lapsi] voisi asua hänen luonaan. Tapaamiset onnistuneet ongelmitta sukulaisten perheissä. Äidillä ei ole omaa asuntoa. On työtön. Tuloina työttömyyspäiväraha ja toimeentulotuki.”

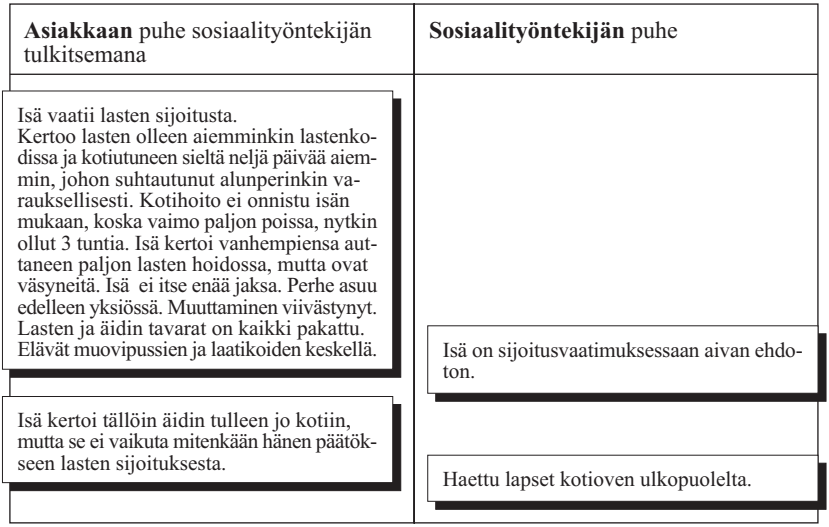
Muistiinmerkinnän kolme viimeistä lausetta sisältävät äidin kannalta vahvan viestin. Lapsen palaaminen äidin huoltoon näyttää ainakin tässä elämäntilanteessa mahdottomalle ilman vahvoja tukitoimia. Sitä sosiaalityöntekijän ei kuitenkaan enää tarvitse näiden lauseiden jälkeen kirjata. Asiakkaidensa pärjäämisen mahdollisuuksien arvioiminen ja mahdottomien suunnitelmien näkyviin kirjaaminen näyttäisi toimivan parhaiten puhujakategorioiden käytön kautta.

(21) ”[Nuori] haluaisi opiskelun lisäksi tehdä muutaman tunnin työtä. Terapiaa [nuori] ei missään nimessä halua. [Nuoren] suunnitelmana on hankkia oma kämppä koulun suorittamisen jälkeen. Töihin ei aio mennä. [Nuori] haluaa laitoksesta pois samana päivänä kun saa peruskoulun päästötodistuksen. Tämä on suunnitelma nyt. Katsotaan miten alkaa pyöriä.”

Esimerkin nuori nainen on täynnä suunnitelmia ja periaatteita. Muistiinpanoon on kirjattu keskenään ristiriitaisia asioita ja sosiaalityöntekijän oma kannanotto: ”Katsotaan, miten alkaa pyöriä.”

Muistiinpanojen kirjoittaminen moniäänisiksi tekee teksteistä dialogisia. Asiakas ikään kuin saa itse tuottaa sosiaalityön toiminnan vaatimukset ja perustelut. Tällaista vaikuttamisen keinoa kutsutaan normaaliuden ja poikkeavuuden retoriseksi tuottamiseksi. Seuraavassa esimerkki:

(22)

Kuvio 6. Normaaliuden ja poikkeavuuden retorinen tuottaminen

Asiakkaan puheen taltioimisella, esimerkiksi epäsuorilla tai suorilla lainauksilla, pyritään tarinan autenttisuuden saavuttamiseen ja retorisena keinona se on yksi vaikuttavimmista. Samoin tarkkojen yksityiskohtien kuvaaminen lisää tekstin ja siten myös kuvauksen kohteena olevan tilanteen uskottavuutta. Seuraavassa katkelmassa äidin käytös asiakastapaamisella on kuvattu hyvin tarkasti.

(23) ”Äidin keskustelu on läsnä olleiden sosiaalityöntekijöiden mielestä ajoittain poissaolevaa (hiljaista tuijotusta ikkunaan päin, omaa keskustelua asiaan kuulumattomasta aiheesta, äkkinäisiä asiayhteydestä irrotettuja kysymyksiä sosiaalityöntekijöille, asiayhteyteen kuulumatonta naurua.) ja harhaista (kesken muun keskustelun äidin taukoamaton selvitys omalle sosiaalityöntekijälle tehdystä vaikeasta leikkauksesta (…). Äiti pahoittelee hymyillen sitä, ettei sosiaalityöntekijä mahdollisesti koskaan pysty kävelemään).”

Muistiinpanon kirjaaja on liittänyt sulkuihin havainnollistavia esimerkkejä äidin toiminnasta. Jos suluissa oleva poistettaisiin, tuloksena olisi seuraava teksti:

(24) ”Äidin keskustelu on läsnä olleiden sosiaalityöntekijöiden mielestä ajoittain poissaolevaa ja harhaista.”

Kumpi teksteistä on vaikuttavampi? Sulkulauseilla täydennetty tekstikatkelma (23) ei päästä lukijaa helpolla. Tekstissä kuvattu äiti vaikuttaa todellakin pahasti häiriintyneeltä. Kun sulkulauseet poistetaan, jäljelle jäävä lause (24) kuvaakin tilanteen aivan toiseksi. Kirjoittaessaan ”läsnä olleiden sosiaalityöntekijöiden mielestä” kirjoittaja korostaa subjektiivisesti saatua mielikuvaa. Äidin todellinen tilanne voi olla paljon parempikin, mutta tapaamisessa äiti näyttää ajoittain poissaolevalta ja harhaiselta. Sulkulauseiden merkitys tekstin vaikuttavuudelle on tässä esimerkissä aivan olennainen.

Muistiinpanomerkintöjen kahden totuuden strategiat ovat keino tuoda esiin argumentaatiossa ilmenevä yhteensopivuuden puute. Sosiaalityöntekijät joutuvat ottamaan jatkuvasti vastaan sellaista argumentaatiota, joka on ristiriidassa ja yhteensopimatonta aiemman argumentaation kanssa. Yhteensopimattomuus pakottaa valitsemaan ennen pitkää sen, kenen puolelle asettuu, kenen argumentaatioon uskoo ja minkä varaan oman argumentaationsa rakentaa. Yhteensopimattomuuden esiintuominen tähtää yleensä sen poistamiseen (Perelman 1996, 63–70). Tässä tapauksessa, tuomalla esiin yhteensopimattomat ’totuudet’ lastensuojelun asiakirjojen muistiinmerkinnöissä sosiaalityöntekijä erottaa konfliktiin joutuneet ajatukset toisistaan ja samalla pohjustaa omaa argumentaatiotaan mahdollisille myöhemmille valinnoille.

5.5 Yksityiskohdilla vaikuttaminen

Yksityiskohtien lisääminen tekstiin liittyy tulkintojen perustelemiseen ja todistamiseen. Lisäämällä yksityiskohtia tekstiinsä kirjoittaja saa lukijansa vakuuttuneeksi asiastaan ja ruokkii samalla lukijansa mielikuvitusta todellisista tapahtumista. Muistiinpanomerkinnät sisältävät runsaasti yksityiskohtaisia kuvauksia kotikäynneistä ja asiakastapaamisista. Niiden tehtävänä on selvästi tuoda esiin jotain erityistä, juuri tähän asiakkaaseen liittyvää ominaista tapaa tai ristiriitaisuutta. Seuraavassa on katkelmia muistiinpanoista, joissa tuodaan esiin yksityiskohtaisia havaintoja perheen arjesta:

(25) ”Perheessä näytti kaikki olevan kohdallaan. Lapsi syönyt ja oli tyytyväinen. Koti oli siisti ja lapsen vaatteet pesty ja kuivumassa.”

(26) ”Koti ei ollut yhtä siisti kuin aiemmilla kotikäynneillä. Matolla oli ruskea kämmenen kokoinen ulostusläiskä. Lapsi oli märkä ja nälkäinen. Lapsi rauhoittui kun sai tutin.”

(27) ”Välillä hän sanoo olevansa työssä tiettyinä päivinä ja välillä sanoo olevansa joka päivä työssä ilman vapaata ja seuraavalla kerralla sanoo pitävänsä useita viikkoja vapaata.”

Lastensuojelussa keskustellaan jatkuvasti arjesta ja sen sujumisesta. Asiakirjamuistiinpanoissa tasapainoillaan todellisuuden ja suotavuuden välillä. Todellisuutta koskevat havainnot, tosiseikat, totuudet ja otaksumat ovat ristiriidattomia ja olemassa olevia niin kauan, kunnes joku kiistää ne. (Ks. Perelman 1996, 30.) Lastensuojelussa edellisen päivän elämäntilanteiden kaoottisuus ja puutteelliset arjenhallintataidot katoavat helposti seuraavan päivän neuvotteluissa. Todellisuuden tilanteet silottuvat suotavuutta koskeviksi kysymyksiksi. Eihän aina tarvitse olla siistiä? Voihan joskus juoda itsensä humalaan?

(28) ”[Lapsi] tuli avaamaan oven paitasillaan. Äiti ja miesystävä nukkumassa. Koko huusholli kaaosmaisessa kunnossa. Vaatteita, ruuantähteitä, tupakan tumppeja ym. pitkin pöytiä ja lattiaa. Äiti herätettiin ja tuli keskustelemaan vedettyään pelkän paidan päälleen. Juoneen ja turvonneen näköinen.”

(29) ”Asunto oli todella hirveässä kunnossa. Kaikki tapetit oli revitty irti ja huonekalut hävitetty.”

Perelman (1996) toteaa, että todellisuuden rakenteeseen perustuvat argumentit lähtevät liikkeelle todellisuuden eri osien välisistä suhteista (Perelman 1996, 60). Kun tietyt todellisuuden tekijät on liitetty toisiinsa yleisesti tunnustetuilla sidoksilla, voidaan siten kehitellä argumentaatioita, jotka mahdollistavat siirtymisen yleisesti hyväksytystä sellaiseen, joka halutaan saada hyväksytyksi. Lastensuojelun asiakirjaretoriikassa todellisuutta kuvataan yksityiskohtaisesti erityisesti tilanteissa, joissa lasten elinolosuhteet ovat puutteelliset. Argumentaatiota kutsutaan pragmaattiseksi argumentiksi silloin, kun tosiseikkaa arvioidaan sen seurausten perusteella. (Perelman 1996, 93–99.) Kärjistäen voitaisiin todeta, että kun koti on epäsiisti, jääkaapissa ei ole ruokaa ja vanhemmat ovat humalassa, voidaan päätellä, että lapsia on laiminlyöty. Yksityiskohtien kuvaamisella ja taltioimisella tuodaan julki varmoina pidettyjä tosiseikkoja. Perelman (1996, 31) toteaa, että mitä enemmän tällaisia taltiointeja on, sitä huonommin tilanteen totuudellisuutta voidaan kumota.

5.6 Kategorisointi

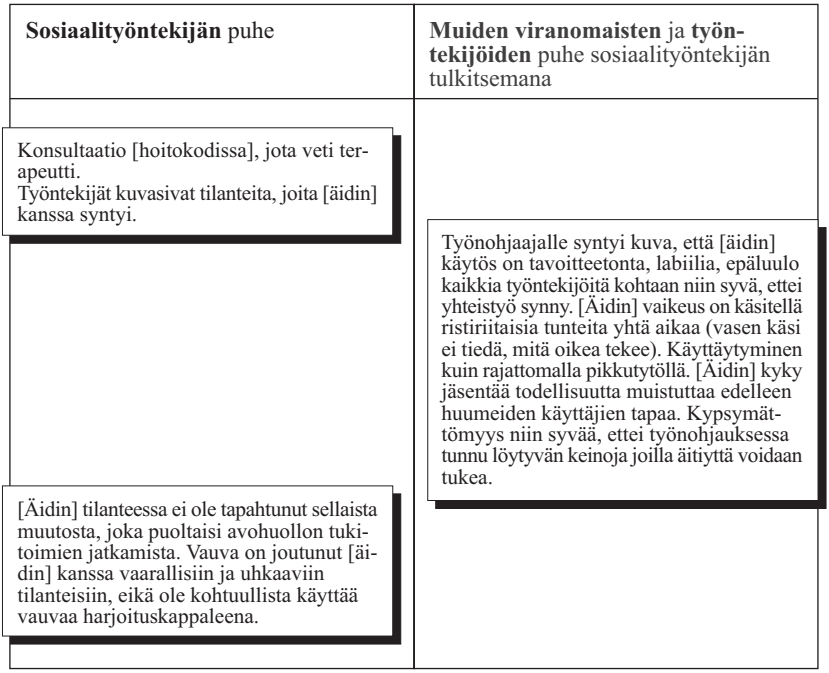
Kategorisointi liittyy totuudellisuuden tuottamiseen. Puhuessamme ja kirjoittaessamme ihmisistä luokittelemme heitä joko tarkoituksellisesti tai tahattomasti. Lastensuojelun asiakirjoissa kategorisointeja tapahtuu koko ajan. Kiinnostavaa tässä yhteydessä on tarkastella, millaisia kategorisointeja muistiinpanoissa tehdään ja ketkä niitä oikeastaan tekevät?

Kategorisointi on yksi perustavanlaatuisimmista retorisista strategioista ja argumentaatiokamppailujen kohteista (Billig 1987, 134–135, 152). Todellisuus ei voi kategorisoida itse itseään, vaan ihmiset keskinäisessä kanssakäymisessään paketoivat todellisuutta erilaisiin paketteihin – todellisuuden versioihin tai selontekoihin – joita he yrittävät kaupitella toisilleen. Tässä kaupittelussa erilaisilla retorisilla keinoilla on oleellinen merkitys. Retoriset keinot eivät siten ole mitään tyhjiä kuoria, vaan kielenkäytön ja todellisuuden tuottamisen perustavanlaatuinen ominaisuus. (Antaki 1994, 156; Jokinen 1999, 135.)

Sosiaalityöntekijät näyttävät varovan kirjaamasta omiin nimiinsä määrityksiä ja kategorisointeja asiakkaistaan (Kääriäinen 2002). Sen sijaan asiakassuhteen ulkopuolella olevien asiantuntijoiden tekemät,

varsin suorasukaisestikin tehdyt arviot, luonnehdinnat ja kategorisoinnit lastensuojelun asiakkaista kirjataan näkyville.

(30)

Kuvio 7. Kategorisointi asiantuntijuuspuheen avulla

Vanhemmat ovat lapsen ensisijaisia kasvattajia ja huoltajia, mutta entä sitten kun vähäisimmätkään vanhemmuuden kriteerit eivät täyty? Lastensuojelussa sosiaalityöntekijä joutuu jatkuvasti tekemään valintoja siitä, voiko vanhempien kykyyn lapsen hoivan turvaajana luottaa. Lapsen etu, hyvinvointi ja kasvun turvaaminen toimivat mittarina. Välittäjänä toimiminen tuo asiakassuhteeseen jännitteen, joka mahdollisesti saattaa estää sosiaalityöntekijää tekemästä kategorisointeja asiakkaistaan. Sen sijaan seuraavien esimerkkien kaltaisia lääkärin tekemiä kategorisointeja tai luonnehdintoja oli asiakirjoissa useita.

(31) ”Lääkäri on arvioinut, että äiti on psyykkisesti niin poikkeava persoonallisuus, että kykenee huolehtimaan lapsesta korkeintaan erittäin valvotuissa olosuhteissa. Äiti ei kuuntele puhetta, ei kykene keskus-

teluun, naureskelee kaiken aikaa itsekseen. Sairaalasta yritetään ohjata äiti psykiatrisen hoidon piiriin.”

(32) ”Lääkäri osastolta kertoo äidistä seuraavaa: äidillä on pitkälle kehittynyt, vakava persoonallisuushäiriö. Apuna pitkäaikainen säännöllinen hoito. [Äidille] on ominaista: manipuloi, ei ota vastuuta teoistaan, kontaktit keskeytyvät, epäkypsä, kehitystasoltaan murrosikäinen.”

Samalla kun lääkäri asiantuntijan puhujakategoriasta esittää vahvoja määrityksiä äidistä, hän tulee auttaneeksi sosiaalityöntekijää perustelemaan tulevaa lapsen huostaanottoa. Sosiaalityöntekijän ei itse tarvitse tuottaa kategorisointeja. Hän ottaa ne valmiina yhteistyökumppaneiltaan. Lääkärin tekemänä ne ovat vahvempia argumentteja kuin sosiaalityöntekijän itsensä tekemänä, vaikka sosiaalityöntekijän oma käsitys asiasta saattaisikin olla samankaltainen.

5.7 Päätösasiakirjojen tekstien retoriikka

Tutkimusaineistoa esittelevässä luvussa (luku 3.1) kuvasin aineistoni kahta eri tekstilajia (muistiinpanomerkinnät ja päätösasiakirjat) ja niiden eroavuuksia. Luonnehdin päätösasiakirjoja muodollisiksi, kokoaviksi ja yleistäviksi, kun taas muistiinpanotekstit ovat epämuodollisempia, jatkuvasti rakentuvia sekä yksityiskohtaisia (Kääriäinen 2002; Saurama 2002, 123). Päätösasiakirjojen tekstit jäävät kauas työn keskiöstä. (Myös Tiililä 2000, 263–264.) Tekstit eivät juurikaan kerro lapsista, vanhemmista ja heidän arjestaan, sosiaalityöntekijöistä tukemassa perheitä arjessa selviytymisessä sekä työn lukuisista ennakoimattomista käänteistä, jotka kuitenkin ovat sosiaalityön arkea. Päätösasiakirjoissa kuvataan työtä, jota perheen kanssa on vuosia tehty, mutta kirjoittamisen tavat, joilla se tuodaan esille, ovat omanlaisiaan. Se on toteavaa ja jotenkin helppoa. Elämä soljuu rivi riviltä eteenpäin kuin ohjattuna, valmiina käsikirjoituksena, johon ei ole ollutkaan mahdollista tehdä poikkeuksia. (Ks. Heikkinen 2000d, 316–321.)

Asiakirja-aineiston analyysin aikana olen joutunut usein huomaamaan ennakkokäsityksieni virheellisyyden. Yksi näistä hetkistä osuu päätösasiakirjatekstien analyysiin. Olin vakuuttunut siitä, että päätösasiakirjojen tekstit muodostuvat pääasiassa sellaisista faktuaalistamistrategioista, joissa ’tosiasiat puhuvat puolestaan’. Ajattelin, että toi-

mijoiden rooli ja vastuu asioiden kulusta syrjäytetään jyräävän päätösasiakirjatyylin alle. Mutta näin ei ollutkaan. Aineistoni 20 lapsen huostaanottopäätösasiakirjojen toistuvia retorisia keinoja olivat:

1. numeerinen ja empiirinen määrällistäminen (57)
2. kategorioiden käyttö (33)
3. yksityiskohdilla vaikuttaminen (17)
4. ääri–ilmaisujen käyttö (13)
5. asiantuntijalausunnoilla vahvistaminen (10)

Huostaanottoasiakirjoissa tekstien vaikuttavuutta korostetaan käyttämällä ensisijaisesti numeerista ja empiiristä määrällistämistä. Laskemisen kohteeksi kelpaavat mm. lasten lukumäärä, raskauksien lukumäärä, eri hoitojaksot päihde- ja terveydenhuollon laitoksissa, asiantuntijoiden arvioiden lukumäärä, rikosten lukumäärä, karkaamiset tai hoidon keskeytykset eri laitoksissa, huumeiden ja päihteiden käyttö ja asiakkuuden kesto vuosina.

(33) ”Ensimmäisen kiireellisen huostaanoton jälkeen syksyllä 199x äiti kävi lasten kanssa joitakin kertoja perheneuvolassa. Sosiaalityöntekijä tapasi äitiä – ja usein samalla myös lapsia – kerran viikossa. Äidille järjestettiin opiskelupaikka sosiaalitoimen asiakkaille tarkoitetulla työllisyyskurssilla ja perheen elämässä oli rauhallisempi jakso. Toisen kiireellisen huostaanoton jälkeen syksyllä 199y äiti ja isä aloittivat yhdessä käynnit [päihdehuollossa]. Perhe lopetti käynnit talvella 199z. Kolmannen kiireellisen huostaanoton jälkeen keväällä 199å [lapsen] vanhemmat olivat yhdessä [lapsen] kanssa kuukauden [päihdehoidossa].”

(34) ”[Äiti] on yrittänyt useita päihdehoitojaksoja mm. kuusi kertaa [päihdesairaalassa]. Toukokuussa -9x [äiti] oli hoitojaksolla [päihdesairaalassa]. Hoidot ovat keskeytyneet. [Äiti] on ollut useita kertoja katkaisuhoidossa [päihdesairaalassa]. [Äiti] aloitti päihdehoitojakson [päihdehoitolaitoksessa] pp.kk.9z, ja keskeytti hoidon [seitsemän vuorokauden kuluttua]. [Äiti] on suunnitellut aktiivisesti päihdehoitoja, muttei ole kuitenkaan sitoutunut tehtyihin hoitosuunnitelmiin. [Äidillä] on useita hoitojaksoja [psykiatrisessa sairaalassa]. [Kaupungissa] asuessaan psykiatrinen hoito [psykiatrisessa sairaalassa] kesti [neljä kuukautta].”

Toinen päätösasiakirjojen vaikuttavuutta lisäävä retorinen keino on kategorioiden käyttö. Joskin päätösasiakirjoissa kategorisointi tehdään varsin hienovaraisesti. Asiakkaita kyllä luokitellaan heidän ongelmiensa mukaan mm. joko päihteiden käyttäjiksi, huumeriippuvaisiksi, avuttomiksi, mielenterveysongelmaisiksi, vakavasti häiriintyneiksi, väkivaltaisiksi, rikollisiksi ja raskashoitoisiksi, mutta harvoin kategorisointi on suoraa, kuten seuraavissa kahdessa esimerkissä.

(35) ”Äiti on avuton ja keinoton oman elämänsä ja lasten kasvatuksen suhteen. ”

(36) ”[Lapsi] on kaksivuotias monivammainen tyttö.”

Useimmiten kategorisointi tehdään joko asiakkaan toiminnan kuvaamisen kautta tai sosiaalityössä tapahtuneen pitkäaikaisen havainnoinnin kautta.

(37) ”[Äidillä] on vaikea päihdeongelma, ja hän on käyttänyt runsaasti alkoholia koko raskauden ajan.”

(38) ”Lastensuojelun työskentelyn aikana on ilmennyt, että äidin alkoholinkäyttö on jatkunut ja että äidillä on myös vuosia jatkunut lääkeriippuvuus psyykelääkkeistä.”

Yksityiskohtia ja ääri-ilmaisuja käytetään myös päätösasiakirjojen retoriikassa. Niiden tehtävänä näyttää olevan jonkin tietyn piirteen korostaminen asiakkuussuhteessa tai asiakkaan käytöksessä, joka on selvästi vaikuttanut huostaanottoprosessiin.

(39) ”[Äiti] kertoi neuvottelussa käyttäneensä amfetamiinia yli kolme viikkoa lähes päivittäin.”

Myös annettua tukea voidaan havainnollistaa yksityiskohdalla. Esimerkin (40) lasten vaatetukseen liittyvä toteamus on yksittäinen pieni episodin perheen asiakkuushistoriassa. Sillä on ehkä haluttu tuoda esiin isän taitamattomuutta lastenhoidossa.

(40) ”Isää on tuettu keskusteluin ja järjestämällä lapsille päivähoitopaikat. Päiväkodin henkilökunta on tukenut isän vanhemmuutta ohjaamalla isää esimerkiksi lasten säänmukaisen vaatetuksen valinnassa.”

Ääri-ilmaisuilla tekstin sanoma ja sisältö tulee painavammaksi. Jos asia kuvataan tai kirjataan mahdottomaksi tai henkilö kykenemättömäksi, lukijalle tulee väistämättä mielikuva äärimmäisestä vaihtoehdosta. Vaihtoehdottomuusstrategioiden rakentelussa juuri ääri-ilmaisut ovat tehokkaita. Huostaanottopäätöksissä ääri-ilmaisut on rakennettu hienovaraisesti tekstin sisään. Huostaanottoon ryhdyttäessä muita vaihtoehtoja ei enää juurikaan ole.

(41) ”Äidin psyykkinen epävakaus huoletti kaikkia yhteistyötahoja. Lastensuojelun kaikki käytettävissä olevat tukitoimenpiteet kartoitettiin ja arvioitiin, mutta niiden avulla perhe ei ollut autettavissa.”

(42) ”Tukitoimista huolimatta [äitiä] ei ole kyetty auttamaan päihteidenkäytön hallinnassa, vaan sen sijaan ovat [vauvan] ensimmäisen elinvuoden aikana yhä voimakkaammin tulleet mukaan kuvioon kovat huumeet alkoholin lisäksi.”

Asiantuntijapuhetta käytetään vahvistamaan argumentteja, mutta huostaanottopäätöstekstien perusteluissa näin ei tapahtunut kovin säännönmukaisesti. Huostaanottopäätöksien perustelut ovat pääsääntöisesti sosiaalityöntekijöiden omaa puhetta. Jos asiantuntijoiden lausunnoilla halutaan vahvistaa päätöstekstiä, ne liitetään erillisinä lausuntoina päätösasiakirjoihin. Tässä 20 lapsen huostaanottopäätösasiakirja-aineistossa erillisiä asiantuntijalausuntoja oli 9 lapsella. Lausuntoja oli kaikkiaan 19. Tämän lisäksi viiden lapsen päätösasiakirjaan oli liitetty erillinen sosiaalityöntekijän selvitys. Kyseiset lausunnot ja selvitykset eivät kuuluneet tutkimusaineistooni.

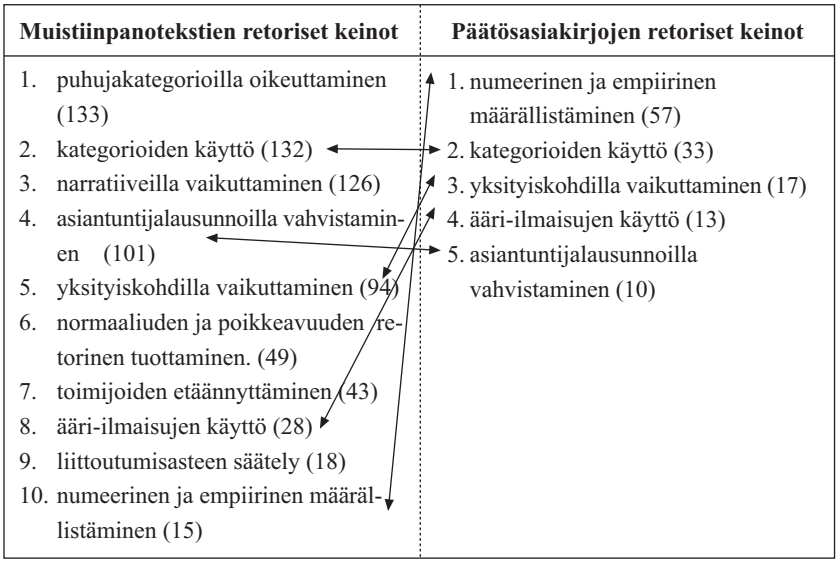
5.8 Asiakirjojen retoriset rakennelmat

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien retoriikan analyysin lähtökohtana oli ymmärrys tekstien tarkoituksellisuudesta ja niiden liittymisestä osaksi arjessa tapahtuvaa työskentelyä. Analyysin tavoitteena oli löytää vastauksia kysymykseen, miten asiakirjoja kirjoitetaan, tarkennettuna, millaisia retorisia valintoja kirjoituksissa esiintyy? Olen tarkastellut tekstejä tekoina, joiden aikaansaamiseksi sosiaalityöntekijät ovat tehneet valintoja toimiessaan monimuotoisessa, jatkuvasti muuttuvassa, dynaamisessa kentässä. Tässä yhteydessä ei ole ollut tärkeää pohtia tiedostetun ja tiedostamattoman toiminnan osuutta tekstien

synnyssä. Tekstit ovat syntyneet ympäröivässä kulttuurissa ja instituutiossa, jonka kieliopin soveltaminen on osittain tietoista ja osittain tiedostamatonta. Tämän analyysin tärkein tehtävä on tuoda esiin lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoissa esiintyviä kirjoittamisen tapoja. Seuraavaksi esitän tiivistetysti analyysin tulokset.

Muistiinpanotekstien ja päätösasiakirjojen retorinen ero

Muistiinpanoteksteillä ja päätösasiakirjoilla on erilainen tehtävä. Tämä selittänee myös niiden erilaisen retorisen rakenteen. Muistiinpanoissa tilanteet muuttuvat ja muotoutuvat tapahtumakulkujen edetessä. Päätösasiakirjan tehtävä on luoda selkeä kuva tehdystä työstä, koota ja jäsentää elettyä ja koettua. Asetan seuraavaksi rinnakkain analysoimani muistiinpanotekstien ja päätösasiakirjojen retoristen keinojen lukumäärät, jolloin niiden suhteellista yleisyyttä voi vertailla.

Kuvio 8. Muistiinpanotekstien ja päätösasiakirjojen retoriset erot

Numeerisen ja empiirisen määrällistämisen korostuminen päätösasiakirjoissa liittyy niiden kokoavaan luonteeseen. Kertoja ja tapahtumia laskemalla on helppo todentaa tehtyä työtä ja saada päätösteksti vakuuttavaksi. Muistiinpanot toimivat tässä yhteydessä tiedon tallennus-

paikkana, josta päätöksiin voidaan poimia tapahtumien lukumääriä. Kategorioiden käyttö ja yksityiskohdilla vaikuttaminen liittyvät läheisesti asiakassuhteen kuvaamiseen, ja niitä käytetään sekä muistiinpanoissa että päätösasiakirjoissa. Ääri-ilmaisujen korostuminen päätöksissä juontuu huostaanottopäätöksen viimesijaisuudesta eli siitä, että kaikki mahdolliset avohuollon tukitoimet on todettava riittämättömiksi. Päätösasiakirjat ovat selvästi sosiaalityöntekijän omaa puhetta ja asiantuntijapuheella vahvistaminen tapahtuukin erillisien lausuntojen avulla. Tämä selittää niiden vähäisyyden päätösasiakirjoissa suhteessa muistiinpanoteksteihin.

Puhujakategorioilla oikeuttaminen

Muistiinmerkintöjen moniäänisyys herätti kysymyksen siitä, kenen ääniä tekstit sisältävät. Kirjoittaessaan asiakirjoja sosiaalityöntekijät voivat tehdä erilaisia valintoja. Asiakkaiden oman äänen kirjaaminen näkyväksi oli yleistä lastensuojeluasiakkuuden alkuvaiheessa. Huostaanoton jälkeen asiakirjojen moniäänisestä tekstistä vaimenivat vanhempien äänet. Toisinaan ne katosivat lähes kokonaan. Lasten puhe korostui huostaanoton mahdollisuuden lähestyessä ja huostaanoton tapahduttua. Lapset pääsevät sekä itseään että vanhempiaan koskevissa asioissa puhujiksi asiakirjoihin. Asiantuntijoiden ja sosiaalityön verkostoissa toimivien muiden viranomaisten lausunnot toimivat vakuutteluna tai lisänäyttönä lasta koskevien päätöksien perusteluina ja tukemiseksi. Sosiaalityöntekijän oma ’työpuhe’ on muistiinpanoissa varovaista ja tunnustelevaa. Epävarmuuden sietäminen ja kaikkien mahdollisuuksien auki pitäminen ilmeisesti ohjaa sosiaalityöntekijää kirjaamaan muistiinmerkintänsä varovasti.

Kahden totuuden strategia

Kahden totuuden strategioiden rakentelu asiakirjoihin on retorista peliä. Asiakirjojen lehdillä, tekstin vuorovaikutteisessa retorisessa maailmassa, asiakkaiden annetaan kertoa omista käsityksistään ja tilanteestaan ’omin sanoin’. Tämän jälkeen sosiaalityöntekijä kertoo oman käsityksensä tai jonkun muun viranomaisen käsityksen tilanteesta. Muistiinmerkinnän lukija saa tehdä ratkaisun siitä, millaiseksi tarina täydentyy. Toisaalta kahden totuuden strategioiden rakentelu tekstiin

on keino tuoda esille argumentaatiossa ilmenevä yhteensopivuuden puute.

Yksityiskohdilla vaikuttaminen

Yksityiskohdilla vaikuttaminen on asiakirjoissa yleisesti käytetty keino saada teksti vakuuttavaksi. Tulkitsen sen olevan kahden totuuden strategian täydentämistä. Yksityiskohtainen tilanteiden, hajujen, esineiden ja ilmeiden kuvaaminen saa selonteon tulemaan lähemmäksi lukijaa. Ne ruokkivat lukijan mielikuvitusta. Yksityiskohtaiset kuvaukset tallettavat käsityksiä todellisuudesta. Lastensuojelussa todellisten olosuhteiden tavoittaminen on oleellinen osa työprosessia ja pohjana työn suunnittelulle ja päätöksenteolle. Esimerkiksi vastentahtoisen huostaanottopäätöksen tekeminen edellyttää näyttöjä lapsen laiminlyönneistä.

Kategorisointi

Sosiaalityöntekijät varovat muistiinmerkinnöissä tekemästä kategorisointeja asiakkaistaan. He mieluummin antavat asiantuntijoiden ilmaista ne puolestaan, vaikkakin sosiaalityöntekijät itse kirjaavat muistiinmerkinnät. Tällöin voidaan kysyä, eivätkö sosiaalityöntekijät siten samalla kategorisoi asiakkaitaan. Kategorisointien ja tilannearvioiden kirjaaminen ulkopuolisten asiantuntijoiden tekemiksi liittyy asiantuntijapuheella vaikuttamiseen. Joskin kategorisoinnin kirjaaminen muualta tulevaksi antaa sosiaalityöntekijälle mahdollisuuden valita, tukeutuuko hän siihen vai ei. Sosiaalityöntekijän ymmärrys asiakkaan tilanteesta voi poiketa muiden tekemistä tilannearvioista, jolloin kategorisointikin voi jäädä huomiotta.

Kokoavasti

Sosiaalityössä eletyistä hetkistä vain osa siirtyy merkintöinä asiakasta koskeviin teksteihin. Sanat, joilla muistiinpanoja tehdään tulevat valituiksi joko tarkoituksellisesti tai tahattomasti. Ne jäävät elämään asiakirjojen lehdille kuvauksina työn kannalta merkityksellisistä tapahtumista. Niin kauan, kun muistiinpanoja ei lueta, niillä ei ole vaikutusta ja voimaa. Tekstit ovat itsessään hiljaa ja voivat siksi jäädä huomaa-

matta. Asiakirjojen kirjoittaminen on merkityksellistä, mutta yhtä merkityksellistä on niiden lukeminen tai lukematta jättäminen.

Puhujakategorioiksi jaettu tekstipinta ohjasi tarkastelua moniäänisyyden ja dialogisuuden suuntaan. Asiakirjoihin kirjoittaminen, eri äänien esiintyminen ja katoaminen liittyvät läheisesti asiakassuhteen vaiheisiin. Jokaisena kirjoittamisen hetkenä tulevaisuus on ollut avoin (Kalela 2000, 113), eikä muistiinmerkinnän kirjoittaja ole voinut tietää oman toimintansa tai muiden toiminnan seurauksista. Olen halunnut välttää tulkinnoissani jälkiviisastelua. Ajallisesti etenevässä muistiinpanoista ja päätösasiakirjoista koostuvasta aineistosta voisi nostaa esiin asiakkaan elämään liittyviä keskeisiä merkkipaaluja, jotka ikään kuin näyttäisivät olevan avaimia tulevaisuuden suunnanmuutoksille. Asiakirjojen pohjalta tämänkaltaisia syy-seuraussuhteita ei voi kuitenkaan tehdä. Asiakirjateksteillä, vaikkakin niillä on voimaa ja oma merkityksensä työn prosesseissa, ei kuitenkaan tuoteta tai rakenneta lapsien huostaanottoja. Sen sijaan asiakirjoista voi lukea, että lapsen ja hänen perheensä elämäntilanteen kärjistyminen heijastuu myös muistiinpanomerkintöihin.

Lasten löytyminen asiakirjateksteistä kumoaa aiempien tutkimuksien tuloksia lapsen näkymättömyydestä (Törrönen & Mäenpää 1995; Mäenpää & Törrönen 1996; myös Parton ym. 1997). Ainakin näissä teksteissä lapsilla oli oma tärkeä paikkansa tiedontuottajina omasta tilanteestaan. Asiakirjatekstit rakentuivat lapsen tilanteen ympärille ja lapsen sanomiset sekä omat käsitykset kirjattiin asiakirjoihin näkyviksi. Vaikuttamiskeinona lapsen puhe oli myös tehokasta. Lapsen näkymättömyys aiemmissa tutkimuksissa ja näkyminen näissä asiakirjoissa voi osaltaan selittyä tutkimuspaikkakuntien ja siten myös kirjaamiskäytäntöjen erilaisuudella. Oma vaikutuksensa saattaa olla myös aineiston keruuajankohdalla. Tämän tutkimuksen asiakirja-aineisto sijoittuu 1990-luvun jälkipuoliskolle, kun taas Törrösen ja Mäenpään (1995) asiakirja-aineisto koostuu 50:n vuonna 1994 huostaanotetun lapsen asiakastiedoista. Onhan mahdollista, että lisääntyneen keskustelun ansiosta sosiaalityöntekijät ovat muuttaneet asiakirjoihin kirjoittamisen tapojaan.

Narratiiveiksi ja kahden totuuden strategioiksi rakennetut muistiinpanot herättivät analyysituloksina ristiriitaisia tunteita. Antamalla asiakkaiden puhua omalla äänellään, omista asioistaan, omien asiakirjojensa sivuilla, syntyy vaikutelma vuorovaikutteisesta ja tasa-arvoisesta

kirjaamiskäytännöstä. Kirjoittaja voi kuitenkin aina tehdä omia valintojaan tekstiinsä, eikä tekstillä siten voida koskaan palautua alkuperäiseen tilanteeseen. Erilaisilla retorisilla vaikuttamisen keinoilla, olivatpa ne tiedostettuja tai tiedostamattomia, voidaan tehdä voimakkaasti puhuttelevaa tekstiä.

6 Teemat asiakirjateksteissä

6.1 Mitä?

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjojen analyysi etenee retoristen keinojen kuvaamisesta tekstin *teemojen* tarkasteluun. Tässä luvussa vastaan kysymykseen: Mitä lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoihin kirjoitetaan? Tavoitteeni on etsiä asiakirjoista teemoja, jotka toistuvasti tulevat kirjatuiksi lastensuojelun asiakkaiden asiakirjateksteihin. Siirryn analyysissäni *tulkinnan ulottuvuuteen* Faircloug'n (1997a) diskurssianalyysin kolmiulotteisessa mallissa (ks. luku 4.2) ja kiinnitän tutkimuskatseeni tekstissä ilmeneviin diskurssikäytäntöihin. Tarkoitan *diskurssikäytännöillä* asiakirjateksteissä esiintyviä sosiaalisten käytäntöjen kuvauksia ja niitä koskevia kielellisten ilmaisujen kiteytymiä, jotka on toistuvina mahdollista tunnistaa analyysin kautta (ks. Fairclough 1997b, 28–29; myös Vuori 2001, 81).

Analyysiluvun metodinen käsite on *teema*. Vološinov (1990, 122) määrittelee teeman yhtenäiseksi lausuman ajatussisällöksi (myös Firbas 1987, 142 ja Saukkonen 2001, 189). Lausuman teema ei ole jaettavissa, vaikka teeman sisällä olevilla lausumilla voi olla oma merkityksensä. Vološinov kuvaa teemaa seuraavasti:

> "Teema on mutkikas dynaaminen merkkijärjestelmä, joka pyrkii olemaan adekvaatti muutosprosessin tiettyyn hetkeen nähden. Teema on muuttuvan tietoisuuden reaktio muuttuvaan olemiseen. Merkitys on teeman tekninen toteuttamisapparaatti. (Vološinov 1990, 123)."

Vološinov (1990, 123) painottaa, että teeman on perustuttava johonkin pysyvään merkitykseen, muutoin se kadottaa suhteensa sekä edeltävään että seuraavaan, ja menettää tällöin mielekkyytensä. Hän hahmottaa teeman kielellisen merkitsevyyden ylimmäksi rajaksi ja merkityksen alimmaksi rajaksi. Vološinovin mukaan vain teema merkitsee jotakin tiettyä, eikä merkitys itse asiassa merkitse mitään, se on vain konkreettisen teeman mahdollinen merkitys. (Vološinov 1990, 124.)

Teemojen eli tekstissä esiintyvien pysyvien merkitysten etsimiseksi sovellan Teun van Dijkin (1986, 1988) kehittämää diskurssianalyysin

mallia[29]. Analyysimallissa lauseita ja puheakteja tarkastellaan sarjoina ja erityisesti niiden yli menevinä merkityskokonaisuuksina. (van Dijk 1986, 151–161; Hoikkala 1995, 142.) Analyysi korostaa diskurssin kytkeytymistä vuorovaikutukseen ja sosiaaliseen toimintaan. Puhutut tai kirjoitetut diskurssit eivät synny tyhjiössä vaan ovat sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoja. Keskeistä analyysimallissa on, että analyysi ulottuu diskurssin kognitiiviseen prosessointiin eli tässä tapauksessa tekstin merkitysrakenteiden tiedolliseen tuottamiseen ja käsittämiseen.

Luku rakentuu siten, että aluksi kuvaan toteuttamani tematiikan analyysin luvussa 6.2, minkä jälkeen seuraa kaksi muistiinpanotekstien *sisällöllisiä* ja *kokemuksellisia* teemoja esittelevää lukua (6.3 ja 6.4). Päätösasiakirjojen temaattiset sisällöt esittelen erikseen luvussa 6.5. Tematiikan analyysin tulokset tiivistyvät luvussa 6.6.

6.2 Tematiikan analyysi

Tematiikan analyysissä tarkastelun kohteena ovat kokonaiset tekstuaaliset rakenteet yksittäisten sanojen tai lauseiden sijasta. Näitä kokonaisrakenteita kutsun *teemoiksi*[30], joiden etsimisessä on kysymys havaintojen tekemisestä ja tulkinnasta. Teemat koostuvat yksittäisistä sanoista, lauseista ja virkkeistä. Näitä kutsun yhteisellä nimityksellä *lausuma*[31]. Tekstejä eriteltäessä lausumat rakentavat temaattisesti yhtenäisiä merkitysrakenteita, jotka tiivistävät tekstin olennaisen aiheen tai päämerkityksen.

---

[29] Olen halunnut pitää analyysikäsitteeni mahdollisimman yksinkertaisina, enkä siten ole ottanut käyttöön van Dijkin (1986, 1988) käyttämää analyysikäsitteistöä sellaisenaan sen monipolvisuuden vuoksi.

[30] van Dijk (1986, 130) kutsuu näitä kokonaisrakenteita makrostruktuureiksi. Ne ovat olennaisia diskurssin ymmärtämiseksi, tietojen tallentamiseksi muistiin sekä diskurssin kokonaismerkityksen tuottamiseksi. Tämän lisäksi makrostruktuuri liittyy kognitiiviseen prosessointiin, vuorovaikutukseen, toimintaan sekä diskurssirakenteisiin. Makrostruktuurit ovat sosiaalisen todellisuuden esityksiä ja mielikuvia. (Hoikkala 1995, 145-146; van Dijk 1988, 30–34.)

[31] Tässä yhteydessä van Dijk (1980, 32) ottaa käyttöön kaksi käsitettä: *propositio* ja *fakta*. Propositio on lauseen pienin semanttinen yksikkö, joka voi olla tosi tai epätosi. Proposition on viitattava johonkin mahdollisen maailman mahdolliseen tapahtumaan tai tilanteeseen, kuviteltavissa olevaan faktaan. Fakta on näin ollen proposition viittaussuhde (Hoikkala 1995, 148). Analyysin suorittamiseksi en tarvitse proposition ja faktan käsitteitä. Näiden sijasta käytän käsitettä *lausuma.*

Tavoitteena ei ole muuntaa lauseita toisiksi saman merkityksen kantaviksi lauseiksi, vaan tarkentaa lausumien sarjoista mahdollisesti tehtäviä päätelmiä. Esimerkiksi lausumat: ”Äiti on sisustanut kodin kauniisti ja viihtyy työssä. Lapset ovat pärjänneet hienosti päiväkodissa”, voidaan määritellä yleisemmin: ’arjen sujuminen’. Tässä kohden on syytä huomata, että teemojen nimeäminen on vahvasti yhteydessä siihen kontekstiin ja sosiokulttuuriseen ympäristöön, jossa tekstiä luetaan ja tulkitaan. (Ks. Karvonen 1995, 57–58.) Esimerkin lausumat voidaan jossain muussa kuin lastensuojelun sosiaalityön kontekstissa nimetä vaikkapa ’toimiva yksinhuoltajuus’ tai ’nykyaikainen äitiys’.

Tematiikan analyysin käytännön toteutusta voi kuvata monivaiheiseksi lukemisen, merkitsemisen ja tulkitsemisen vaiheeksi. Juuri tässä kohden analyysiä tutkijalukemisen ja sosiaalityöntekijälukemisen rajanveto oli kaikkein haasteellisin. Voimakkaita ja tunteisiin vetoavia tekstejä lukiessa joutui tahtomattaan osalliseksi lastensuojelun sosiaalityön maailmaan. Tekstin ’etäällä pitäminen’ oli työlästä ja tarve ymmärtää sosiaalityöntekijöiden kirjoituksia syntyi luonnostaan. Tekstimerkitysten tulkinta tapahtui väistämättä omaa ammatillista ymmärrystä hyväksi käyttäen ja tämä myös näkyy paikoitellen analyysien raportoinnissa. Puhujakategorioihin jaettu tekstiaineisto nopeutti analyysin suorittamista. Teksti oli valmiiksi käsiteltyä ja tekstipinnasta oli suhteellisen helppo poimia toistuvia lausumia ja yhdistellä niistä temaattisia kokonaisuuksia. Toisaalta puhujakategoriat tekivät tekstistä ’elävää vuoropuhelua’, joka toi empaattiselle lukijalle[32] lisää myötäelämisen mahdollisuuksia ja riskejä kompastua tulkinnoissa.

Etenin analyysissäni siten, että lukiessani sosiaalityöntekijöiden kirjoittamia muistiinpanomerkintöjä sekä päätösasiakirjatekstejä merkitsin tekstiin jokaisen löytämäni teeman ja nimesin sen sisällön mukaan. Lukemisen edetessä osa teemoista alkoi toistua. Ne teemat, jotka eivät sopineet aiempiin, muodostivat uusia tekstimerkityksiä sisältäviä luokkia. Jatkoin merkityskokonaisuuksien ryhmittelyä puhujakategorioittain etsien niille yleisiä yhteisiä nimittäjiä. Analyysi eteni vertailemalla ja yhdistämällä ensin puhujakategorioiden sisällä olevia mer-

[32] Riitta Granfelt (1998, 27) kirjoittaa empaattisesta lukutavasta: ”Empaattinen lukutapaa vaatii jatkuvasti uusia varmistuksia, omien ennakkoluulojen ja lähtökohtaolettamusten tarkistamista. Se muodostaa samanlaistumisen ja etäisyyden ottamisen maailman, jossa on jatkuva riski kompastua omaan maailmankuvaan, arvoihin ja omassa mielessä herääviin tunteisiin.”

kityskokonaisuuksia ja seuraavaksi vertailemalla ja tiivistämällä puhujakategorioiden välisiä temaattisia rakenteita. Tietokoneen taulukko-ohjelman lajitteluominaisuuksia hyödyntämällä[33] analyysin tuloksena syntyi joukko toistuvia tekstissä olevia merkityskokonaisuuksia. Havainnollistan teemakokonaisuuksien muodostamista muistiinpanotekstistä seuraavan aineistokatkelman avulla.

(43)

Tekstikatkelma	Teemojen nimeämisen 1. vaihe	Teemojen nimeämisen 2. vaihe
”Naapurista soitetaan ja ollaan huolissaan perheen tilanteesta ja lapsen olosuhteista. Ilmoittajan mukaan [lapsi] on jatkuvasti naapureissa hoidossa vanhempien ollessa ryyppäämässä. Ilmoittajan mukaan lapsi on lähes aina hoidossa eri naapureissa; myös öitä. Äiti oli tänään tuonut lapsen ilmoittajalle hoitoon aamulla ja sanonut menevänsä läheiseen pubiin ja lupasi hakea lapsen klo 14.00, mutta näin ei ollut tapahtunut ja ilmoittaja soitti pubiin, missä äiti ei ollutkaan. Ilmoittaja sanoi, ettei halua esim. lapsen viemistä lastenkotiin.	- huoli - vanhemmuuden vastuu - päihteiden käyttö - turvallisuuden takaaminen - vanhemmuuden vastuu - sopimuksen pettäminen - epäluottamus/pelko?	huoli vastuu lapsen hoiva moraali päihteiden käyttö
Tämä jälkeen keskustelu toisen naapurin kanssa, joka kertoi lapsen olevan heitteillä, vanhemmat antavat jatkuvasti lapsen naapureihin hoitoon ja käyttävät runsaasti alkoholia. Lisäksi vanhemmat huutavat lapselle ja lapsi ei ilmoittajan mukaan ole ikäisekseen kehittynyt.” (…)	- huoli - vanhemmuuden vastuu - päihteiden käyttö - vanhemman käytös lasta kohtaan - lapsen kasvun ja kehityksen turvaaminen	arjen hallinta

Kuvio 9. Esimerkki teemojen nimeämisen vaiheista

[33] Aineiston teema-analyysi olisi ollut mahdollista suorittaa tietokoneavusteista laadullista ohjelmaa hyödyntämällä. Tähän en kuitenkaan enää tutkimuksen tässä vaiheessa ryhtynyt ja jatkoin työskentelyä aineistoni parissa käyttämällä ’vain’ taulukko-ohjelman lajitteluominaisuuksia. Ajattelemisen vaivahan on kuitenkin viimekädessä aina tutkijalla. Välineet vain joskus nopeuttavat prosesseja.

Teemojen toistuvuuden konkretisoimiseksi laskin havaintojeni määriä. Laskemisella oli merkityksensä teemojen yhdistelyssä ja uudelleen nimeämisessä. Toistuvien lukemisen ja teemojen tarkastelun jälkeen päädyin yhdistämään joitakin teemasisältöjä toisiinsa. Näin havainnoistani muodostui aikaisempaa laajempia merkityskokonaisuuksia, joiden nimeämisessä yritin pysytellä mahdollisimman lähellä aineistoani. Teemojen toistuvuus ei tarkoita ehdotonta samanlaisuutta tekstissä vaan asioiden samanlaista käsittelytapaa ja niistä muodostuvaa sisällöllistä kokonaisuutta. Päätösasiakirjojen tekstien analyysi eteni muutoin samalla tavoin kuin muistiinpanotekstien kohdalla. Ainoastaan puhujakategorioiden erillinen analyysivaihe yhdistelyineen jäi pois.

Analyyttisen luennan, ryhmittelyn ja nimeämisen päätteeksi asiakirjoista jäsentyi kaksi pääryhmää: *sisällölliset* ja *kokemukselliset* teemat[34]. Sisällölliset teemat kuvaavat asiakirjoissa toistuvia kirjoittajan antamia tai tulkitsemia merkityksiä. Ne kuvaavat tekstien keskeisiä sisältöjä. Kokemuksellisilla teemoilla tarkoitan sellaisia teksteihin sisältyviä merkityksiä, joissa kuvataan tilanteeseen liittyviä tuntemuksia ja kokemuksia sekä sosiaalisia suhteita. Kokemukselliset teemat ovat ohjailevia ja arvottavia. Nämä teemaulottuvuudet eivät sulje pois toinen toistaan, vaan rakentavat yhtäaikaisina tekstiin dynaamisia merkitysrakenteita. Seuraavat sisällölliset ja kokemukselliset teemat esiintyivät toistuvasti asiakirja-aineistossani. Suluissa olevat luvut ovat havaintojen lukumääriä.

Sisällölliset teemat:	**Kokemukselliset teemat:**
lapsen hoiva (475)	huoli (368)
arjen hallinta (345)	vastuu (238)
yhteistyö (288)	yhteys (235)
päihteiden käyttö (177)	moraali (77)

Jako sisällöllisiin ja kokemuksellisiin teemoihin auttoi kokonaisjäsennyksen tekemisessä. Esittelen analyysitulokset seuraavissa kahdessa alaluvussa (6.3 ja 6.4) havainnollistaen aineistoesimerkein teemakokonaisuuksien sisältöjä.

[34] Vrt. systeemis-funktionaalisessa kieliopissa (Halliday 1978, 1985) sisällölliset teemat vastaavat lähinnä ideationaalista metafunktiota (tapaa) ja kokemukselliset teemat vastaavasti interpersoonaista metafunktiota (sävyä).

6.3 Sisällölliset teemat

Lapsen hoiva

Muistiinpanoteksteissä lapsen hyvinvoinnista ja hänen saamastaan perushoivasta oli luettavissa useita kuvauksia. Perushoivalla tarkoitan lapsen saamaa huolenpitoa, joka arjessa ilmenee riittävänä ravintona, lepona, puhtautena ja turvallisuutena. (Ks. Järventie 2001, 85.) Sosiaalityöntekijän saamat tiedot lapsen perushoivasta ovat tärkeitä. Ne ohjaavat työskentelyä ja perheen tukemisen suuntia. Lastensuojelun sosiaalityössä muistiinmerkinnät näyttävät olevan lähes aina yhteydessä jollain tapaa lapsen tilanteeseen, joko suoraan lapsen hoivan kysymyksinä tai välillisesti perheen problematiikaa pohtivina. Erityisesti lasten puheeksi kirjatut kertomukset perheen elämästä ovat koskettavia lapsen hoivan puuttumisen kuvauksia.

(44) ”[Lapsi] sanoi, että äiti ei ollut hoitanut lapsiaan pitkään aikaan, oli vain maannut sängyssä, eikä laittanut ruokaa. Syömistä olivat saaneet, mitä itse olivat kaapista löytäneet tai äidin miesystävä laittanut.”

(45) ”[Lapsi] kertoi olleensa edellisen yön naapurissa ja [sisarus] puoleen yöhön saakka yksin kotona, sitten äiti oli tullut kotiin. [Lapsi] kertoi, ettei äiti oikein ollut hoitanut heitä.”

Muistiinmerkintöihin kirjataan näkyville lapsen huolenpidon laiminlyömisen ajallinen ulottuvuus. Sosiaalityöntekijä dokumentoi ilmoitusta vastaanottaessaan, onko lapsi juuri kyseisellä hetkellä turvassa ja millainen lähiajan tilanne on odotettavissa. Myös tiedot hoidon puutteen jatkuvuudesta ja tilanteiden toistuvuudesta kirjataan näkyviin.

(46) ”Äiti kotona vahvasti päihtyneenä. Oli laittanut 3 vuotiaan [lapsen] rappuun ja ilmoittanut jollekin naapurille, ettei jaksa hoitaa lasta nyt. Lapsen isä jossain ulkona ilmeisesti myös päihtyneenä. Lapsella ei ole tällä hetkellä akuuttia hätää, koska on hoidossa naapurissa, mutta perheen tilanne vanhempien jatkuvasta ja runsaasta alkoholinkäytöstä ja ristiriidoista johtuen hyvin huolestuttava etenkin lapsen kannalta.”

Teksteissä kuvataan tarttumapintojen ja toimivien työskentelytapojen löytymisen pulmia. Kun sosiaalityöntekijä saa esimerkiksi poliisilta

tietoonsa lastensuojeluilmoituksen perheestä, jossa ”ryypätään ja jätetään lapset yksin kotiin”, niin seuraavana päivänä äidin selitys tilanteeseen on kirjattu seuraavasti:

(47) ”Äiti kertoo, että ei jätä lapsia yksin. Isä ja äidinäiti lapsien hoitajana tai tuttava nainen korvausta vastaan. [Äiti] kertoo, että suurin ongelma on se, että ei ole aikaa tarpeeksi lapsille. Äiti käy siivoamassa 7 päivänä viikossa.”

Havainnot lapsen hoidosta ja turvallisesta kasvuympäristöstä huolehtimisesta kirjataan näkyväksi. Keskeistä dokumentoinnissa näyttää olevan se, että niissä punnitaan eri vaihtoehtoja ja toimivia ratkaisuja lapsen turvallisen kasvun ja huolenpidon turvaamiseksi. Ongelmien ilmetessä lapsen riittävä hoiva pyritään turvaamaan yhteistyöverkoston tuella, esimerkiksi päiväkodin tai kodinhoitajan avustuksella.

(48) ”Perheen tilanne on kriisiytynyt ja isä väsynyt hoitamaan usein sairaita lapsiaan. Lapsilla tarhapaikat, jonne ovat nyt tervehdyttyään voineet mennä.”

(49) ”Pitäisi selvittää, onko äidillä esim. omaa rahaa käytössään, kerrata kodinhoitajan käyntien tarkoitusta, avioliiton tulevaisuutta, mitä lapset syövät, jos kotona jääkaappi tyhjä, jaksaako kumpikaan lasten kanssa.”

Lapsen hoivan teema jatkuu asiakirjoissa läpi koko asiakkuusprosessin. Asiakkuuden alkuvaiheessa hoivan puutteista tehdään kirjauksia ja niitä raportoidaan kuvauksina perheen arjesta. Lapsen tilanteen huonontuessa kuvaukset muuttuvat toimintakeskeisiksi. Ne ovat lapsen huollon turvaamiseksi tehtyjen toimien ja vaihtoehtoisten mallien kuvaamista. Huostaanoton ja sijoituksen jälkeen lapsen hoivasta kertovat muistiinmerkinnät liittyvät vanhempien ja lasten välisiin suhteisiin sekä lapsen arjen turvaamiseen.

(50) ”Äiti käy tapaamassa [lasta] lastenkodissa. Päivähoito jatkuu tutussa päiväkodissa. [Lapselle] etsitään sijaiskotia ja tutustumiset aloitetaan heti, kun perhe on löytynyt. (…) [Lapsen] ja äidin yhteydenpidon tukeminen kummallekin ensiarvoisen tärkeää.”

(51) ”Äidin käynti [sijaisperheessä] sekoitti [lasta] ja sai tämän uskomaan, että on sijaisvanhempien vika, että [lapsi] ei saa asua kotona.”

Lastensuojelun sosiaalityötä on kritisoitu siitä, että se korostaa perhenäkökulmaa lapsinäkökulman kustannuksella (esim. Andersson 2000; Mäenpää & Törrönen 1996; vrt. Roos 2002a). Muistiinpanoteksteissä lapsen tilanteesta tehdään merkintöjä sekä lapsen että perheen näkökulmasta. Se, kumpi tulee ensin – lapsi vai perhe – vaihtelee tekstistä ja tilanteesta toiseen. Yksilö- ja perhekohtaisessa lastensuojelussa lapsen hoiva toteutuu monin eri tavoin. Lastensuojelun sosiaalityö näyttäytyy asiakirjojen lukijalle jatkuvana dynaamisen muutoksen kenttänä, jossa lapsen hoivan turvaamisesta kertovat tekstit ovat keskeisiä dokumentoinnin diskurssikäytännöissä.

Arjen hallinta

Sosiaalityössä asiakkaan arjen ymmärtäminen ja sinne 'pääseminen' ovat työn keskiössä (esim. Arnkil 1991a). Ne ovat edellytyksiä työn suunnittelulle, asiakkaan tukemiselle, toiminnalle ja työn päämäärän asettamiselle. Asiakirjamuistiinpanoissa *arjen hallinnan*[35] teema kiinnittyi keskeisesti siihen, mitä asiakkaat itse kertoivat arjestaan ja siinä selviytymisestä. Tässä tutkimuksessa liitän arjen hallintaan käsityksen kyvystä huolehtia omista ja läheisten tarpeista, omatoimisuudesta ja käytännön taidoista sekä omien voimavarojen tiedostamisesta ja avun tarpeen kokemisesta. Arjen hallinta on kykyä selviytyä tavallisista arjen askareista, kodinhoidosta, pyykinpesusta ja siivouksesta, sekä kykyä tiedostaa vaikeudet ja pyytää tarvittaessa apua[36].

(52) "Asunto oli todella hirveässä kunnossa. Kaikki tapetit oli revitty irti ja huonekalut hävitetty. [Asiakas] oli saanut kiinteistöltä uudet tapetit, mutta niitä ei oltu vielä laitettu. Ainoa asia, mikä [asiakasta] huoletti, oli se, milloin uudet tapetit laitetaan ja kuka remontin maksaa. Sovittu, että toimeentulotuen sosiaalityöntekijältä varataan yhteisaika virastolle, jossa keskustelua jatketaan."

[35] Liisa Haverinen (1996) on jäsentänyt arjen hallintaa kotitalouden toiminnan tavoitteena. Hän kuvaa arjen hallinnan käsitettä filosofisesti ja teoreettisesti erittäin laajasti ja perusteellisesti (myös Haverinen & Martikainen 1999).

[36] Katja Forssén (1993) havaitsi lastensuojeluperheitä koskevassa tutkimuksessaan, että lastensuojelun asiakkuuden yleisimpänä syynä ovat vanhempien päihteiden käyttö ja tästä johtuneet lasten hoitoon liittyvät ongelmat. Toiseksi yleisempänä vanhempien ongelmana on avuttomuus, jolla Forssén tarkoittaa tiedollisten ja taidollisten resurssien heikkoutta. Lähes joka toisella perheellä esiintyi vanhempien ongelmien kasautumista. (Forssén 1993, 173.)

(53) ”[Äiti] kertoi avioeroon liittyvien käytännön asioiden etenemisestä. [Äiti] vaikutti masentuneelta. Hän kertoi kipeästi kaipaavansa jotain sisältöä elämäänsä. Lapsen ollessa päivähoidossa hän kertoo pääasiassa nukkuvansa. [Äiti] kertoo olevansa myös iltaisin hyvin väsynyt, ja että hänellä on huono omatunto, siitä ettei hän jaksa paneutua riittävässä määrin lapsen kanssa olemiseen. Keskustelimme eri vaihtoehdoista löytää arkipäiviksi mielekästä tekemistä.”

Muistiinpanoissa arjen toimivuuden kuvaukset olivat paikoitellen ristiriitaisia. Vanhemmat rakensivat kuvaa hyvin toimivasta arjestaan, samalla tuoden esiin listoittain tarpeita, puutteita ja toivomuksia.

(54) ”Äiti kyseli avustusta poikien hiustenleikkuuseen, säleverhoihin, ruokailuun sairaalassa, sairaalamatkoihin, ulko-oven lukkoon, lehteen ja vauvan mobileen.”

Erik Arnkil (1991a) on jäsentänyt tämän johtuvan sosiaalityön jännitteestä, jossa asiakkaat yrittävät toimia niin, että saavat maksimaalisen tuen välttäen samalla asteittain kovenevat toimenpiteet. Kovenevilla toimenpiteillä hän tarkoittaa esimerkiksi lastensuojelun asiakkaan hankalaa tilannetta, jossa työntekijän päästäminen perheen arkeen voi myöhemmin johtaa lasten sijoitukseen. (Arnkil 1991a, 21.)

Dokumentoinnin näkökulmasta asiakkaiden toivomuslistojen kirjaaminen näyttäsi kuitenkin liittyvän arjen hallinnan ja taloudellisen ahdingon esiintuomiseen ja kuvaamiseen[37]. Asumiseen liittyvät ongelmat, kuten maksamattomat vuokrat, häätöuhka tai asunnon puute ovat asioita, jotka toistuvasti esiintyvät muistiinpanoteksteissä. Muistiinpanoihin kirjataan asiakkaiden esille tuomat puutteet toimeentulossa, samoin kuin lasten kasvatukseen liittyvät huolet sekä vaikeudet kodinhoidossa.

(55) ”Äiti on nyt masentunut ja ymmällään sen suhteen, jatkaako työtä vai ottaako lopputilin. Raha-asiat aivan jumissa, ei pysty [kuun] vuokraa maksamaan ja asuntoa toivomansa mukaan kalustamaan. Ensi viikolla pääsevät muuttamaan takaisin peruskorjattuun omaan asuntoonsa. Huonekaluja vähän, koska avomies vei omansa pois muuttaessaan muualle.”

[37] Kirjoittamalla näkyviin sekä asiakkaan vakuuttelut arjen toimivuudesta ja toisaalta puutteet siinä, toimitaan kahden totuuden strategian mukaisesti (ks. luku 5.4).

Kodinhoitajat ja perhetyöntekijät pääsevät lähelle perheen arkea. Heidän viestinsä asiakkaan kodin hoidosta ja jaksamisesta ovat tärkeitä sosiaalityöntekijälle. Ne kirjataan muistiinpanoihin yksityiskohtia sisältävinä kuvauksina.

(56) ”Kodinhoitaja oli aamulla käynyt perheessä. Ei ruokaa kaapeissa. Oli keittänyt marjapuuroa. Äiti oli todella masentunut. Ei ollut jaksanut kuin nukkua. Asunto sotkuinen ja likainen. Imuri rikki. Äiti ei jaksa siivota. Lapset ovat päiväkodissa.”

Muistiinpanomerkinnöissä lastensuojelun asiakkaiden arki kuvastuu monenlaisena toimintana liittyen asumiseen, työhön, terveyteen, lapsista huolehtimiseen ja tukipalveluiden järjestämiseen. Tällä muistiinpanoihin merkityllä asiakkaiden toiminnallisuudella näyttää olevan kaksi erityistä piirrettä. Toiminta on lyhytjänteistä sekä asiakkaan voimavaroihin nähden epäsuhtaista.

(57) ”[Nuori] jättänyt tulematta syksyn aikana varatuille ajoille lähes aina. Koska [nuori] ei tullut myöskään tukiasunnon työntekijän kanssa järjestettyihin tapaamisiin, [nuoren] tukiasuntohakemus otettiin pois. [Nuori] sanoi, ettei ollut pahoillaan asiasta, sillä hän ei lopulta olisi halunnutkaan tukiasuntoa, sillä ”sitä olis joutunut odottamaan niin kauan.”

(58) ”[Äiti] kertoo, että on ottanut liian tiukan työohjelman itselleen tavoitteena saada hankituksi jotain uutta asuntoon, kun remontin jälkeen muuttavat takaisin. Päivätyö siivoojana alkoi jo klo 7, joten aamulla oli pakko jättää [lapsi] yksin odottamaan koulubussia ja [sisarus] tuotava jo klo 6.15 päiväkotiin. Lisäksi on tehnyt iltatyötä toisessa paikassa ja lisäksi ottanut tavoitteeksi suorittaa iltakoulussa tenttimällä viimeinen luokka peruskoulusta, joka puuttuu.”

Asiakirjoista on luettavissa, että arjen sujuvuuden tukemisen haasteeksi sosiaalityössä nousevat asiakkaiden alati vaihtuvat suunnitelmat. Arjen monimuotoisuus, kuten vaihtuvat ihmissuhteet, muutot ja hoitopaikkojen vaihtuminen, tekevät yhteistyöverkostojen luomisen ja ylläpitämisen vaikeaksi. Sosiaalityöllä pyritään vaikuttamaan perheiden hyvinvointiin ja auttamaan yksilöitä toimimaan yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä mm. tukemalla omatoimista selviytymistä ja takaamalla tarvittaessa riittävät aineelliset elämisen edellytykset (esim. Sipilä 1989; Karvinen 1993; myös Raunio 2000, 46–51). Asiakastyön doku-

mentoinnissa arjen hallinnan teema kertoo sosiaalityön perimmäiseen tehtävään vastaamisesta.

Yhteistyö

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöille vuonna 1999 tehdyn kyselyn mukaan (Kääriäinen 2000) työn keskeisiksi painopistealueiksi nousivat yhteistyö ja vuorovaikutus. Yhteistyö eri viranomaisten ja asiakkaiden välillä nähtiin tärkeäksi kehittämisen kohteeksi, johon haluttiin panostaa. Yhteistyön toimimattomuus aiheutti turhautumisen kokemuksia. (Kääriäinen 2000, 11–13, 29.) Myös asiakirjatarkastelussa yhteistyö nousee yhdeksi toistuvaksi sisällölliseksi teemaksi.

Muistiinpanoihin tallennetaan tiedot viranomaisneuvotteluista ja yhteistyökumppaneiden ja asiakkaiden yhteydenotoista. Dokumentoinnin näkökulmasta sosiaalityöntekijä on tiedon kerääjän ja tallettajan roolissa. Sosiaalityöntekijän mahdollisuudet olla perheen tukena tai tarttua ilmenneisiin pulmatilanteisiin ovat kuitenkin rajallisia. Näin on varsinkin silloin, kun perheen muu palveluverkosto ei toimi samaan suuntaan.

(59) ”Päiväkotia oli kielletty antamasta lasta äidille, jos äiti on humalassa (…) Äiti oli tullut hakemaan [lasta] päiväkodista humalassa ja [lapsi] oli annettu äidin mukaan. Päiväkodille oli annettu tästä negatiivista palautetta.”

Luottamuksellisessa asiakassuhteessa voidaan työstää vaikeitakin prosesseja ja suunnitella tulevaisuutta. Tässä yhteydessä luottamus liittyy vahvasti yhteistyön mahdollisuuteen.

(60) ”[Äiti] antoi luvan olla yhteydessä [päihdeklinikan] työntekijään ja sopia yhteistyöstä.”

(61) ”Lastenkoti arvostaa äidin avoimuutta vaikeissakin tilanteissa, mikä on tehnyt työskentelyn hänen kanssaan helpoksi. Lapset luottavat nykyään siihen, että äiti ei häviä.”

(62) ”Kontaktit eivät ole juurikaan onnistuneet kevään aikana eikä yhteistyöhön ole päästy vieläkään kovin hyvin.”

Tietäminen asettuu lastensuojelussa haasteeksi. Kuka todella tietää, miten perheessä jaksetaan? Entä miten lapset jaksavat? Onko tarjottu

tuki riittävää vai liikaa? Asiakirjatekstejä seuratessa voi havaita, että yhteistyöhön suostuvien ja kykenevien vanhempien kanssa lastensuojelun sosiaalityö sujuu. Tai ainakin siinä on mahdollisuus kohtaamisiin ja tuen suunnitteluun. Mutta mitä tehdä niille lastensuojelun tarpeessa oleville lapsille, joiden arkeen ei ole pääsyä? Vanhemmat pystyvät hyvin tehokkaasti pitämään lastensuojelun etäällä perheensä elämästä niin halutessaan. Asiakirjoissa oli lukuisia merkintöjä, joissa todettiin, että ”asiakas ei saapunut varatulle ajalle” tai ”ovea ei avattu”.

Päihteiden käyttö

Alkoholin käyttö kasvoi lähes koko 1990-luvun ajan. Ainoastaan lamavuodet vuosikymmenen alussa alensivat alkoholin kulutusta, mutta vuoden 1994[38] jälkeen kulutus on noussut jälleen. Olavi Kaukosen (2000) tarkastelujen mukaan alkoholikulutusta koskevat kulutusluvut pääkaupunkiseudulla ovat tuntuvasti korkeammalla tasolla kuin väestössä keskimäärin[39]. Myös huumeiden käyttö on lisääntynyt koko 1990-luvun, ja sekin on kasaantunut pääkaupunkiseudulle[40]. (Kaukonen 2000, 92–95.) Päihteiden käyttö näkyy toistuvana teemana myös asiakirjamuistiinpanoissa, sillä lastensuojelun asiakkaiden elämä on hyvin usein kietoutunut tavalla tai toisella päihteiden ympärille. Tämän aineiston 20 lapsesta yhdeksällä huostaanoton pääasiallisena syynä oli vanhempien alkoholin, huumeiden tai lääkkeiden väärinkäyttö. (Ks. myös Forssén 1993.)

Ei siis ihme, että asiakkaiden päihteiden käytöstä kirjoitetaan paljon myös sosiaalityön asiakirjoihin. Muistiinpanoissa asiakkaiden päihteiden käyttöä arvioidaan ja sille asetetaan tavoitteita sekä suuntia. Niihin on kirjattu myös lukuisia katkelmia siitä, että päihteet koetaan kielteiseksi asiaksi myös asiakkaiden taholta. Mutta siitä, kuinka paljon päihteitä on liian paljon, ollaan teksteissä eri mieltä.

---

[38] Vuonna 1994 EEA-sopimukseen ja Suomen EU-jäsenyyteen liittynyt alkoholilainsäädännön uudistus vaikutti erityisesti alkoholin tilastoimattoman kulutuksen kasvuun, koska matkustajien oikeudet alkoholin tuontiin kasvoivat (Kaukonen 2000, 92).

[39] Absoluuttisen alkoholin kulutus vuonna 1998 pääkaupunkiseudulla oli 8,2 litraa/henkilö, kun se koko maassa oli 6,7 litraa/henkilö (Kaukonen 2000, 95).

[40] Huumeiden kokeilijoita ja käyttäjiä vuonna 1998 oli pääkaupunkiseudun väestöstä 20,3 %, kun koko maan vastaava luku oli 10,0 % (Kaukonen 2000, 96).

(63) ”[Asiakas] kertoi olevansa raskaana. Puhuttu raskauden aikaisesta alkoholinkäytöstä. [Asiakas] arveli voivansa juoda kolme kertaa kännit.”

(64) ”Äidin kertoman mukaan hän nauttii alkoholia säännöllisesti noin joka toinen päivä, viikonloppuisin hän käyttää päihteitä enemmän. On kuitenkin oman arvionsa mukaan vähentänyt juomista.”

Asiakastapaamisista kirjatuissa muistiinpanoissa vanhemmat vähättelevät päihdeongelmiaan ja haluavat pitää yllä kuvitelmaa tilanteen hallittavuudesta. Sosiaalityöntekijän voi olla mahdotonta saada tietoa perheen arjesta, ellei ympäristössä joku todella huolestu ja tee lastensuojeluilmoitusta.

(65) ”Ilmoittajan mukaan äiti käyttää lääkkeitä ja alkoholia sekaisin, myös huumeita. Lapsi sukulaisten hoidossa. Äidin elämä pyörii lääkekaapin ympärillä. Äiti vie lapsen päiväkotiin, mutta ei aina jaksa hakea sieltä.”

Päihteiden käytön hallinta liittyy osaltaan aiemmin esitettyyn arjen hallintaan. Kun asiakkaan elämä kiertyy päihteiden ympärille, lapset unohtuvat. Tekstit kuvaavat, että yhteydet erilaisiin tukipalveluihin ovat tärkeä osa lastensuojelun asiakkaiden elämää. Päihde- ja mielenterveysongelmien hoitaminen joko sosiaaliviranomaisten vaatimuksesta tai omasta halusta rytmittää viikkoja. Tuen etsiminen, tapaamisten sopiminen ja tapaamisista kieltäytyminen kuuluvat asiakkaan arjen rutiineihin.

(66) ”Kysyessämme [äidiltä] hänen mahdollisesta päihdeongelmastaan, hän myöntää käyttäneensä lääkkeitä väärin, mutta lopettaneensa sen omin avuin. Hän sanoo pyrkineensä [sairaalan] huumevieroitusyksikköön lääkeongelmansa vuoksi, mutta siellä on hänen mukaansa jonossa ”todellisia huumeongelmaisia”. [Äiti] kertoi kuitenkin käyneensä lääkärin luona [sairaalassa]. Nyt [äiti] kertoi olevansa menossa [päihdekuntoutuslaitokseen] avohoitoon, ensin hänen pitäisi saada kuitenkin kiinni paikan lääkäri. [Äiti] kertoo käyneensä myös pari kertaa ravitsemusterapeutilla syömishäiriönsä vuoksi. Hän käy myös kerran viikossa yksityisessä terapiassa. Mielenterveystoimistossa hän on käynyt jossain vaiheessa terapiassa, jonka lopettanut. Nyt hän käy silloin tällöin mielenterveystoimiston psykiatrin luona, jolta hän saa lääkereseptejä.”

(67) ”Äiti sopi kotikäynnin syyskuun alkuun. Lupasi mennä [perjantaina] [päihdeklinikalle], [maanantaina] on tapaaminen tyttöjen kanssa, [seuraavana perjantaina] on Kelassa käynti, [keskiviikkona] on Sosiaalivirastossa käynti isyystestiä varten, viikonlopulla äiti sanoo olevansa seurakunnan leirillä.”

Asiakkaan palveluverkoston näkyväksi kirjaaminen palvelee sekä asiakasta että työntekijää. Yhteistyöverkoston mukaanottaminen tuen suunnitteluun ja toteuttamiseen mahdollistuu verkoston löytämisen myötä.

Päihteiden väärinkäytöstä aiheutuvat ongelmat ja päihteettömyyteen pyrkiminen toistuvat asiakirjojen muistiinpanoissa. Kiinnostavaa on, että päihteetön elämä kirjataan päämääräksi usein vain äitien kohdalle. Isät jäävät tässä keskustelussa taustalle.

(68) ”Äidiltä vaaditaan näyttöjä, ei pelkkiä lupauksia, juomisen lopettamisesta.”

Vanhempien ja lasten erilaisten päihdyttävien aineiden käyttö ja niihin liittyvät elämän hallinnan ongelmat ovat yleisesti kuuluneet lastensuojelun sosiaalityöhön (ks. Saurama 2002, 167; Heino ym. 2002, 14). Nykypäivänä äitien asema näissä keskusteluissa korostuu yleistyneen yksinhuoltajuuden kautta. Katja Forssénin (1993) tutkimuksessa lastensuojelun asiakasperheiden lapsista 58 %:lla vanhemmat olivat eronneet ja vain 14 %:lla lapsista vanhemmat elivät avio- tai avoliitossa keskenään. Tarja Kivinen (1994) raportoi lastensuojelun asiakkaista 62 % olevan yksinhuoltajia ja 68 % olevan naisia. Asiakirja-aineistossani tilanne oli vielä huonompi, sillä 20 lapsesta neljäntoista äiti oli yksinhuoltaja (70 %) ja vain yhden vanhemmat jatkoivat yhteiseloa tutkimusajankohdan päättyessä vuoden 2000 lopussa. Siksi myös päihteidenkäyttöön liittyvät muistiinmerkinnät kohdentuvat pääsääntöisesti vain äiteihin.

6.4 Kokemukselliset teemat

Huoli

Huoli tarkoittaa John Deweyn (1999, 197) mukaan kahta asiaa: surua, harmia ja levottomuutta sekä vaalivaa huolenpitoa siitä, jonka mahdollisuuksista olemme kiinnostuneita. Huoli voidaan jakaa Veli-Matti Värrin (2000) mukaan kahtia: positiiviseen ja negatiiviseen huoleen. Positiivinen huoli on rakkautta, kiintymystä, myötätuntoa ja iloa, kun taas negatiivinen huoli on vastuuta ilman rakkauden tunnetta, jolloin siitä puuttuvat myös kiintymys, ilo ja myötätunto (Värri 2000, 209). Huolesta puhumiseen ja huolen esiin ottamiseen sosiaalityössä on kehitetty mittareita ja välineitä (Arnkil & Eriksson 1998; Arnkil ym. 2000).

Lastensuojelun asiakirjamuistiinpanoissa on runsaasti huolipuhetta. Tällä tarkoitan niitä merkintöjä asiakirjoissa, jotka sisältävät viestejä lapsen ja perheen huolta herättävästä tilanteesta. Huoli saattaa liittyä myös asiakkaan omaan pelkoon lapsen huostaanotosta tai päihteidenkäytön hallinnasta. Vanhemmat voivat olla huolissaan nuoren rikoskierteestä tai huumeidenkäytöstä. Asiakirjoissa huoli syntyy kenelle tahansa ja huolipuheen puhujiksi asettuu kuka tahansa: asiakas itse, asiakkaan lähiomaiset, naapurit, tuntemattomat ohikulkijat, eri viranomaiset ja kollegat sekä tietysti sosiaalityöntekijät itse.

Jokaisella ihmisellä on *oikeus* kertoa huolensa havaitsemastaan lapsen hädästä kunnan sosiaalitoimistoon lastensuojelutehtäviä hoitavalle sosiaaliviranomaiselle. Näin lastensuojelulaki asettaa sosiaalityöntekijän huolipuheen vastaanottajan asemaan. Laki määrittelee erikseen ne henkilöt, joilla on *velvollisuus* ilmoittaa lastensuojelun tarpeessa olevasta lapsesta viipymättä sosiaalilautakunnalle eli käytännössä sosiaaliviranomaiselle. Tällaisia henkilöitä ovat sosiaali- ja terveydenhuollon, koulutoimen, poliisitoimen tai seurakunnan palveluksessa taikka luottamustoimessa olevat henkilöt, jotka tointa tai virkaa hoitaessaan ovat saaneet tietää ilmeisestä perhe- ja yksilökohtaisesta lastensuojelun tarpeessa olevasta lapsesta. (LSL 40. §)

Huolesta puhujat voisi edellä olevan perusteella jakaa kolmeen ryhmään: 1) niihin, jotka haluavat puhua huolista, 2) niihin, jotka on velvoitettu puhumaan huolista sekä 3) sosiaalityöntekijöihin, jotka on määrätty huolen vastaanottajiksi ja prosessoijiksi. Aineistossani, asia-

kirjojen lehdillä, ovat vain ne huolet, jotka sosiaalityöntekijät ovat kirjanneet. Kaikkea huolta ei tallenneta tekstiksi.

Asiantuntijoiden ja sosiaalityöntekijän yhteistyökumppaneiden huolen viestejä oli asiakirjateksteissä määrällisesti eniten. Tämä johtuu varmasti lastensuojelulain velvoituksesta. Lukiessani muistiin merkittyjä tapahtumakulkuja, kiinnitin huomioni siihen, mitä mahdollisia toimenpiteitä puhe oli saanut aikaan. Seurasiko siitä tarkistuksia muualla, kotikäynti vai päätyikö se vain muistiinmerkinnäksi odottamaan seuraavaa huolen viestiä. Ajatukseni oli, että voisin nähdä, onko asiantuntijan huolipuheella enemmän voimaa kuin esimerkiksi naapuruston puheella tai asiakkaan omilla viesteillä.

Mitään logiikkaa en kuitenkaan löytänyt. Asiantuntijoiden huolen viestit saattoivat jäädä huomiotta yhtä lailla kuin asiakkaan tai lähiyhteisön viestimä huolipuhe (vrt. Saurama 2002, 52, 172). Kyse näytti olevan ennemminkin kokonaisuudesta. Se, kuinka tasapainoisesti ja avoimesti yhteistyöverkosto toimii yhdessä asiakkaan ja hänen lähiyhteisönsä kanssa, sitä paremmin huolen viestit näyttivät välittyvän kaikkiin suuntiin. Verkostossa sosiaalityöntekijällä näytti olevan tärkeä rooli huolipuheen vastaanottajana ja prosessoijana. Jos verkosto ei toimi, huolipuhe hukkuu helposti muihin viesteihin. Huoli ei tule hallintaan tai käsitellyksi pelkästään tekstejä kirjoittamalla.

Yhteistyöverkoston toimimattomuudesta voi olla lasten ja verkoston kannalta traumaattisia seurauksia. Seuraavassa katkelmassa äiti kertoo huolistaan sosiaalityöntekijälle. Asiakasperhe on tuttu jo monen vuoden ajalta. Perhettä on viime kuukausina tuettu mm. järjestämällä lapsille viikonlopuiksi tukiperhe. Äidin puhe kirjataan muistiin ja sovitaan neuvottelu seuraavalle viikolle. Äiti viestii, että ei enää jaksaisi, vaikka toisaalta kertoo huolehtivansa molemmat lapsensa joka aamu kouluun ja päiväkotiin.

(69) ”Äiti puhelimessa. Sanoo olevansa hyvin väsynyt ja hermostunut. Sanoo ottavansa vain päivän kerrallaan, kun enempää ei jaksa. Äiti on töissä iltavuorossa, jotta voi lähettää lapset kouluun ja päiväkotiin. Aamut vaikeita. Sovittu neuvottelu seuraavalle viikolle.”

Seuraavalla viikolla päiväkodissa pidettyyn neuvotteluun äiti ei kuitenkaan tule. Päiväkodissa ollaan huolissaan nuoremman lapsen esikouluvuodesta ja levottomasta käyttäytymisestä. Äidin jaksamista päätetään tukea päiväkodissa tapahtuvilla neuvotteluilla. Seuraava muis-

tiinmerkintä asiakkaan muistiinpanoissa on kahden kuukauden kuluttua. Se alkaa näin:

(70) ”Poliisi pyytää kotikäyntiä lapsen sijoittamiseksi. Asunnossa äiti kuolleena ja pieni lapsi.”

Muistiinpanot kertovat myöhemmin, että äiti oli hakenut apua mielenterveystoimistosta, jossa hänen tilansa oli todettu vakavaksi masennustilaksi ja äidille oli määrätty vahvempia lääkkeitä. Äiti oli myös käyttänyt runsaasti alkoholia ja jättänyt viemättä lapsensa päiväkotiin. Huoli äidistä oli vahva kaikilla hänen kanssaan tekemisissä olleilla. Minne huolipuhe kuitenkin hukkui?

Sosiaalityöntekijän kirjaamat asiantuntijoiden huolipuheet ovat usein hyvin konkreettisia. Esimerkiksi lastenkotien henkilökunnan kertomat havainnot vanhemmista ja heidän suhteistaan lapsiinsa syntyvät lasten kanssa eletystä arjesta.

(71) ”Soitto lastenkodista
Äiti ei ole soittanut lainkaan, eikä käynyt joulun jälkeen. Avomies soittanut pari kertaa. Lasten viikonloppuloma tuntuu pahalta, koska tilanne niin selkiintymätön. Lapset kuitenkin viikonlopuksi kotiin.”

(72) ”Neuvottelu lastenkodilla
Lastenkodin henkilökunta on huolissaan [sisarusten] toistuvista sijoituksista; jo neljäs sijoitus reilun vuoden sisällä.”

Muutamaan lauseeseen on saatu kirjattua arvio perheen vuorovaikutussuhteista, vanhempien vastuullisuudesta suhteessa lapsiinsa, työntekijöiden huolesta lasten pärjäämisestä kotona, epävarmuudesta, joka on aina läsnä sekä ristiriitaisista ratkaisuista, joita on pakko tehdä, vaikka ei haluaisi.

Asiakirjaan huolipuheen puhujaksi pääseminen edellyttää yksilöityjen tietojen ja tilanteiden kuvaamista. Seuraavassa muistiinmerkinnässä isoäiti soittaa huolestuneena tyttärestään. Tehdessään lastensuojeluilmoituksen isoäiti vahvistaa sosiaalityöntekijän aiemman käsityksen äidin tilanteesta. Huumeiden käytön epäily ei kuitenkaan vielä aiheuta välitöntä puuttumista perheen elämään. Jos äiti kykenee huolehtimaan lapsistaan eikä itse halua apua, ei tilanteeseen voida välittömästi puuttua.

(73) ”Lastensuojeluilmoitus
Isoäiti soitti sosiaalitoimistoon ja kertoi äidin olevan aivan sekaisin ja itkuinen. Äiti oli myöntänyt olevansa huumeessa ja käyttäneensä kaikkia aineita sekaisin. Isoäiti kertonut äidin käyttäneen huumeita syksystä asti (…) Tehty kotikäynti ja tavattu lapset nukkumasta ja äiti jotakin päihdettä nauttineena, mutta kykenevä huolehtimaan lapsistaan. Koti siisti.”

Vaikka isoäidin huoli on vahva ja sosiaalityöntekijä voi yhtyä siihen, ei näyttöä lasten laiminlyönneistä ole. Huolipuhe kuitenkin tuottaa toimintaa eli saa sosiaalityöntekijät liikkeelle. Työssään sosiaalityöntekijä ottaa vastaan huolen viestejä eri yhteistyötahoilta, omaisilta, naapurilta ja asiakkailta itseltäänkin. Hänen velvollisuutenaan on tarkistaa kaikki vastaanottamansa lastensuojeluilmoitukset. Sosiaalityöntekijä tiivistää saamansa viestit merkinnöiksi asiakirjan lehdille, tekee niiden perusteella kotikäyntejä ja neuvottelee erilaisista perheen tukemisen tavoista. Huolten kerääminen, punnitseminen, järjestäminen ja tarkistaminen on yksi keskeinen osa sosiaalityöntekijän työtä.

Lasten omaksi puheeksi kirjattua huolipuhetta muistiinmerkinnöissä oli vähän. Yli kolmestasadasta lastensuojelun huolipuhehavainnosta vain 17 kuului lapsille itselleen. Lapset olivat huolissaan pääasiassa omista vanhemmistaan, sisaruksistaan tai siitä, pääsevätkö he takaisin kotiin. Myös se, että kaverit saavat tietää lastenkodissa asumisesta, herätti huolta ja pelkoa. Seuraavassa katkelma, jossa lapsi tekee vaikean valinnan. Hän soittaa itse sosiaalityöntekijälle ja pyytää päästä lastenkotiin:

(74) ”[Lapsi] kertoi, että sekä äiti että isä olivat kotona hänen hakiessaan kirjoja, mutta ei ollut kertonut päätöksestään heille. Oli sanonut yöpyvänsä kaverinsa luona. [Kaverin] kanssa oli tullut riitaa, että hän saa jäädä lastenkotiin ja [kaveri] uhannut kertoa siitä kaikille koulussa ja se pelottaa [lasta]. Tuli siitäkin huolimatta lastenkotiin, koska vanhemmat juovat jatkuvasti.”

Tutkimuksessaan lasta koskevan huolen puheeksi ottamisesta päiväkodeissa Eeva-Leena Onnismaa (1999) toteaa, että huoli lapsesta liittyy useimmiten lapsen ulkoiseen olemukseen ja hoidon laiminlyöntiin, lapsen kehityksessä ilmeneviin häiriöihin ja psyykkisiin oireisiin tai perheen elämäntyyliin tai kasvatusasenteisiin. Tämän määrittelyn mu-

kaan huoli voi syntyä mistä tahansa. Huolesta puhuminen vanhempien kanssa aiheuttaa useimmiten torjuntaa tai se saa vanhemmat helposti pahoittamaan mielensä. Muistiinpanoihin kirjattu huolipuhe on irti kasvokkaisesta vuorovaikutuksesta. Tekstiksi tallennetut huolet ovat erityisiä siksi, että ne voidaan tarvittaessa ottaa esiin tai jättää vaikka kokonaan käsittelemättä asiakkaan kanssa. Huolen syntyminen voi jäädä asiakkaalta tai omalta sosiaalityöntekijältä piiloon silloin, jos teksti ei tule luetuksi, eikä kukaan viestiä muutoinkaan tule välittäneeksi. Kirjoitettu huoli ei kuitenkaan katoa, vaan tallennettuna saattaa tulla esiin joskus myöhemmin.

Vastuu

Vastuu on teema, joka kiertyy yhteen huolen kanssa lastensuojelun asiakkuudessa. Huolesta on yleensä helpompi puhua kuin vastuusta. Vastuullinen vanhemmuus, vastuun otto, vastuun kanto, vastuun kierto ja vastuuttomuus ovat kaikki käsitteitä, jotka liittyvät jollain tapaa lastensuojelun asiakirjamerkintöihin. Vastuusta puhutaan harvoin suoraan. Sitä pidetään jotenkin itsestään selvänä. Veli-Matti Värri (2000) tiivistää vanhemmuuden vastuun kolmeen ulottuvuuteen, jotka ovat: elämän ehtojen turvaaminen, maailmaan orientoituminen ja olemisen mysteeriin vastaaminen (Värri 2000, 108).

Lapsen syntymän myötä vanhemmille lankeaa velvoite lapsen elämän ehtojen turvaamisesta. Tähän vanhemmuuden vastuualueen perustavaan tasoon sisältyy lapsen fysiologisista tarpeista huolehtiminen, joka taas on edellytyksenä lapsen henkiselle kehittymiselle. Näin ollen vastuullisuuden ulottuvuudet ovat sisäkkäisiä ja toisistaan riippuvaisia. Lapsen syntymä muuttaa vanhempien yksilöllistä suhdetta maailmaan. Värri (2000) toteaa, että vanhempien maailma näyttäytyy lapsen syntymän jälkeen kasvatushuolen kautta, jota luonnehtii valppaus ja herkkyys lapsen näkökulman kokemiseen. Vanhempien elämä kietoutuu lapsen elämän kanssa ja suuntautuu yhdessä tulevaan. (Värri 2000, 109.) Vastuullisen vanhemmuuden tavoittelu näkyy myös lastensuojelun sosiaalityön asiakirjamuistiinpanoissa. Sosiaalityöntekijät tekevät jatkuvasti arvioita vanhempien kyvystä kantaa vastuutaan omista lapsistaan. He pohtivat myös omia mahdollisuuksiaan tukijoina ja lasten mahdollisuuksia selviytyjinä.

Sosiaalityön ongelmana on pidetty asiakkaiden ottamista mukaan työskentelyyn. On vaikeaa tietää, milloin asiakasta pitäisi todella

konkreettisesti auttaa ja milloin vain tukea itse selviytymään. (Esim. Arnkil 1991b; Pohjola 1994.) Lastensuojelun sosiaalityössä tämä ongelma on ilmeinen erityisesti tilanteissa, joissa lasten kasvusta ja kehityksestä on syntynyt huoli ja luottamus vanhempien vastuullisuuteen horjuu. Esimerkkinä on seuraava muistiinmerkintä, jossa sosiaalityöntekijä kirjaa näkyväksi perheen tukemiseen liittyvän pulman. Turvaamalla lasten elinolosuhteet hän samalla työntää äitiä yhä kauemmas lasten arjesta.

(75) ”Tukiperheestä soitto
Lapset heillä melkein koko hiihtolomaviikon. Meni hyvin. Lapset kysyivät, miksi on mentävä kotiin. Äiti kysynyt voisiko tukiperhe pitää lapsia joka viikonloppu, koska äiti niin stressaantunut työllisyyskurssin takia. Tukiperhe halukas ottamaan lapset pidempiaikaiseenkin hoitoon. Mietittävä, mikä on lapsille hyväksi.”

Vastuullisuudessa on erotettavissa myös ajallisia ulottuvuuksia. Voidaan pohtia, onko toiminta vastuullista tässä ajassa vai ulottuvatko sen vaikutukset tulevaisuuteen. Vastuullinen vanhemmuus ideaalisena sisältää nämä molemmat elementit. Lasten kasvatuksessa rakennetaan tulevaisuutta sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä. Vanhemmat ja perhe muodostavat lapselle identiteettiperustan, johon kiinnittyneenä lapsi suuntautuu vieraaseen maailmaan. (Esim. Sinkkonen 2001 ja Värri 2000.)

Vanhemmuuden vastuun kantamiseen joutuvat osallistumaan tahtomattaan myös perheen lähipiiri. Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoissa on kuvauksia tilanteista, joissa vanhemmat eivät pystyneet näkemään omaa rooliaan aikuisina ja lapsen vanhempina. Lapsi sysätään muiden hoivaan, jotka lähtevät puolestaan etsimään vastuunkantajia muualta. Lapsesta tulee ’kiertopalkinto’, josta kukaan aikuinen ei halua välittää.

(76) ”Lastensuojeluilmoitus
Naapuri soitti sosiaalitoimistoon ja kertoi äidin häipyneen heidän ollessaan yhdessä pizzeriassa. Isä ei suostu hoitamaan lapsia. Vanhempi lapsista kertoi olleensa edellisen yön naapurissa ja nuorempi puoleen yöhön asti yksin kotona, sitten äiti oli tullut kotiin.”

Näiden sosiaalityöntekijän vastuulle annettujen lasten matka etenee lastenkotiin, jossa vanhemmuuden vastuullisuuden etsintä ja arviointi

jatkuvat. Neuvotteluissa punnitaan vanhempien toimintaa suhteessa lapsiinsa ja lasten kokemuksia sekä toiveita. Teksteistä voi lukea, että näissä neuvotteluissa on kysymys myös uskottavuudesta ja vakuuttavuudesta. Saavatko vanhemmat sosiaalityöntekijän vakuuttuneeksi omasta vilpittömyydestään ja voimavaroistaan?

(77) ”Neuvottelu perheen tilanteesta lastenkodilla
Käytiin avointa keskustelua kotiutuksen puolesta ja vastaan. Vanhemmilla on ollut vähän yhteydenpitoa lastenkotiin. Lapset haluavat kotiin, koska äiti ja avomies lopettaneet juomisen. Nuoremmalla on koko ajan äitiä ikävä. Äiti ja avomies haluavat jatkaa perhe-elämää lasten ehdoilla. Lastenkoti painottaa, että lapset eivät kestä enää pettymyksiä, joita juominen heille aiheuttaa.
Kotiutetaan lapset ja etsitään tukiperhe äidin toivomuksesta.”

Temaattisesti edellä oleva katkelma on vastuun näkökulmasta kiinnostava. Sosiaalityöntekijä on kirjannut näkyville erilaiset näkemykset, joiden välillä joutuu tekemään ratkaisun. Vanhemmat ja lapset ovat kotiutuksen kannalla. Lastenkoti vastustaa sitä vanhempien käytökseen vedoten. Tekstin lukijalle sosiaalityöntekijän ratkaisu tulee yllätyksenä, sillä ratkaisun perusteluja ei tehdä näkyviksi. Tukiperheen etsiminen ilmeisesti tasoittaa tietä lasten paluulle takaisin kotiin.

Keinot kadonneen vanhemmuuden löytämiseksi ovat sosiaalityössä rajattuja. Muistiinpanot kuvaavat tilanteita, joissa vanhempien käyttäessä runsaasti päihteitä, vastuun kantajiksi ja arjen ylläpitäjiksi astuvat perheen lapset (ks. myös Kalland 2002, 211). Seuraavassa katkelmassa äidin päihteidenkäyttö ja vastuuttomuus ovat siirtäneet selviytymisen vastuuta lapsille. Lapset ovat omatoimisesti hälyttäneet poliisit paikalle jäätyään yksin kotiin lukkojen taakse.

(78) ”Lapset puhuneet äidin alkoholinkäytöstä lastenkodissa. Äiti ollut vihainen heille poliisien soittamisesta ja ottanut hätänumeron pois puhelimesta. Puhuttu äidille asiasta, joka laittanut hätänumeron takaisin, koska lapset hätäilleet, etteivät muistaisi sitä, jos joskus tarvitsisi.”

Sosiaalityöntekijöiden merkinnät tuovat lapset esiin tarkkaavaisina, arkisen elämän jatkuvuudesta huolehtivina ’pikku aikuisina’. Lapset kontrolloivat omia tekemisiään suhteessa vanhempiensa toimintaan (ks. Kalland 2002, 211).

(79) ”[Lapsi] oli äidiltä kysynyt juomisen lopettamisesta.”

(80) ”[Lapsi] ei uskalla kertoa, miten viikonloppu meni, sillä äidillä on niin pitkät korvat, että kuulee, mitä hän puhuu.”

(81) ”[Lapsi] oli sanonut maanantaina, että ei tarvitse tulla huomenna kouluun, koska äiti ryyppää.”

(82) ”[Lapsi] kysyi äidiltään, että tulitko tänne vain tupakkaa polttamaan?”

Vanhemmuuden vastuullisuuden etsintä jatkuu, vaikka lapsi olisi sijoitettu kodin ulkopuolelle. Yhteydenpitoa biologisiin vanhempiin pidetään jo lainsäädännönkin mukaisesti hyvänä ja tavoiteltavana asiana. Vanhempien kyvyttömyyttä nähdä lapsensa tarpeita ei huostaanotolla kuitenkaan paranneta. Muistiinmerkinnät kertoivat vanhempien vastuuttomuuden jatkuvan erilaisten lupauksien ja katteettomien toiveiden ylläpitämisenä. Pienetkin vanhempien taholta osoitetut välittämisen ja kiintymyksen osoitukset ovat merkittäviä lapselle, ja niitä ilman jääminen vieläkin merkittävämpää.

(83) ”Äiti lupailee puhelimessa [lapselle], että voi muuttaa Helsinkiin ja lapsi elättelee toiveita. Tämä on repivää [lapselle], eikä voi jatkua.”

(84) ”Koko kesänä ei äiti eikä isä ole pitäneet yhteyttä lapsiin. Mummolla tieto, että äidin puhelin olisi suljettu. Tämä on rauhoittanut elämää, mutta kurjaa, kun ei edes synttärikorttia tullut.”

Lapsen ja vanhemman välinen biologinen side on vahva. Pelkkä side ei kuitenkaan riitä turvaamaan lapsen yksilöllisen kasvun ja kehittymisen mahdollisuuksia. Asiakirjamuistiinpanoissa vastuullisuus näkyy lapsen tilanteeseen asettumisena. Vanhempia yritetään palauttaa omaan vastuullisen vanhemmuuden rooliinsa. Jos vanhemmuus hukkuu, vastuunkantajaksi asettuvat viranomaiset. He joutuvat etsimään parhaan mahdollisen vanhempia korvaavan ympäristön vastaamaan lapsen tarpeeseen olla maailmaa ihmettelevä lapsi. Temaattisena tekstin merkitysrakenteena vastuu nousee asiakirjoista tärkeäksi työskentelyn suuntaamisen pinnaksi.

Yhteys

Sosiaalityön ammattikäytännöissä korostetaan paneutumista asiakkaiden elämään ja kokemusmaailmaan. Samoin korostetaan asiakkaan ja työntekijän suhdetta kommunikaatiosuhteena. Tämä edellyttää työntekijältä kiinnostusta ymmärtää asiakkaan tekoja ja elämäntilannetta. Pelkkä ulkokohtaisten tosiasioiden näkeminen ja kirjaaminen ei riitä (Raunio 1999, 251). Jürgen Habermas (1994, 70) kiteyttää, että vastavuoroinen sitovuus voi syntyä vain yhteisistä näkemyksistä ja toisaalta yhteiset näkemykset sitovat toimintaan osallistuvia vastavuoroisesti. Ihmisten välinen ymmärtäminen edellyttää ainakin 1) yhteistä kohtaamista ajassa ja tilassa, 2) yhteisiä kokemuksia ja 3) yhteistä kieltä (Sipilä 1989, 201).

Sosiaalityöntekijöiden laatimien asiakirjamerkintöjen tekstuaalinen maailma ei kuvaa asiakkaan ja sosiaalityöntekijän vuorovaikutteista suhdetta. Aineistosta voi kuitenkin löytää lukuisia kuvauksia kommunikaatiosuhteista ja niiden toimivuudesta tai toimimattomuudesta. Käytän näistä sosiaalityöntekijän kirjaamista vuorovaikutukseen liittyvistä kokemuksen rakenteista nimitystä ’yhteys’, joka on eri asia kuin yhteisymmärrys tai aiemmin esittelemäni yhteistyö. Yhteydellä tarkoitan astumista samalle näyttämölle yhtä aikaa, läsnäoloa, vuorovaikutteista kohtaamista ja yhteistä kieltä. (Ks. Sipilä 1989.) Yhteys on kokemuksellisuuteen liittyvä temaattinen käsite. Tästä yhteyden löytymisestä tai sen puuttumisesta sosiaalityöntekijät tekevät muistiinmerkintöjä. Sovellan edellä esittämääni Sipilän (1989) kolmijakoa näiden merkintöjen erittelyyn.

Yhteys ajassa ja tilassa

Lastensuojelun asiakirjoissa kuvataan välillä erityisen yksityiskohtaisesti asiakastapaamisten kulkua. Muistiinmerkintä saattaa sisältää henkilöityjä puheenvuoroja, osapuolten voimakkaita reagointeja ja mielenilmauksia sekä kuvauksia ympäristöstä, jossa sillä hetkellä ollaan.

(85) ”Neuvottelu lastenkodilla
Ilmapiiri oli rauhallinen. Äiti ja hänen omaisensa olivat itkettyneitä. Äiti sanoi ongelmiensa olevan psyykkistä alkuperää. Hermostui, kun päihdeongelma otettiin puheeksi. Keskustelu kääntyi heti siihen, että äiti haluaa lapsensa kanssa yhdessä kuntoutuskotiin. Äiti ja omaiset olivat kovasti puolustuskannalla, koska olettivat viranomaisten vas-

tustavan ehdotusta. Äiti tarvitsee laitoshoitoa, mutta haluaa pitää lapsen hoidossaan. Hoito onnistunee parhaiten siellä, minne asiakas on motivoitunut menemään."

Sosiaalityöntekijät kuvaavat muistiinpanoissaan yhteyden löytymistä tai sen puuttumista. Ilmapiiri voi olla "kireä", "tulehtunut", "avoin" tai "luottamuksellinen". Oli yhteys millainen tahansa, se antaa aina mahdollisuuden työskentelyyn. Kireää ilmapiiriä voidaan pehmentää ja luottamuksellisuudessa rakentaa vahvoja siteitä tulevaisuuteen. Mutta mitä tehdään silloin, kun yhteyttä ajassa ja tilassa ei tavoiteta?

(86) 21.1. Tänä aamuna äidin olisi pitänyt tavata kodinhoitaja, mutta ei näkynyt.
22.1. Soitto äidille. Kertoi pankkikortin jääneen kauppaan, siksi ei ehtinyt tapaamiseen. Päänsäryn vuoksi perui myös ajan [päihdeklinikalle].
22.1. Kotikäynti. [Lasten] mukaan äiti kaupassa ja tilanne ok. Lasten mukaan äiti selvin päin.
27.1. Äiti ei saapunut varatulle ajalle. Soitto [päihdeklinikalle]: ei käynyt varatulla ajalla. Ei yhteyttä kotiin. Illalla [lapsi] vastasi, eikä tiennyt missä äiti on.
28.1. Soitto kotiin klo 9. [Lapset] eivät tiedä, missä äiti on. Kodinhoitaja menee iltapäivällä klo 15. Äiti ei ollut kotona."

Huoli äidin päihteidenkäytöstä saa sosiaalityöntekijän etsimään kontaktia äitiin. Äidillä ei sen sijaan näytä olevan mitään tarvetta päästää sosiaalityöntekijää tai kodinhoitajaa arkeensa. Yhteys ajassa ja tilassa puuttuu asiakkaan ja sosiaalityöntekijän väliltä. Asiakirjateksteissä tämä näyttää olevan usein asiakkaan valinta, johon sosiaalityöntekijällä ei ole voimia tai valtaa vaikuttaa. Tässä suhteessa asiakirjojen tarjoama kuvaus on yksipuolinen. Dokumentoinnin ulottumattomissa ovat kaikki sellaiset asiakkaan taholta tulleet kontaktiyritykset, jotka eivät ole johtaneet sosiaalityöntekijän puheille pääsyyn. Yhteyden olemassaoloa pidetään sosiaalityössä annettuna, olemassa olevana ja ilmeisenä. Sosiaalityön asiakkuussuhde ei kuitenkaan aina ole kahden välinen kohtaaminen. Se voi onnettomimmillaan olla yksinäistä monologia niin sosiaalityöntekijän kuin asiakkaankin kohdalla.

Yhteys kokemuksissa

Yhteisiä kokemuksia sosiaalityöntekijöillä ja asiakkailla on yleensä vähän (esim. Sipilä 1989, 202). Yhteiskunnan marginalisoituminen näkyy myös sosiaalityön asiakaskunnassa. Hyvinvoinnin kasvu kohdentuu entistä useammin vain hyvätuloiselle ja ennestään pärjäävälle kansanosalle. Marginalisoitumisessa ei ole kyse vain taloudellisten resurssien kohdentumisesta. Marginaaliin joutuneilla ihmisillä on taloudellisen niukkuuden ohella sellaisia ongelmia tai puutteita elinoloissa, etteivät he voi saavuttaa täysimittaista yhteiskunnan jäsenyyttä. (Raunio 2000, 233; myös Granfelt 1998.)

Käsitys sosiaalityöntekijöiden suhtautumisesta asiakkaisiin ammatillisesti ja ymmärrykseen pyrkien on asetettu kiistanalaiseksi. Petri Virtasen (1994) mukaan sosiaalityöntekijöiden oma sosiaalinen tausta, persoonallisuuteen liittyvät tekijät, kulutustottumukset ja työorientaatio ovat aina läsnä asiakastilanteissa. Sosiaalityöntekijät ovat omien ennakkoluulojensa ja asenteidensa vankeja siinä missä muutkin kansalaiset. (Virtanen 1994, 147–148.)

Yhteisen kokemuksen etsimisen sijasta on mahdollista tavoitella yhteyttä asiakkaan kokemuksessa. Lastensuojelun asiakkaat ovat usein monenlaisen tuen tarpeessa. Heidän elämäänsä haittaavat erilaiset riippuvuudet päihteisiin tai läheisiin ihmisiin. Myös mielenterveysongelmat aiheuttavat 'mielenpainaumia', jolloin elämästä tulee pelottavaa tai eksyttävää. Riitta Granfelt (1998, 177) toteaa osuvasti, että "sosiaalityössä joutuu vastatusten paitsi yhteiskunnallisen eriarvoisuuden myös elämän perustavanlaatuisen epäoikeudenmukaisuuden kanssa, joka ei ole selitettävissä sen enempää yhteiskuntateorioilla kun psykologiallakaan". Hän kaipaa sosiaalityöhön terapeuttista osaamista, kykyä ymmärtää ja myötäelää toisen ihmisen kokemuksia siten, että se välittyy myös asioistaan kertovalle ihmiselle. (Granfelt 1998, 177.)

Lastensuojelun asiakirjateksteissä yhteys kokemuksessa ei ole helposti näkyvillä. Toisaalta yhteyden löytäminen, myötäeläminen, voi olla myös mahdotonta. Esimerkiksi mielenterveysongelmaisen äidin maailma voi olla niin vieras, ettei sinne voi eikä edes halua päästä.'

(87) "Äiti kieltäytyy ehdottomasti yhteistyöstä [lapsen] asiassa, koska "[Lapsi] on niin ruma. Me vihataan sitä ja tapetaan se, jos se joskus tulee." Äiti ei kuunnellut, kun selvitelty, mitä asioita pitäisi hoitaa, jotta lapsen huostaanotolta vältyttäisiin."

Yhteys kielessä ja kulttuurissa

Asioiden ymmärtäminen lisää niiden hallittavuutta ja mielekkyyttä. Tämä ajatus liittyy Aaron Antonovskyn (1987) koherenssintunneteoriaan. Jotta ihminen voisi kokea hyvinvointia ja sisäistä elämänhallintaa, hänen tulisi ymmärtää ympäristöään ja sen tapahtumia. Ympäristön hallittavuuden kokeminen on luottamusta siihen, että ihminen omatoimisesti tai jonkun luotetun henkilön tai ryhmän välityksellä tuntee voivansa vaikuttaa asioiden ja tapahtumien kulkuun. Mielekkyyden kokeminen perustuu persoonallisuuden kehittyessä syntyneeseen käsitykseen, että asioilla ja tapahtumilla on merkitys yhteisön arvojärjestelmässä tai maailmankatsomuksessa. (Antonovsky 1987, 16–18; Feldt 2000, 10–12; Kääriäinen 1997, 29–32; Raitasalo 1995, 70–71.)

Yhteyden löytäminen kielessä ymmärryksen saavuttamiseksi on iso haaste. Se on kuitenkin edellytys tulokselliselle työskentelylle. Jos asiakas ei ymmärrä sosiaalityöntekijän puhetta, on puhe turhaa. Ymmärtämisellä en tarkoita pelkästään kielellistä ymmärtämistä. Myös samaa kieltä puhuvat voivat ohittaa toisensa puhujina, jolloin sanoma ei saavuta vastaanottajaa. (Ks. Sipilä 1989, 205.) Sosiaalityössä kohdataan yhä useammin eri kulttuureista tulevia asiakkaita. Tässäkin aineistossa kahdenkymmenen lapsen joukosta neljällä lapsella oli ulkomaalainen äiti ja neljällä lapsella ulkomaalainen isä. Kulttuuri todentuu myös kielellisesti tekstein. Kohtaamisen ja ymmärtämisen vaikeus näkyi asiakirjojen sivuilla näiden kahdeksan perheen kohdalla. Vaikeudet ilmenivät sekä kielellisen ymmärtämisen puutteina että erilaisina lasten kasvattamisen kulttuureina.

Kahden vuoden tiiviin asiakassuhteen jälkeen sosiaalityöntekijä kirjaa ulkomaalaissyntyisestä asiakasäidistä seuraavan havainnon:

(88) ”Neuvottelussa käyty monia asioita läpi ja käynyt ilmi, että äiti on ymmärtänyt väärin monia asioita, joita hänelle on yritetty selittää, esimerkiksi tukiperheestä. Kerrottu periaatteista, miten toimistossa toimitaan asiakkaiden kanssa, kuten myös toimeentulotuen perusteista. Äidin suomenkielen taito on heikko.”

Avun hakeminen ja autetuksi tuleminen ovat eri asioita. Asiakirjoissa pohditaan usein asiakkaan ja sosiaalityön välistä päämääräristiriitaa ja

siitä syntyvää yhteyden puutetta. Aktiivisuus avun hakemisessa ei turvaa lasten olosuhteita kotona, jos äiti ei todellisuudessa tule autetuksi.

(89) ”Äiti ei kykene ymmärtämään, mitä lastensuojelu häneltä vielä odottaa hänen tehtyä jo kaiken mahdollisen saadakseen apua. Lastensuojelun työntekijä yrittää selittää, että halutaan varmistua siitä, että äiti saa tarkoituksenmukaista hoitoa ja turvata lapsen turvallisuus.”

Moraali

Muistiinpanoteksteihin kirjatut keskustelut rakentavat ja ylläpitävät moraalisia käsityksiä elämästä, toiminnasta ja vuorovaikutuksesta. Moraali ilmenee kielellisinä ilmaisuina eli moraaliarvostelmina, esimerkiksi ’äiti makaa sammuneena’. Moraaliarvostelmat herättävät meissä tunteita, jotka ovat joko paheksuvia tai hyväksyviä. Tunteet ovat subjektiivisia, jolloin sama asia voi herättää eri lukijoissa erilaisia tunteita. (Harva 1975.) Muistiinpanomerkinnöissä tehdään näkyväksi sosiaalityön sisäistä moraalia ja samalla liitytään yhteiskunnassa vallitseviin yleisiin moraalisiin periaatteisiin. Puhujakategorioihin jaettu tekstipinta loi mahdollisuuden tarkastella, miten eri osapuolet rakentavat omaa identiteettiään moraalisina toimijoina sosiaalityön kontekstissa. Miten asiakas pyrkii rakentamaan positiivista kuvaa itsestään pärjäävänä ja vastuullisena aikuisena? Miten sosiaalityöntekijät tai muut ammatilliset toimijat arvioivat tilannetta ja sen kehittymistä? Millaista moraalista puhetta asiakkaan lähiyhteisön kirjataan tuottavan asiakirjojen sivuilla?

Lukiessani puhujakategorioihin pilkottua asiakirja-aineistoani huomasin olevani keskellä keskusteluja, joissa eri puhujat identifioivat itsensä tai toisen joko selviytyjäksi tai ei-selviytyjäksi. Dokumentoiduissa keskusteluissa eri osapuolet pitivät yllä toivoa paremmasta, jos se vain suinkin oli mahdollista. Toisaalta tilanteen ajauduttua umpikujaan toivottomuuden puhe voimistui. Anssi Peräkylä (1990) kutsuu toivoa ylläpitävää työn muotoa moraalityöksi, joka on selvästi erotettavissa ja eriteltävissä oleva työn muoto.

Moraalityötä tekeväksi voi sosiaalityössä päästä kuka tahansa. Tämä johtuu sosiaalityön ominaispiirteestä olla monen eri ammattialan välissä liittyneenä yhteiskuntatieteen, lääketieteen sekä oikeustieteen professioihin. Sosiaalityö on toimimista välittäjänä, yhteyden rakentajana ja ylläpitäjänä kansalaisyhteiskunnan sosiaalisten verkostojen se-

kä hyvinvointivaltion viranomaisverkostojen välillä. (Esim. Raunio 2000; Arnkil 1991a ja b; Karvinen 1996; Sipilä 1989.) Kirjatut keskustelut liikkuvat kunkin puhujakategorian osalta joko myönteisen eli positiivisen moraalityön tai kielteisen eli negatiivisen moraalityön tasoilla. Positiivisella moraalityöllä pyritään rakentamaan myönteistä kuvaa tilanteesta ja negatiivisella moraalityöllä taas kielteistä kehitystä. (Peräkylä 1990, 76–77.)

Asiakkaat rakentavat kuvaa itsestään asiakkaana sosiaalityöntekijän kanssa käymissään keskusteluissa. Keskustelujen tulisi pohjautua luottamukseen ja yhteisymmärrykseen, mutta useimmiten taustalla on asiakkaan pelko ja huoli lapsen huostaanotosta. Asiakkaan pitäisi pystyä luomaan vastavuoroinen suhde sosiaalityöntekijään, jolla on voimakkaat kontrollivalmiudet ja -velvollisuudet. (Arnkil 1991a, 142–143; myös Laakso 1998a.) Seuraavassa tekstikatkelmassa sosiaalityöntekijä on kirjannut äidin rakentamaan myönteistä kuvaa tilanteestaan. Kuvaus on neuvottelusta, jossa ratkaistaan äidin mahdollinen tuen tarve lähestyvän synnytyksen vuoksi. Äidiltä on päihdeongelmien ja mielenterveysongelmien vuoksi huostaanotettu kaksi lasta.

(90) ”Äiti toivoi jatkossa alueen lastensuojelun sosiaalityöntekijältä tukea niin, että sosiaalityöntekijä voi tulla käymään riittävän usein kotikäynneillä, esimerkiksi joka toinen viikko. Äiti toivoi tarvittaessa kotipalvelun tukea. Äiti kertoi, että on selvinnyt raskauden ajan hyvin ilman päihteitä. Uskoi pärjäävänsä ystävien ja [päihdeklinikan] tuella. (…) Äiti kertoi, että tapaa säännöllisesti huostaanotettuja lapsiaan. Äiti on käynyt säännöllisesti raskauden seurannassa sairaalassa.”

Erik Arnkil (1991a) kirjoittaa, että ”palveluhenkisen sosiaalityön keskeinen motivointikeino on uhka” (mt. 144). Tekstikatkelmassa äiti tietää, mitä sosiaalityöntekijä häneltä odottaa: yhteistyötä, avoimuutta, päihteettömyyttä, hoitokontaktia, lasten tapaamista ja säännöllistä sikiön voinnin seurantaa. Kaiken tämän äiti tuo esille neuvottelussa ja tekee positiivista moraalityötä tilanteestaan. Tietämällä, millaista puhetta tuottaen voi päästä neuvottelussa eteenpäin ja vielä päästämällä työntekijät arkeensa hän voi vastapalvelukseksi saada tarvitsemaansa tukea ja välttyä tämän lapsen huostaanotolta. Luottamussuhde ei rakennu vain keskustelujen varaan, äidin on myös kutsuttava sosiaalityöntekijät yksityiselle alueelleen – omaan kotiinsa.

Asiakkaat haluavat antaa mahdollisimman positiivisen kuvan itsestään. Tilanteissa, joissa uhkaa lapsen huostaanotosta ei ole, saatetaan omasta elämästä antaa myös hyvin kielteinen kuva, kuten seuraavassa katkelmassa. Äiti hakee apua taloudelliseen ahdinkoonsa sosiaalityöntekijältä.

(91) ”Äiti varatulla ajalla lastensuojelu- ja toimeentulotukiasioissa.
Perheellä menee huonosti: rahahuolet vaivaavat. Isällä sydänvaivoja ja äidillä astma. Molemmilla lapsilla lättäjalat, johon riittää hoidoksi kunnon kengät. Toisen pojan korvan kuulo olematon, toisella pojalla allergisia taipumuksia. Äidillä reikiä hampaissa. Vanhemmat eivät puhu taloudellisista asioista eikä vauvan voinnista. Puhumattomuus ei haittaa äitiä, on tottunut siihen. Vanhemmat molemmat onnettomia. Eivät ulkoile lasten kanssa. (…) Äiti ei tiennyt raha-asioista, koska isä hoitaa ne. Puhelin on suljettu. Laskuja on. (…) Äiti ostaa aina vanhentuneita tuotteita halvemmalla. Jääkaapissa tällä hetkellä vain vanhentunut margariini.”

Kertomalla yksityiskohtaisesti perheensä tilanteesta äiti vetoaa sosiaalityöntekijöihin. Hän tekee negatiivista moraalityötä oman perheensä tilanteesta. Myös parisuhteen ristiriidat näkyvät negatiivisena moraalityönä asiakkaiden puheissa. Seuraavassa katkelmassa perheen isä rakentaa negatiivisen moraalityön avulla kielteisen kuvan äidistä.

(92) ”Isän soittoja sosiaalitoimistoon.
Halusi kertoa, että äiti oli soittanut hänelle heti edellisen palaverin jälkeen ja pyytänyt tulemaan asuntoon, koska hänellä ei yhtään rahaa eikä ruokaa lapsille. Isä oli käynyt. Asunto ei ole vielä valmis. Äiti ei ole siivonnut asuntoa. On kuulemma sitä mieltä, että ei siivouksen tarvetta. Isä eri mieltä. Äiti oli isän mukaan puhunut, että haluaa olla vielä yhdessä, mutta oli sitten sanonut, että haluaa isästä vain lastenhoitajan. Isän mukaan vaimo ei tykkää nuoremmasta lapsestaan. Sanoo tälle, että haluaisi, että lapsi kuolisi. [Lapsi] sairaana ja isä vei hänet sairaalaan, eikä halua että lapsi palautetaan äidille. Isän mukaan äidillä käy eri miehiä, eikä äiti välitä lapsista. Isä haluaisi jotain tehtävän asialle.”

Kielteisen kuvan rakentamisella on vahva voima työskentelyä aloitettaessa. Isän kertomus perheen tilanteesta piirtää äidistä kuvan, joka on kestämätön lastensuojelun näkökulmasta. Isä ottaa kantaa asunnon siivoamiseen ja vetoaa samalla yleisesti hyväksyttyyn moraaliseen peri-

aatteeseen asumuksen siisteydestä. Samoin isä kertoo äidin toivovan lapsensa kuolemaa, jota voidaan pitää moraalisesti tuomittavana puheena. Omaa vastuullisuuttaan vanhempana isä korostaa kertomalla vieneensä sairaan lapsensa sairaalaan. Myöhemmin, aviokriisin yhä vain syventyessä, aviomiehen tietoisuus äidin aiemmasta taustasta saa aikaan voimakkaan reaktion riitatilanteessa.

(93) ”Isän puhelun aiheena oli, että ei pidä siitä, että lapset tapaavat äitiään, joka on rikollinen ja ammattihuora. Jos äiti saa lapset kotiinsa, lapset joutuvat näkemään äidin vaihtuvia miehiä.”

Isä tekee jälleen negatiivista moraalityötä suhteessa äitiin. Hänen purkauksensa on mahdollista tulkita myös mustamaalaamiseksi, ja sellaisena se saattaa jäädä vähemmälle huomiolle. Joka tapauksessa sosiaalityöntekijä on kirjoittanut isän arvion äidistä näkyväksi. Tekstinä se on voimakasta ja arvottavaa.

Asiakirjateksteissä tapahtuu jatkuvasti ’puolen valitsemista’ ja ’puolen vaihtoja’. Läheisten seuratessa rajua elämää viettävää äitiä, usko selviytymiseen saattaa horjua. Tukiverkosto voikin kääntyä äitiä vastaan rakentamalla negatiivisen moraalityön avulla aiemmasta poikkeavaa kuvaa äidin voimavaroista ja mahdollisuuksista. Seuraavassa katkelmassa isoäiti on tullut uusiin ajatuksiin tyttärensä elämästä. Vain neljä päivää aikaisemmin hän on ollut neuvottelussa tekemässä positiivista moraalityötä tyttärestään. Nyt tilanne on toinen:

(94) ”Isoäiti soittaa.
Kertoo miettineensä kovasti [tyttärensä] tilannetta ja olevansa skeptinen juomattomuuden suhteen. Isoäitiä pelottaa, etteivät asiat sittenkään suju niin kuin on sovittu. Kyselee terapiaa tyttärelleen.”

Muutamaa viikkoa myöhemmin isoäidin huoli on kasvanut edelleen.

(95) ”Isoäiti soittaa.
[Tytär] muuttanut sovitusti omaan asuntoonsa. Isoäidin mukaan ei hyvältä näytä; lähtenyt muuttoiltana juhlimaan ja asuntoon etsiytynyt poikaporukkaa aikaa viettämään. Asuntoon ilmaantunut varastettua tavaraa, josta isoäiti uhannut ilmoittaa poliisille. (…) Isoäiti pelkää [tyttärensä] huutavan vauvalle kovasti. [Tytär] ei ole hakenut lasta päivähoidosta, koska ei näe siinä mitään järkeä. Tällä hetkellä [tytär] ei edes asunnollaan, vaan löytämänsä suuren rakkauden luona.”

Huoli lapsen selviytymisestä saa isoäidin vaihtamaan ’puolta’. Hän ei enää jaksa kantaa vastuuta tyttärensä pienestä lapsesta, vaan hakee tukea sosiaalityöntekijöistä tekemällä negatiivista moraalityötä tyttärestään.

Myönteisen kuvan rakentamisessa perhe voi saada tukea muilta viranomaisilta. Seuraavassa pienessä episodissa päiväkodin johtaja tekee positiivista moraalityötä isästä kuvatessaan häntä huolehtivaksi ja yritteliääksi.

(96) ”Päiväkodin johtaja kertoo kiinnittäneensä huomiota isän niukkoihin voimavaroihin. Isä kuitenkin yrittää ja haluaa huolehtia lapsista. Tarvitsee ohjausta kasvatusasioissa. Tehdään tehostettua yhteistyötä perheen tukemiseksi avohuollossa päiväkodin kanssa. Lapsilla on liian pieniä tai muuten sopimattomia vaatteita, maksusitoumus annettu.”

Sosiaalityöntekijä myötäilee päiväkodin käsitystä isästä antamalla isälle maksusitoumuksen lasten vaatteisiin. Samalla sosiaalityöntekijä tiivistää yhteistyötään päiväkodin kanssa. Maksusitoumus vaatteista toimii ikään kuin ’panttina’ vuorovaikutteisen työotteen säilymisestä.

Sijaisperheiden rooli moraalityön tekijöinä on ristiriitainen. Vastatessaan sijoitetun lapsen hyvinvoinnista ja kasvusta he joutuvat rajaamaan lapsen vanhempien tapaamisia, mutta toisaalta heidän velvollisuutensa on huolehtia lapsen yhteyksistä omiin sukulaisiinsa ja omaisiinsa. Eläminen lapsen arjessa, hänen iloissaan ja suruissaan, lähentää sijaisvanhempia ja lasta. Lapsesta tulee osa perhettä ja biologisista vanhemmista voi toisinaan tulla negatiivisen moraalityön kohde.

(97) ”Perhehoitaja soitti.
Lapset ovat olleet heillä kaksi vuotta ja sopeutuneet perheeseen niin hyvin, että olisi pettymys antaa heitä pois juhla-aikana, koska he ovat valmistelleet joulua jo pitkään ja olleet varmoja, että lapset ovat myös heillä. Lasten tapaamiset eivät ole sujuneet vielä suunnitelmien mukaan ja olisi hätiköityä jatkaa yökylää tässä vaiheessa, kun päiväkäynnitkään eivät suju ongelmitta. Lisäksi äiti on huonossa kunnossa ja hänelle on tapahtunut keskenmeno vastikään, minkä vuoksi hän ei pääse ylös vuoteesta.”

Moraalityön teema piirtyy asiakirjoihin sosiaalityöntekijöiden kautta. Positiivisten ja negatiivisten moraalityön kuvauksien avulla sosiaali-

työntekijät rakentavat työn subjektia, asiakasta, näkyväksi. Tämä on se prosessi, jossa lastensuojelun asiakkuuden suunta määrittyy. Työskentelyn kuluessa saatetaan tarvita useita 'puolen vaihtoja'[41], siirtymiä positiivisesta moraalityön kehyksestä negatiiviseen ja taas takaisin. Peräkylä (1990, 88) toteaa, että positiivisen ja negatiivisen moraalityön tekeminen eri tilanteissa, oikeaan aikaan ja oikeassa määrin, on ammattitaitoa. Asiakirjamuistiinpanoissa sosiaalityöntekijät ovat moraalityön tekijöinä valppaita ja suvaitsevia.

Puolen vaihtojen näkyväksi tekeminen ilmentää ammatillista ymmärrystä työn moniäänisestä luonteesta. Erilaiset viestit toimivat merkkeinä tai todisteina tapahtumista tai muutoksista asiakkaiden elämässä. Nämä positiivisen tai negatiivisen moraalityön diskurssit auttavat sosiaalityöntekijää tekemään työssään ratkaisuja.

6.5 Päätösasiakirjojen teemat

Päätösasiakirjojen ja muistiinpanojen erilainen tekstimaailma näkyy myös teemojen analyysissä, kuten se näkyi jo retoriikan analyysissä (luku 5). Aineiston esittelyluvussa (luku 3) toin esille huostaanotto-päätösasiakirjan kirjoittamista ohjaavan rakenteen. Kirjoittamista ohjaavat lastensuojelulain kolme ehtoa, joiden tulee täyttyä, jotta huostaanottoon voidaan ryhtyä. Nämä ehdot ovat: lapsen terveyden tai kehityksen vaarantuminen, avohuollon tukitoimien riittämättömyys tai epätarkoituksenmukaisuus ja lapsen etu. (LSL 16. §) Huostaanoton perusteluissa sosiaalityöntekijän on selvitettävä, miten lapsen terveys tai kehitys on vaarantunut, mitä avohuollon tukitoimia perheelle ja lapselle on järjestetty sekä perusteltava, että huostaanotto on lapsen edun mukainen ratkaisu. Yksinkertaistaen ja kärjistäen voi todeta, että päätösasiakirjojen perustelujen *sisällölliset teemat* ovat näin ollen etukäteen säädeltyjä. Näitä päätösasiakirjan teemoja ei voi itse valita. Sen sijaan *kokemukselliset* teemat ovat kirjoittajan valittavissa.

Huostaanottojen päätösasiakirjojen perusteluteksteistä voidaan tiivistetysti lukea kaikki ne avohuollon tukitoimenpiteet, joita perheelle on tarjottu ja joiden avulla perhettä on yritetty tukea lapsen kasvatuk-

[41] Keskustelun analyysissä puhutaan myös asennonvaihdosta, jolla tarkoitetaan suhtautumisen tai näkökulman muutosta. Se on keino osoittaa, mitä puhujan käsityksen mukaan kulloisessakin puhetilanteessa ollaan tekemässä (Tiililä 2000).

sessa ja hoivassa. Jos vanhemmat ovat ilmoittaneet vastustavansa huostaanottoa, perusteluteksti on selvästi pidempi ja temaattisesti monimuotoisempi kuin sellaisten lasten kohdalla, joiden vanhemmat hyväksyvät huostaanoton tai toivovat sitä. Seuraavassa esimerkit kahdesta toisistaan poikkeavasta kuvauksesta avohuollon tukitoimien riittämättömyydestä.

(98) ”Perhettä on tuettu vuodesta 198x avohuollon tukitoimin, ajoittain vähemmän ajoittain tiiviisti. Kevään 199x aikana sekä äitiä että [lapsia] tuettu tiiviisti lastensuojelun, päihdetyön, sosiaalityön sekä kotipalvelun yhteistyöllä. Perhe on saanut toimeentulotukea. [Lasta] on tuettu harrastustoiminnassa. [Lapsi] on ollut sijoitettuna lastensuojelulain 14§ mukaisena avohuollon tukitoimena perhehoidossa [kolme viikkoa] 199x. Äiti on ollut useita kertoja katkaisuhoidossa kevään 199x aikana. Avohoito [päihdeklinikalla] ei ole onnistunut. Avohuollon tukitoimenpiteet ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja mahdottomiksi turvaamaan [lapsen] kasvua ja kehitystä myönteisesti tukevia olosuhteita. [Lapsi] on otettu lastensuojelulain 18 § mukaisesti kiireellisesti huostaan ja sijoitettu [lastenkotiin] [syksyllä]199x, koska äiti oli sillä hetkellä vahvan humalatilan vuoksi kykenemätön huolehtimaan [lapsesta].”

(99) ”Perhe ei ole tässä tilanteessa autettavissa avohuollon tukitoimilla. Vanhemmat ovat toivoneet [lapselle] laitospaikan järjestymistä.”

Päätösasiakirjat luetteloina erilaisista työmuodoista eivät juurikaan kerro työn temaattisista sisällöistä. Työskentelyn dynaamisuus ja monivivahteisuus katoaa yleistävän kirjoitustyylin alle.

Päätösasiakirjojen kokemuksellisten teemojen analyysissä, seuraavat teemat löytyivät toistuvina merkityskokonaisuuksina 20:ssä päätösasiakirjan perusteluteksteissä:

Huoli	92 (havaintoa)
Vastuu	82
Yhteys	13
Mahdollisuus	12
Moraali	10

Päätöksien perusteluteksteissä huolen ja vastuun teemat vuorottelevat. Sosiaalityöntekijät kirjaavat työskentelyprosessin kuluessa kertyneet

huolensa lapsen kehityksen ja terveyden vaarantumisesta ja vastuullisen vanhemmuuden puuttumisesta päätösteksteihin.

(100) ”[Äiti] hoitaa, syöttää ja leikittää vauvaa niin rajusti, että tämä on toistuvasti hengenvaarassa valvotuissa laitosolosuhteissa.”

Myös yhteyden löytymisen vaikeutta vanhempiin tai lapseen kuvattiin päätöksien perusteluissa erityisesti avohuollon tukitoimien onnistumista ja riittävyyttä arvioitaessa.

(101) ”[Äidin] harhaisen suhtautumisen vuoksi hänen kanssaan ei ole päästy suunnitelmalliseen yhteistyöhön. Hän on myöskin kieltänyt sosiaalityöntekijöitä olemasta yhteydessä mm. kouluun ja mielenterveystoimistoon perheen asioissa.”

Verrattaessa muistiinpanoteksteihin, poikkeavana teemakokonaisuutena löytyi *mahdollisuuden* teema. Tämän teeman alla sosiaalityöntekijät esittelevät perheelle tarjottuja mahdollisuuksia saada muutos aikaan ja välttyä lapsen huostaanotolta.

(102) ”[Lapselle] on ehdotettu tukihenkilön ja lomaperheen mahdollisuutta, sekä taloudellista tukea harrastustoimintaan, mutta [äiti] ei ole ollut halukas ottamaan vastaan tarjottuja tukitoimenpiteitä.”

Päätösasiakirjojen temaattinen rakentuminen on selvässä yhteydessä tekstin tarkoitukseen, joka poikkeaa muistiinpanotekstien tarkoituksesta. Muistiinpanoihin tallennetaan arjen tapahtumakulkuja, kun taas päätösasiakirjat esittävät päätöksen perusteluineen. Perusteluteksti löytää kyllä teemasisältönsä muistiinpanoista, mutta tekee sen tiivistäen ja yleistäen.

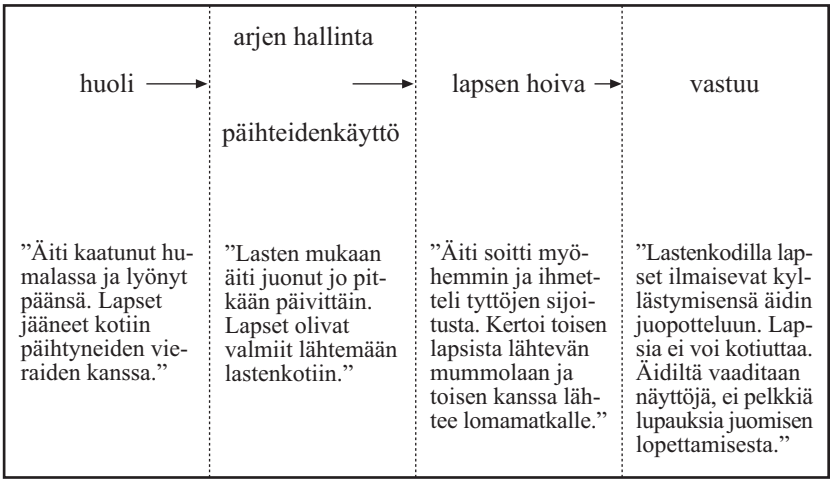
6.6 Asiakirjojen temaattiset säikeet

Olen tematiikan analyysin avulla etsinyt vastausta kysymykseen, mitä lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoihin kirjoitetaan. Analyysin tuloksena esitin neljä asiakirjojen *sisällöllistä* teemaa (lapsen hoiva, arjen hallinta, yhteistyö ja päihteiden käyttö) ja neljä *kokemuksellista* teemaa (huoli, vastuu, yhteys ja moraali). Miksi juuri nämä? Mitä muita mahdollisuuksia olisi ollut?

Otin analyysini lähtökohdaksi Vološinovin (1990, 123) esittämän ajatuksen teeman perustumisesta johonkin pysyvään, hierarkkisesti ylimpään tekstimerkitykseen. Toinen analyysin periaate oli, että teemojen tulisi olla toistuvia asiakirja-aineistossani. Sisällöllisistä teemoista arjen hallinta on hierarkkisesti kaikkein ylinnä. Sen sisään on mahdollista liittää esittämäni kolme muuta teemaa. Toki arjen hallinnan alle olisi mahdollista muotoilla uusia, alemman tason merkitysrakenteita, kuten esimerkiksi mielenterveyden pulmat, taloudelliset vaikeudet ja perheväkivalta. Perustelen valintani ja lopputulokseni teemojen toistuvuudella. Arjen hallinta -teema niputtaa yhteen asiakirja-analyysissäni sellaisia teemoja, jotka eivät yksinään olisi nousseet merkitseviksi. Toinen selitys on se, että sosiaalityöntekijät eivät teksteissään korosta perheen toimeentulovaikeuksia tai vanhemman mielenterveysongelmaa sinänsä vaan siitä aiheutuvia pulmia arjessa selviytymisessä ja lasten hyvinvoinnissa.

Myös kokemuksellisten teemojen muotoutuminen oli tulkinnallinen yhdistelemisen prosessi. Huolen teemaan sisältyy pelkoon, voimattomuuteen, toivoon ja toivottomuuteen kuuluvia merkitysrakenteita. Vastuun teema nousi esiin itsenäisenä toistuvasti ja selkeästi. Yhteys muodostui ymmärrettävyyttä, hallittavuutta ja mielekkyyttä koskevista rakenteista. Moraalin teema kokoaa yhteen tekstiin rakentuvaa liittoutumista ja vuorovaikutusta (myös Hall ym. 1997).

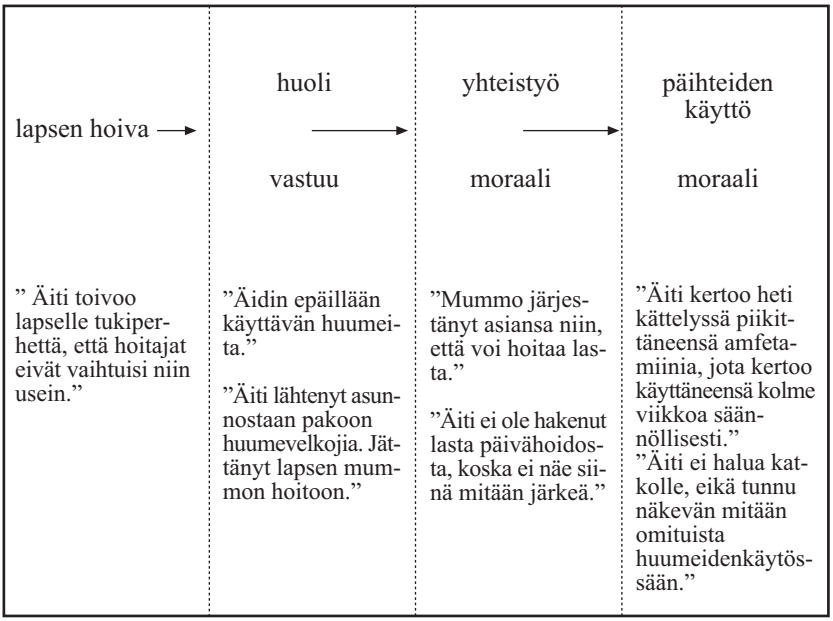
Analyysissäni olen halunnut pitää erillään sisällölliset ja kokemukselliset teemat voidakseni eritellä asiakirjatekstien teemoja mahdollisimman monen suuntaisesti. Tällainen erottelu on kuitenkin teennäistä. Jos teeman määrittelyssä tukeutuu Pauli Saukkosen (2001, 189) määrityksiin, tekstiteema on syytä käsittää tekstin kokonaismerkitykseen rajoittuvana, jolloin tekstin teeman tulee ilmetä hierarkian ylimmästä merkitysrakenteesta. Tekstin temaattinen peräkkäinen jaksottelu muodostaa tekstuaalisen merkityksen. Näin ollen lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien teemat tulisi esittää yksittäisten teemanimikkeiden sijasta temaattisina rakennelmina, jotka vaihtelevat tilannekohtaisesti tai jopa yhden asiakirjan sisällä. Havainnollistan ajatusta seuraavalla esimerkillä temaattisesta muodostelmasta, joka sisältää katkelmia kahdesta perättäisinä päivinä kirjatuista muistiinpanoteksteistä.

Kuvio 10. Esimerkki 1 asiakirjatekstin temaattisesta rakentumisesta

Esimerkissä huoli on temaattinen lähtökohta asiakirjan kirjoittamiseen. Sosiaalityöntekijä on huolissaan asiakkaan tai perheen arjenhallinnan taidoista ja päihteidenkäytöstä, jotka taas ovat yhteydessä lapsen saamaan perusturvallisuuteen ja hoivaan sekä vastuulliseen vanhemmuuteen.

Asiakirjojen temaattinen maailma oli toisinaan hyvin tiivis. Lastensuojelun sosiaalityössä ensisijaisena tarkoituksena on vaikuttaa lapsen kasvuolosuhteisiin ja tukea huoltajia lapsen kasvatuksessa. Lastensuojelussa pyritään varmistamaan, että lapsi saa tarvitsemansa huollon ja huolenpidon. Ensisijaisesti tämän tulisi tapahtua lapsen kotona yhdessä vanhempien ja huoltajien kanssa. Lastensuojelun lainsäädännöllinen velvoite näkyy asiakirjojen teemoissa lapsen riittävästä hoivasta huolehtimisena, vastuullisuuden etsimisenä ja moraalisina arvioina vanhempien kasvatustoimista.

Kuvio 11. Esimerkki 2 asiakirjatekstin temaattisesta rakentumisesta

Koska temaattiset merkitysrakennelmat ovat hienosäikeisiä, uusien ja erilaisten rakennelmien kuvauksia voisi piirtää loputtomiin. Analyysitavoitteeni oli löytää teemoja, jotka toistuvasti tulevat kirjatuiksi lastensuojelun asiakkaiden muistiinpanoasiakirjateksteihin. Tähän analyysitavoitteeseen pääsin. Vološinovin (1990, 123) ajatus teemasta mutkikkaana dynaamisena tiettyyn ajankohtaan kiinnittyvänä merkkijärjestelmänä todentuu lastensuojelun dokumentteja lukiessa. Sisällölliset ja kokemukselliset teemat toistuvat sisäkkäisinä ja päällekkäisinä säikeinä dynaamisesti vaihdellen. Yhdessä ne kietoutuvat eri painotuksia ja sävyjä sisältäväksi dokumentoiduksi työn kuvaukseksi. Teemojen dynaaminen rakentuminen löytyi analyysin sivutuotteena.

Siitäkin huolimatta, että dokumentit kertovat valikoituneesti sosiaalityöstä, ne kertovat jotakin sosiaalityöntekijän kokemusten, toiminnan ja tulkinnan perusteista. Kokoavana käsitteenä voidaan puhua sosiaalityöntekijän merkitysperspektiivistä eli yksilön henkilökohtaisesta viitekehyksestä tai paradigmasta. (ks. Mezirow 1996; Karvinen 1993). Merkitysperspektiiviin sisältyy merkitysskeemoja eli toisiinsa liittyviä odotuksia, jotka koskevat syy-seuraus-suhteita, rooleja, sosiaalista toi-

mintaa, yksilön minäkäsitystä, arvoja sekä tunteiden ja toiminnan yhdistämistä. Merkitysperspektiivin muutokset koskevat yksilöä, joka joutuu pohtimaan ja tulkitsemaan omia kokemuksiaan uudelleen. Muutos voi herättää myös vastustusta; omien kokemusten syvempi ymmärtäminen voi tuoda esiin asioita, joiden kohtaaminen on vaikeaa. (Ahteenmäki-Pelkonen 1997, 65, 69–109,123–124; Mezirow 1996, 8.)

Samalla kun asiakirjamerkinnät kertovat asiakkaiden elämästä, ne kertovat myös niiden kirjoittajan maailmasta. Ne kertovat merkitysperspektiivistä, jonka läpi sosiaalityöntekijä 'suodattaa' kokemuksiaan. Sosiaalityöstä puhuttaessa viitataan usein 'hiljaiseen tietoon', 'vaikutelmanvaraiseen tunnetietoon' tai 'kokemukselliseen tietoon'. (esim. Eraut 1994; Forsberg 1996; Kondrat 1992; Mutka 1998; Raunio 1999). Tunnetiedosta puhutaan, kun halutaan korostaa intuitiivisen, elämyksellisen, välittömiin aistimuksiin ja ohikiitäviin tunnelmiin perustuvan epävarman ja vaikeasti verbalisoitavan tiedon merkitystä verrattuna rationaaliseen, objektiiviseen, yleispätevään ja verbaalisesti esitettyyn asiantuntijatietoon. Vaikutelmanvaraisen tunnetiedon on todettu vaikuttavan esimerkiksi siihen, miten sosiaalityöntekijät lastensuojelussa arvioivat perheiden elämäntilannetta (Forsberg 1996; Raunio 1999, 251; myös Pösö 2000, 274).

Tällaisen tiedon käyttäminen asiakkaista tehtyihin arvioihin on sidoksissa sosiaalityöntekijän ammatilliseen näkemykseen. 'Hiljainen tieto' on osa työntekijän ammatillista merkitysperspektiiviä, joka on sidoksissa yhteiskunnallisen tuki- ja kontrollitehtävän kehitykseen. Työntekijän rationaalinen asiantuntijatieto antaa tulkinnat vaikutelmanvaraiselle tunnetiedolle. (Forsberg 1996, 386–389; Raunio 1999, 251–252.)

Jokapäiväisissä työtilanteissa sosiaalityöntekijä ottaa jatkuvasti vastaan erilaisia tietoja. Jos hänellä on epäilyksiä tiedon pätevyydestä, totuudellisuudesta, käsitettävyydestä tai aitoudesta, hän voi kyseenalaistaa vastaanottamansa tiedon. Sosiaalityöntekijällä on mahdollisuus harjoittaa reflektiivistä tiedonmuodostusta käymiensä keskustelujen välityksellä, joissa on mahdollista kyseenalaistaa aikaisemmat arviot ja ennakkoluulot. Tiedonmuodostuksen prosessissa sosiaalityöntekijä määrittelee kantansa yhä uudelleen, ja tarvittaessa tämä prosessi muuttaa myös hänen merkitysperspektiiviään. Merkitysperspektiivin muutos heijastuu eteenpäin työn päämääriin ja toimintaan. (Ks. Mezirow 1996, 27; Karvinen 1993.)

Sisällölliset ja kokemukselliset teemat yksittäisinä säikeinä kietoutuvat teksteissä yhteen. Huolipuhe liittyy usein lapsen hoivan puutteisiin ja huolesta puhuminen sekä siitä kirjoittaminen on yksi tärkeimmistä kulmakivistä lastensuojelutyössä. Huolen näkyväksi kirjaaminen on keino tehdä huoli todelliseksi ja muiden kanssa jaettavaksi. Lastensuojelussa pelkkä huoli riittää ja sen on riitettävä, silläkin uhalla, että huoli voi osoittautua turhaksi. Jos huolesta lakataan puhumasta, lasten hätä jää näkymättömäksi. Lasten itsensä sanomaksi kirjattua huolipuhetta oli asiakirjoissa vähän. Heidän kontaktinsa viranomaisiin tapahtuu aikuisten puhujien kautta. En usko, että lasten oma huolipuhe jäisi huomaamattomaksi tai kirjaamattomaksi, jos se tulisi sosiaalityöntekijän kuuluville. Lasten omilla huolilla on vielä todella vähän kanavia tulla näkyviin viranomaisverkostossa.

Vastuullisuuden etsiminen ja arviointi on teemana monitahoinen ja liittyy vahvasti arjen hallintaan. Lastensuojelussa valitettavan usein perheen vastuunkantajaksi asettuu lapsi, joka huolehtii perheen arkipäivän asioista ja vanhempien selviytymisestä. Värrin (2000, 108) esittämät vanhemmuuden vastuun kolme ulottuvuutta, elämän ehtojen turvaaminen, maailmaan orientoituminen ja olemisen mysteeriin vastaaminen, tuntuvat lastensuojelun asiakasperheen vanhemmuutta vasten heijastettuna kaukaisilta utopioilta.

Yhteyden löytäminen ja yhdessä kulkeminen ovat sosiaalityön haaste. Forssén (1993) toteaa omassa tutkimuksessaan, että lastensuojelun ongelma-alue sijaitseekin juuri yhteistyön sujuvuudessa. Viranomaisyhteistyö ei aina toimi, ja toisaalta asiakas ei ongelmistaan huolimatta käytä tarjottuja palveluja. (Forssén 1993, 174.) Yhteyden löytymättömyyteen ja yhteistyön sujumattomuuteen voi löytyä syy myös pätevän henkilöstön puuttumisesta ja asiakasmäärien kasvusta. Palvelut eivät myöskään aina vastaa tai kohtaa asiakkaiden tarpeita. Yhteistyöhön tarvitaan molempia osapuolia ja yhteyden löytämiseksi kohtaamisen tulisi tapahtua samassa ajassa ja tilassa.

7 Asiakirjatekstien pragmaattiset ulottuvuudet

7.1 Miksi?

Lähtökohtani on edelleen teksteissä. Tavoitteeni on hahmottaa ja kuvata kirjoittamisen ja lukemisen ulottuvuuksia. En lähde kysymään sosiaalityöntekijöiltä, miksi he kirjoittavat tekstejään niin kuin kirjoittavat. Kysyn miksi-kysymykseni tekstien äärellä, aineistoni asiakirjateksteiltä ja niitä läheisessä yhteydessä olevilta lakiteksteiltä. Etsin teksteihin kirjoittuvia sosiaalityön tarkoituksia ja päämääriä sekä pohdin asiakirjatekstien kirjoittamiseen ja lukemiseen liittyviä rajoituksia ja reunaehtoja. Analyysiluku perustuu käsitykseen, että teksti on vuorovaikutusta. Se on tarkoituksellista ja sillä on kognitiivinen ulottuvuus. (Esim. Heikkinen 1999, 212–215; Hiidenmaa 2000a, 171–173, 179–184; Mey 2001, 250–251; Vološinov 1990, 25–31, 116–121.)

Tämä luku tukeutuu teoreettisesti pragmatiikan ajatusten varaan. Pragmatiikka on perusteiltaan monitieteinen ja monitahoinen kielentutkimuksen alue, eikä sitä näin ollen ole helppo määritellä yksiselitteisesti. Pragmatiikka pyrkii vastaamaan kysymykseen, miksi ihmiset käyttävät kieltä niin kuin käyttävät. Sen tehtävänä on selvittää erilaisissa kielenkäyttötilanteissa systemaattisesti esiintyvien ilmiöiden ominaisuuksia ja pohtia niiden syitä[42]. (Nikula 2000, 339–340; Brown & Yule 1996, 27; Mey 2001, 11–18.) Pragmaattinen näkökulma kieleen tarkoittaa tutkijan asemoitumista havainnoimaan lastensuojelun asiakirjatekstien tuottamista kokonaisuutena, motivoituneena ja tavoitteellisena prosessina.

Rakennan lastensuojelun sosiaalityön asiakirjoihin kohdentuvan pragmaattisen tarkasteluni mukailemalla Verschuerenin (1999) ajatuksia, joita esittelen luvussa 7.2. Lähden liikkeelle tekemällä näkyviksi asiakirjatekstien *kontekstuaalisia* ulottuvuuksia nimeämällä niitä mahdollisia tekijöitä, jotka vaikuttavat tekstin tuottamiseen ja tekstin ra-

[42] Pragmatiikkaa on kutsuttu myös 'kielentutkimuksen roskakoriksi'. Tällä on haluttu korostaa sen tutkivan alueita, joita on hyvin vaikeaa tai mahdotonta analysoida formaalin tieteen keinoin (Mey 2001, 19–21; Yule 1996, 6–8). Joskin Verschueren (1999, 11) toteaa, että tällainen ajattelu tulisi jättää täysin menneisyyteen. Hän haluaa osoittaa, etteivät kaikki pragmatiikkaan liitetyt näkökulmat johda epämääräisyyteen.

kenteisiin (luku 7.3). Tämän jälkeen analysoin muistiinpanojen, päätöstekstien ja lakitekstien keskinäistä suhdetta eli *intertekstuaalisuutta* (luku 7.4). Seuraavaksi etsin teksteistä niihin kirjoittuvia työn tarkoituksia sekä päämääriä ja pohdin tekstien *intentionaalisuutta* (luku 7.5). Lopuksi tarkastelen *kirjoittajuutta* ja *lukijuutta* sosiaalityössä (luku 7.6). Luvussa 7.7 kokoan yhteen pragmaattisesti suuntautuneen tarkasteluni tulokset.

7.2 Pragmaattinen näkökulma

Pragmatiikan juuret ovat filosofiassa ja kielitieteessä[43]. Esimerkiksi Austinin (1962) puheaktiteoria ja Gricen (1975) kielenkäytön yhteistyön periaate sekä Hallidayn (1978) kielen funktionaalisuus ovat kaikki osaltaan vaikuttaneet nykyiseen käsitykseen pragmatiikasta. Pragmatiikan keskeinen ajatus on lähestyä kieltä sen käytön kannalta ja nähdä kieli tekojen tekemisenä. Pragmatiikassa kielenkäyttö ymmärretään tarkoituksellisena toimintana jolla on useita yhtäaikaisia tehtäviä. (Leiwo ym. 1992, 7; Marmaridou 2000, 13–41; Mey 2001, 6–11; Nikula 2000, 332–337; Verschueren 1999, 254–260; Yule 1996, 3.)

Pragmatiikan moniulotteisuus näkyy erilaisina määritelminä ja korostuksina. Georg Yule (1996, 3) toteaa pragmatiikan sisältävän ainakin neljä aluetta. Pragmatiikka on tutkimusalue, jossa käsitellään puhujan tarkoitusta, kontekstin ja kommunikointitilanteen merkitystä sekä ilmaisujen kykyä välittää kokemuksia. Jacob L. Mey (2001) määrittelee pragmatiikan kielenkäytön tieteeksi, joka pyrkii näkemään myös kielenkäyttäjien suhteet. Pragmatiikkaa käytetään kielen ja sen käytön sekä kulloinkin kyseessä olevan ympäristön tutkimiseen. Mey korostaa pragmatiikan tarpeellisuutta, jotta voimme saada täydellisemmän, syvemmän ja yleisesti järkevämmän kuvauksen inhimillisestä kielenkäytöstä. (Mey 2001, 5, 10, 12.) Jef Verschuerenin (1999) mukaan pragmatiikka tarjoaa erilaisia näkökulmia kieleen ja sen käyttöön, eikä sitä sen vuoksi pidä ymmärtää jäsennellyksi analyysimetodiksi. Hänen mukaansa pragmatiikka tarjoaa mahdollisuuksia tarkas-

[43] Ks. esim. Tarja Nikulan (2000) artikkeli, jossa hän kuvaa pragmatiikan kehittymistä eri filosofien ja kielentutkijoiden oivallusten kautta. Tässä yhteydessä en katso tarpeelliseksi selvittää pragmatiikan syntyjuuria kovin perusteellisesti, koska aiheesta on saatavissa hyviä yleisesityksiä (esim. Marmaridou 2000; Mey 2001).

tella kielellisen käyttäytymisen monimuotoisuutta. (Verschueren 1999, 2–6.)

Tukeudun työssäni Verschuerenin (1999) ajatteluun pragmaattisen perspektiivin avaamista mahdollisuuksista tarkastella kielenkäyttöä. Pragmatiikassa tarkastellaan yleisiä kognitiivisia, sosiaalisia ja kulttuurisia tekijöitä kielenkäytön alueella. Tätä näkökulmaa voidaan kutsua myös funktionaaliseksi[44] tarkastelutavaksi, jolloin mitä tahansa kielenkäytön osa-aluetta on mahdollista lähestyä pragmaattisesta näkökulmasta. Tällöin tarkastelu ei rajoitu johonkin tiettyyn kielen rakenteen yksityiskohtaan, kuten lauserakenteeseen tai sananvalintaan, vaan siihen, mikä tehtävä, funktio, erilaisilla valinnoilla on kielenkäytössä. Sen sijasta, että kysyttäisiin, kuinka kielen resursseja on käytetty, kysytäänkin, kuinka kieli toimii ihmisten elämässä? (Verschueren 1999, 7–8; myös Nikula 2000, 338; Mey 2001, 10.)

Verschueren (1999) esittää, että pragmaattisessa lähestymistavassa keskeistä on ajatus kielenkäyttäjän lukuisista mahdollisuuksista tehdä valintoja. Kieli on joustavaa ja sillä on hyvä sopeutumiskyky vaihtuvissa vuorovaikutustilanteissa. Verschueren painottaa, että kielenkäytön pragmaattisen tutkimisen keskeinen asia on ymmärtää kielen käyttö merkittävänä toimintana. Verschueren esittää neljä peruselementtiä, jotka pragmaattisesti suuntautuneessa tutkimuksessa tulisi olla. Ne ovat: kontekstitekijöiden, rakenteellisten tekijöiden, kielenkäytön prosessien ja kielenkäytön tiedostamattomien (implisiittisten) sekä tietoisten (eksplisiittisten) piirteiden tarkastelu. (Verschueren 1999, 65–68.)

7.3 Asiakirjojen kontekstuaalisuus

Yksinkertaisimmillaan kontekstilla tarkoitetaan sitä välitöntä tekstuaalista ympäristöä, missä jokin asia sanotaan tai lause kirjoitetaan (esim. Vuori 2001, 93). Pragmaattisessa tarkastelussa kontekstitekijöiden nimeäminen on ensimmäinen askel kohti kielenkäytön ymmärtämistä. Kokonaisuutena konteksti sisältää kaikki ne ainekset, joiden tulee kielenkäytössä sopeutua keskenään. (Verschueren 1999, 66.)

[44] Funktionaalisuus on keskeinen myös M. A. K. Hallidayn (1978) ajattelussa: kielenkäytöllä on aina kolme funktiota: ideationaalinen (sisältöjä välittävä), interpersonaalinen (sosiaalinen tehtävä) ja tekstuaalinen (tekstikokonaisuuksia välittävä).

Sosiaalityön dokumentointia tutkittaessa voidaan kysyä, mitkä kaikki kontekstuaaliset tekijät ovat vaikuttamassa siihen.

Vesa Heikkinen (2003) tähdentää (kon)tekstitutkimuksen yleismallia hahmottelevassa artikkelissaan, että teksti ja konteksti ovat erottamattomat: yhdestä ei voi puhua puhumatta toisesta. Analyyseissä tekstin ja kontekstin tekninen erottaminen on kuitenkin mahdollista. Norman Fairclough (1997b, 85) erottelee erilaisia kontekstitasoja analysoidessaan viestintätilanteen sosiokulttuurisia ulottuvuuksia. Hän toteaa, että ”analyysiin voi sisältyä välitön tilannekonteksti (*tilanne*) tai tilannetta ympäröivien institutionaalisten käytäntöjen konteksti (*puitteet*) tai jopa yhteiskunnan ja kulttuurin kokonaiskehys (*yleinen olosuhde*)”. Fairclough’n mukaan jonkin tietyn tilanteen ymmärtämiseksi voi olla tarkoituksenmukaista selvittää kaikkien tasojen kontekstit. Valittiinpa sitten suppeampi tai laajempi näkökulma, Fairclough korostaa monipuolisen tarkastelun merkitystä. (Fairclough 1997b, 85.)

Asiakirjatekstien laatimiseen vaikuttavien kontekstuaalisten ulottuvuuksien selvittäminen on keino tehdä tekstin tuottamisen ympäristöä ja prosessia näkyväksi. Olen seuraavaan kuvioon koonnut tekijöitä, jotka ovat vaikuttamassa tekstin synnyssä tilanteen, puitteiden ja yleisten olosuhteiden kontekstiulottuvuuksina. Kontekstiulottuvuuksien paikantaminen vasta nyt, tutkimuksen tässä kohden, on tarkoituksellinen valinta. Samalla tavoin kuin halusin olla kuulematta sosiaalityöntekijöiden ’selittävää ääntä’ lukiessani heidän laatimiaan asiakirjatekstejä, olen halunnut tutkijana lukea tekstejä aluksi ilman kontekstien ’selittävää ääntä’.

TILANNEKON-TEKSTI 'tilanne'	INSTITUTIONAALISTEN KÄYTÄNTEIDEN KONTEKSTI 'puitteet'	SOSIOKULTTUURINEN KONTEKSTI 'yleinen olosuhde'
• kirjoittamisen ympäristö • kirjoittamisen välineet • kirjoittamisen tavoite • kirjoittajan henkilökohtaiset kielelliset valmiudet • asiakassuhde • kiire/kiireettömyys • kirjoittamisaiheen luonne • kirjoittajan mielentila • työorientaatio • saatavilla oleva työnohjaus ja tuki	• lainsäädäntö mm. - lastensuojelulaki - lapsenhuoltolaki - asiakaslaki - hallintomenettelylaki - asiakirjojen julkisuuslaki • kirjoittamisesta annetut ohjeet • työkulttuurin sisäiset opitut kirjoittamisen tavat • työn yleiset eettiset ohjeet ja normit • ammatillinen koulutus • ammatilliset työkäytännöt	• yhteiskunnassa vallitsevat yleiset arvot • julkisen talouden tilanne ja palveluiden rahoitus • työllisyystilanne • lasten ja perheiden yhteiskunnallinen asema • ammatillinen arvostus • ajassa liikkuvat keskustelut

Kuvio 12. Sosiaalityön asiakirjakirjoittamisen kontekstuaalisia ulottuvuuksia

Kaikkien kontekstuaalisten ulottuvuuksien nimeäminen on mahdotonta. Ihmisten välisessä diskursiivisessa kanssakäymisessä tehdään toistuvasti erilaisia kielellisiä valintoja, erilaisissa konteksteissa, erilaisten henkilökohtaisten tai yhteisöllisten tarkoitusten ja päämäärien vuoksi. Valinnat ovat jatkuvassa liikkeessä. (Heikkinen 2000b, 212.) Kuvion 12 tarkoituksena ei siten olekaan jähmettää vaihtuvia ja liikkuvia kontekseja. Sen tarkoitus on tuoda esiin sosiaalityön asiakirjojen kirjoittamiseen vaikuttavia ja kirjoittamista rajaavia tekijöitä.

Tekstin kirjoittajalla on käytössään tietynlainen valikoima keinoja, joita hän voi käyttää tarkoituksensa ja pyrkimyksensä täyttämiseksi. Merkittävää kirjoittamisprosessissa on kirjoittamisen fyysisyys. Kirjoittamiseen tarvitaan välineitä ja se on toimintaa. Tutkimukseni asiakirjat on kirjoitettu tietokoneella. Tekstien tuottamisympäristö on ollut kaikilla kirjoittajilla samankaltainen, ja sitä voisi luonnehtia sosiaalitoimistoympäristöksi. Kirjoittamisen tietokone-välineellisyys vaikut-

taa kirjoittamisprosessiin. Tekstit eivät voi syntyä spontaanisti kotikäynneillä tai 'kentällä'. Ne on lähes poikkeuksetta kirjoitettu asiakastapaamisten jälkeen, joskus useiden päivien kuluttua tapahtumista.

Asiakirja-aineistoni koostuu kahdesta tekstilajista: muistiinpanoista ja päätösasiakirjoista (ks. luku 3.1). Muistiinpanojen osalta kirjoittamisen käytännöt ovat suhteellisen vapaita. Helsingin sosiaaliviraston asiakastietojärjestelmän käyttäjälle laadituissa kirjallisissa ohjeissa (ATJ-käsikirja/SOTO 8:2.2 Muistiinpanot) opastetaan muistiinpanojen laatijaa sisällön osalta seuraavasti:

> "Tapahtumalla[45] kirjaat asiakkaasta vapaamuotoista muistiinpanotekstiä, kuten viranhaltijan päätöksiin liittyviä lisä-/taustaselvityksiä. Tapahtumalla kuvaat myös asiakkaan sen hetkistä tilannetta asiakashaastattelun pohjalta. Kun kirjaat muistiinpanoja, muista, että asiakkaalla on oikeus saada ote häntä itseään koskevista muistiinpanoista."
>
> "Kirjoita vapaamuotoista tekstiä. Jos jatkat toisen tekstiä, aloita uudesta kentästä. Näytössä eri kirjaajien tekstit näkyvät omina osinaan, samoin tulostuksessa. Muistiinpano-otteelle tulostuu myös kirjaajan nimi sekä nimike. Otetta voidaan käyttää esim. jaostopapereiden liitteenä.
>
> Muistiinpanot voi sommitella ruudulla hyvin luettaviksi siten, että esim. rivin loppu täytetään välilyöntinäppäimellä. Tavuviivojen käyttö ei ole kuitenkaan sallittua, koska se näkyy tulostuksessa. Ylimääräiset välilyönnit eivät tulostu otteelle."

Kirjallisten ohjeiden lisäksi kirjoittaja voi saada kirjoittamisen opastusta asiakastietojärjestelmään tallennetuista ohjeista. Näissä ohjeissa muistiinpanojen kirjoittamisesta todetaan seuraavasti:

> "Kirjaa muistiinpanoille otsikko, joka kuvaa muistiinpanojen keskeisen sisällön. Otsikon avulla on helpompi etsiä oikeat muistiinpanot amuisnäytöltä."
>
> "Kirjoita vapaamuotoista tekstiä. HUOM! teksti ei saa sisältää heittomerkkiä eikä puolikasta ne estävät tallennuksen! Väliotsakkeita voit tarvittaessa hyödyntää tekstin jäsentämisessä. Sinun on otsakkeen kirjoittamisen jälkeen "täytettävä" otsakerivi käyttäen välilyöntinäppäintä, muussa tapauksessa teksti menee näytöllä 'yhteen pötköön' enterin painamisen jälkeen."

[45] Sana 'tapahtuma' liittyy tietokoneella tapahtuvaan tekstin kirjoittamiseen. Asiakastietojärjestelmässä on valittavana erilaisia tapahtumia, kuten MUIST (muistiinpanojen lukeminen/ kirjoittaminen), PÄÄT (päätöksen lukeminen/tekeminen) jne.

Tämän lisäksi muistiinpanojen laatijoita opastetaan muun muassa lisätilan saamisessa, muistiinpanojen jatkamisessa, korjaamisessa, poistamisessa, tulostamisessa ja selaamisessa sekä muistiinpanojen liittämisessä päätökseen.

Muistiinpanojen kirjoittamisen ohjeet ovat siis varsin väljät. Vapaamuotoisella tekstillä, jollaista sosiaalityöntekijää opastetaan kirjoittamaan, kuvataan asiakkaan sen hetkistä tilannetta, josta on saatu käsitys asiakashaastattelun pohjalta. Ohjeet muistuttavat sosiaalityöntekijää varsin hienovaraisesti kolmesta asiasta, joilla on vaikutusta muistiinpanon kirjoittamiseen: 1) asiakkaalla on oikeus saada ote häntä itseään koskevista muistiinpanoista, 2) muistiinpano-otteelle tulostuu myös kirjaajan nimi sekä nimike ja 3) otetta voidaan käyttää esim. jaostopapereiden liitteenä.

Vapaamuotoisen tekstin kirjoittaminen muuttuu edellä olevien huomautusten jälkeen varsin monimutkaiseksi ja arvolatautuneeksi. Martin Nystrand (1987) toteaa, että muistiinpanojen kirjoittaminen vaatii kirjoittajaa tekemään suuren määrän oikeita olettamuksia kontekstista. Muistiinpanot ovat usein lyhyitä, mutta niitä ei välttämättä ole yksinkertaista laatia. Kuten kaikessa kirjoittamisessa, kirjoittaja harkitsee, mitä sanoo, siis oikeammin, mitä haluaa tekstin sanovan. Samalla kirjoittajan pitää pohtia, mitä ei pidä sanoa. Kirjoittamisen valinnat riippuvat siitä, mitä lukija tietää, mitä tekstillä pitää saada välitetyksi ja mitä tekstiltä odotetaan ja vaaditaan. (Nystrand 1987, 202–203.)

Asiakastietojärjestelmän sijoituspäätöksiä[46] koskevat kirjaamisohjeet (ATJ-käsikirja/SOTO 11.3 Sijoituspäätös) ovat samankaltaisia kuin muistiinpanojen laatimisen ohjeet, joskin päätöksien juridinen luonne tekee niiden laatimisen tarkemmaksi ja ohjatummaksi. Päätöksen tekeminen edellyttää asiakkaan henkilötietojen lisäksi tietoa ja kirjaamista[47] mm. lain kohdasta johon päätös perustuu sekä asian valmistelijasta, päätöksen tekijästä, päätösesityksestä, päätöksestä, päätöksen syystä, sijoituspaikasta ja asianosaisten kuulemisesta. Päätösteksteihin voi sisällyttää valmiita tietokoneohjelmaan rakennettuja tekstikatkel-

[46] Sijoituspäätös (SIPÄ) 'lomakkeella' voidaan tehdä: kehitysvammahuollon, lastensuojelun, majoitustoiminnan, päihdehuollon, vammaispalvelun, vanhuspalvelun ja muita sosiaalihuoltolain mukaisia sijoituksia. Ohje ei siten koske pelkästään lastensuojelua.

[47] Päätöksen kirjoittamisessa käytettävä asiakastietojärjestelmän ohjelma edellyttää näiden tietojen tulevan kirjatuksi, muutoin päätöstä ei saada tehtyä valmiiksi.

mia, mutta tekstit voi laatia myös vapaamuotoisesti. Huostaanoton ja sijaishuollon perustelutekstin laatimista opastetaan asiakastietojärjestelmän pikaohjeissa seuraavasti:

> ”Kirjoita tarvittavat tiedot henkilön nykytilanteesta ja kirjaa päätöksen perustelut. Kirjoita tiedot selkeästi, ilman lyhenteitä jos mahdollista. Teksti tulostuu sellaisenaan päätösotteelle. Voit jäsennellä tekstiä kappalejaolla ja rivinvaihdolla. Rivinvaihdon lyhenne on <RV ja kappalejaon <UK. Tekstiä voit tarvittaessa jatkaa lisänäytölle …”

Päätöksen laatimiseen annetaan seuraavaa opastusta:

> ”Kirjaa päätös lyhyesti. Päätöksestä tulee ilmetä mitä tehdään ja miksi. Esim. viittaus lakiin ja pykälään. Päätöstekstin tulee olla selkeä. Teksti tulostuu sellaisenaan päätösotteelle. Tekstiä voit jatkaa lisänäytölle …”

Lastensuojelun sosiaalityöntekijä[48] ei kuitenkaan ole pelkkien asiakastietojärjestelmän ohjeiden varassa laatiessaan päätösasiakirjoja. Työntekijöille on laadittu nk. pysyväisohje (Pysy S-SO 11.10) opastamaan lastensuojelulain mukaisten toimien huostaanoton ja sijaishuollon toteuttamista. Ohje on liitteineen 39 sivua käsittävä kokonaisuus, jossa selvitetään lastensuojelutyön perusteet ja velvollisuudet, huostaanoton edellytykset, päätöksentekotasot, asianosaiset, asiakirjojen julkisuus sekä eri sijoitus- ja huostaanottopäätökset ja niihin liittyvät asiakirjat. Varsinaisia kirjoittamiseen liittyviä opastuksia ohje ei tarjoa. Sen sijaan liitteinä olevat asiakirjamallit täydellisine tekstiehdotuksineen toimivat varmasti käytännön työssä kirjoittamista ohjaavina.

Nystrandin (1987) mukaan on tärkeää huomata, että tekstin *tuottamisen konteksti* eroaa tekstin *käytön kontekstista*. Tekstiä tuottaessaan kirjoittaja pysähtyy usein lukemaan ja korjaamaan laatimaansa tekstiä. Kun kirjoitustyö on valmis, tekijä useimmiten tarkastelee tulosta tulevien lukijoidensa näkökulmasta. Näin toimiessaan hänestä tulee hetkellisesti lukija ja tekstin tuottamisen konteksti muuttuu tekstin käyttämisen kontekstiksi. Yrittäessään tällä tavoin ’ulos tekstistä’ kirjoittaja tulee samalla antaneeksi merkityksen ja tarkoituksen tekstilleen. Hän päättää ja tekee valintoja sen suhteen, milloin teksti on valmis ja onko siinä esimerkiksi riittävästi esimerkkejä sekä tarpeellisia kuvauk-

[48] Kirjoittaessani lastensuojelun sosiaalityöntekijästä tarkoitan helsinkiläistä sosiaalityöntekijää, sillä aineistoni asiakirjat ovat helsinkiläisten sosiaalityöntekijöiden kirjaamia. Näin ollen esittämäni kirjoittamisen ohjeetkin koskettavat vain heitä.

sia. Tehdessään tarkoituksensa mukaisia muutoksia ja korjauksia kirjoittaja palaa työskentelemään tekstin tuottamisen kontekstiin. Tekstin laatija joutuu jatkuvasti tasapainoilemaan sen kanssa, mitä hän haluaa sanoa ja mitkä ovat hänen todelliseen tai kuviteltuun lukijaansa kohdistuvat odotukset. Nystrand painottaa, että kirjoittamisen prosessissa käyttäjän konteksti on avaintekijä, jonka suhteen kirjoittaja joutuu käymään 'neuvotteluja' ja muokkaamaan tekstiä joka vaiheessa. (Nystrand 1987, 206.)

Muistiinpanotekstien ja päätösasiakirjatekstien tuottamisen ja käytön kontekstit ovat erilaiset. Yksittäinen muistiinmerkintä on asiakkuuden kokonaisuudessa lyhyt episodi. Se tuotetaan nopeasti arkisen työn lomassa ja mahdollisesti luetaankin yhtä kiireisenä. Tekstinä se saattaa myöhemmin osoittautua hyvinkin merkitseväksi ja työskentelyä suuntaavaksi. Muistiinpanotekstin muokkaamiseen käytössä oleva asiakastietojärjestelmä asettaa rajoituksensa. Kirjoittaja joutuu tekstiä laatiessaan mukautumaan koneen asettamiin raameihin, jolla on vaikutuksensa tekstin tuottamisen tapoihin. Huostaanottopäätöksen perustelutekstillä on selkeä tavoite ja tarkoitus. Se tuotetaan viranomaisen puheeksi ja kannanotoksi perheen ja lapsen tilanteeseen. Päätöksen perustelutekstin tarkoitus on perustella lapsen huostaanotto.

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjat laaditaan yhteiskunnan 'yleisissä olosuhteissa', jotka osaltaan ovat vaikuttamassa dokumentointikäytäntöihin. Esitin tutkimuksen alussa (luku 2.1) jäsennyksen lastensuojelun sosiaalityötä käsittelevien tutkimuksien eri näkökulmista. Jatkan jäsennystä tarkastelemalla lastensuojelua viime vuosina käydyissä yleisönosastokirjoituksissa[49] esiintyvien teemojen avulla. Samalla tavoin kuin eri tutkijat valitsevat asemoitumisensa ja lähestymistapansa lastensuojeluun, niin tekevät myös lehtien palstoille kirjoittavat oman alansa asiantuntijat. Olen poiminut näistä julkisuuspuheista temaattisia merkityskokonaisuuksia. Kirjoituksien teemat tuovat havainnollisesti esiin ajassa liikkuvia keskusteluja, ja ajattelen näiden kirjoituksien heijastavan yhteiskunnassa vallitsevia arvoja sekä lasten ja perheiden asemaa.

[49] Aineistona tarkastelussani on keväällä 2000 (8.5.–14.6.2000) ja tammikuussa 2003 Helsingin Sanomien yleisönosasto- ja vieraskynäpalstoilla julkaistut lastensuojelua käsittelevät kirjoitukset, yhteensä 26 kirjoitusta.

Mielipidetekstien kirjoittajat voi ryhmitellä karkeasti kuuteen ryhmään sen mukaan, mistä suunnasta he lastensuojelua katsovat ja mitä mieltä he siitä ovat. Ryhmittelen kirjoittajat ja näkökulmat seuraavasti:

1. **juristit, oikeuden edustajat, poliisi;** sosiaalityöntekijöillä on puutteellinen ammattitaito, huostaanottoja tehdään turhaan, sosiaalitoimi laiminlyö velvollisuuksiaan.
2. **sosiaalityön ammattilaiset;** sosiaalityötä arvostelevat ne, jotka eivät koskaan joudu kohtaamaan lapsen hätää, lapsen ihmisoikeudet eivät toteudu aina biologisten vanhempien taholta, paljon lapsia jää huostaanottamatta resurssipulan vuoksi.
3. **lääkärit, psykiatrit;** sosiaalityöntekijät tukeutuvat asiantuntijalausuntoihin, vanhempien mahdollisuuksiin uskotaan liikaa, lapsen etua tulee arvioida suhteessa lapsen kiintymyssuhteisiin.
4. **tutkijat, tiedeasiantuntijat;** lapsen edun varjolla uhataan perheen koskemattomuutta, sosiaalityö on moninaista ja edellyttää jatkuvaa eettistä reflektiota, huostaanottoja tarvitaan lapsen hyvän elämän turvaamiseksi.
5. **vanhemmat, sijaisvanhemmat, lapset;** yhteydenpito biologisten vanhempien ja lapsen välillä on haasteellista, avohuollon sosiaalityön mahdollisuudet ovat rajallisia, rakastetuksi tuleminen nähdään elämää kannattelevana asiana.
6. **lähiyhteisö ja sivustakatsojat;** sosiaalityö näyttää käsittämättömältä, kaikki eivät sovi vanhemmiksi, lapset eivät ole vanhempiensa omaisuutta.

Suomalainen lastensuojelutyö perustuu luottamukseen siitä, että sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisilla on riittävä ammattitaito ratkaista lastensuojeluongelmia. Lastensuojelulainsäädäntö välittyy sosiaalityöntekijöiden ammatillisen tiedon ja harkinnan kautta. Mielipidekirjoittelu lastensuojelun ammattikäytännöistä ja työn perusteluista kielii tämän luottamuksen horjumisesta. Lehtikirjoitukset toimivat kansalaisten tiedonmuodostuksen kenttänä ja vuorovaikutteisena pintana. Niissä pohditaan paljon lapsen etua ja sitä, kuka sen voi määritellä ja kenellä on siihen oikeus. Lastensuojelussa on kyse monista ihmisistä, monista näkökulmista ja monista yhtäaikaisista äänistä. Tästä seuraa, että lastensuojelutyön tekeminen on työskentelyä äänien tul-

vassa: kuka puhuu totta, ketä kuunnella, kenen tietoihin luottaa, mikä on oikea ratkaisu jne.

Jotta jaksaisi ja pystyisi työskentelemään lastensuojelun moniäänisessä maailmassa, on tärkeää ymmärtää äänien moneus ja jokaisen äänen oikeus. Viranomaiselta vaaditaan vahvuutta seistä tässä moniäänisyyden tulvassa. Lastensuojelutyön 'kauheus' näyttää olevan vahvasti sidoksissa katsojan silmiin. Kun istuu riittävän kaukana lastensuojelun arjesta, arvioivat mielipiteet voimistuvat ja muuttuvat ehdottomiksi. Mielipidekirjoituksissa lastensuojelutyö halutaan nähdä mustavalkoisena, huostaanottoon tähtäävänä toimintana, vaikka se todellisuudessa sisältää kaikki arjen harmaan sävyt. Kirjoittavan lastensuojelun sosiaalityöntekijän näkökulmasta jokainen julkisuuden keskustelu liittyy 'yleisten olosuhteiden' kontekstiulottuvuuteen ja on taustalla vaikuttamassa jokaisessa asiakastyön kirjoittamistilanteessa.

Olen tarkastellut lastensuojelun sosiaalityön asiakirjojen kirjoittamisen kontekstiulottuvuuksia Fairclough'n (1997b) mallia soveltaen. Kontekstin näkyväksi tekeminen eli kontekstiulottuvuuksien nimeäminen on ollut tämän avauksen tarkoitus ja tulos. (Ks. Hiidenmaa 2000a, 183.) Kontekstin merkityksen syvällisempi tarkastelu edellyttäisi lisäaineistojen hankkimista esimerkiksi haastatteluin ja kyselyin, ja se on toisen tutkimuksen tehtävä.

7.4 Asiakirjatekstien intertekstuaalisuus

Intertekstuaalisuudella viitataan tekstien välisiin suhteisiin. Käsite on lähtöisin Mihail Bahtinin ja Julia Kristevan kirjoituksista ja ajattelusta (esim. Fairclough 1997a, 101–105). Vesa Heikkinen (2000a, 70) toteaa intertekstuaalisuuden käsitteestä, että "käsite on äärimmilleen venytettynä niin yleinen, että siitä ei konkreettisessa tekstianalyysissä ole juuri hyötyä". Tekstien välisiä suhteita on mallinnettu erottamalla avoin ja perustava intertekstuaalisuus toisistaan. Avoimessa intertekstuaalisuudessa toiset tekstit ovat avoimesti läsnä erotettuna esimerkiksi lainausmerkein. Perustavassa intertekstuaalisuudessa on kyse tekstin suhteesta muihin teksteihin ja tekstilajeihin ilman, että näihin viitataan näkyvästi. (Heikkinen 2000a, 70–77.) Bahtin (1979) pohtii tätä intertekstuaalisuuden puolta seuraavasti:

> ”Tekijän puhe on huomattavalta osaltaan vieraiden kielten tyylittelyä, ja siinä vilisee vieraita sanoja, jotka eivät ole lainausmerkeissä, vaan kuuluvat muodollisesti tekijälle, mutta tekijä on loitontanut ne itsestään ironisella, parodisella, poleemisella tai jollakin muulla varauksellisella äänenpainolla” (Bahtin 1979, 236).

Saukkonen (2001, 19) toteaa, että mikään teksti ei rakenna kokonaan uutta todellisuutta, vaan on osaltaan kuvaamassa jo olemassa olevaa todellisuutta. Tekstit rakentuvat toisten tekstien varaan, ja samalla ne myös keskustelevat toisten tekstien kanssa. Norman Fairclough (1997a) on systematisoinut intertekstuaalisuuden analysointia teksteistä. Hän toteaa, että siinä, missä kielellinen analyysi osoittaa, kuinka teksti muodostuu kielellisistä systeemeistä, niin intertekstuaalinen analyysi osoittaa, kuinka teksti muodostuu diskurssijärjestyksistä eli tietyistä sovinnaisista kielenkäytön muodoista, joita tekstin tuottajat ja tulkitsijat käyttävät tavallisissa sosiaalisissa yhteyksissään. Intertekstuaalinen analyysi kiinnittää huomion niihin historiallisiin ja sosiaalisiin yhteyksiin, joista teksti on riippuvainen. Intertekstuaalinen analyysi dynaamisuudessaan ja dialektisuudessaan[50] kiinnittää huomiota myös siihen, kuinka tekstit voivat muuttua sosiaalisista ja historiallisista lähteistään, kuinka tekstit voivat uudelleen korostaa eri tekstilajeja ja kuinka eri tekstilajit voivat sekoittua teksteissä. (Fairclough 1997a, 188–189; 1997b, 100–104.)

Intertekstuaalisen analyysin tarkastelun kohteena on se, kuinka tekstejä tuotettaessa ja käytettäessä nojaudutaan tarjolla oleviin tekstilajeihin ja kielenkäytön tapoihin, sekä se, kuinka tekstit muuntuvat ja sisältyvät edelleen toisiin teksteihin. Tekstin intertekstuaaliset ominaisuudet löytyvät Faircloughʼn mukaan kielellisistä piirteistä (Fairclough 1997a, 100, 189). Intertekstuaalinen analyysi ei kuitenkaan saisi pysähtyä pelkkien tekstien välisten rakenteiden etsimiseen ja löytämiseen tekstistä. Se on John Frowʼn (1991, 46) mukaan aivan liian helppo tehtävä. Paljon tärkeämpää on löytää kulttuurisia koodeja, jotka näkyvät tekstin sisällä. Ajassamme liikkuu lastensuojeluun liittyen paljon erilaisia keskusteluja mm. huolesta, lapsen kiintymyssuhteen merkityksestä sekä vanhempien, lapsen ja perheen etujen polkemisesta. Intertekstuaalisen analyysin avulla voidaan tarkastella, näky-

[50] Tässä yhteydessä ’dialektinen’ tarkoittaa ristiriitoja tarkastelevaa.

vätkö nämä aikalaiskeskustelut myös sosiaalityön asiakirjateksteissä. Frow muistuttaa myös, että intertekstuaalinen analyysi on itsessään tuottamassa intertekstuaalista materiaalia, jolla on funktionaalisia vaikutuksia myöhempiin teksteihin ja tulkintoihin. Analyysitulkintoihin tulee suhtautua kriittisesti ja välttää faktojen esittämistä. (Frow 1991, 46.)

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien intertekstuaalisuuden tarkastelu tapahtuu kolmen eri tekstilajin, *lakitekstin*, huostaanotto-päätösasiakirjan *perustelutekstin* ja *muistiinpanomerkintöjen* välillä. Lakiteksti tulee uutena tekstilajina analyysin kohteeksi. Tavoitteena on osoittaa näiden eri tekstilajien väliset yhteydet sekä eroavuudet ja luoda näkökulma lastensuojelun sosiaalityön asiakirjakirjoittamisen intertekstuaaliseen ulottuvuuteen. Analyysissä päätösasiakirjat nousevat keskiöön, josta tarkastelut suuntautuvat toisaalta lakitekstin ja toisaalta muistiinpanomerkintöjen suuntaan. Tämä valinta on käytännöllinen. Päätösasiakirjojen tekstit ovat rajallisia ja jäsentyneitä. Ne suorastaan ohjaavat tutkijaa katsomaan tiettyihin suuntiin. Toisaalta päätösasiakirjojen tekstuaalisen ymmärtämisen lisääminen on perusteltua, sillä ne ovat virallisia asiakirjoja, jotka annetaan asianosaisille. Ne ovat merkittäviä, ihmisten elämään vaikuttavia tekstejä, joilla puututaan perheen yksityisyyteen. (Myös Tiililä 2000, 215, 227 ja 2002, 218.)

Huostaanoton päätösasiakirja jakautuu sijoituspäätökseen, päätöksen perusteluihin ja huoltosuunnitelmaan. Tämän lisäksi päätökseen sisältyy kuulemiseen ja tiedoksiantoon liittyviä asiakirjoja sekä mahdollisia liitteinä olevia lausuntoja. Otin lähempään tarkasteluun huostaanottopäätöksen perustelutekstit, jotka esittävät tiivistetysti huostaanottoon johtaneet syyt ja toteutetut avohuollon tukitoimet sekä arvioivat lapsen edun huostaanotossa. Asiakastietojärjestelmä ohjaa päätöksen perusteluja laativaa viranomaista kuvaamaan 1) lapsen terveyttä ja kehitystä vaarantavat tekijät, 2) selvittämään ja arviomaan avohuollon tukitoimien toteutumisen ja 3) arvioimaan lapsen edun. Vertasin systemaattisesti lastensuojelulain (LSL 683/83) ja lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta säädetyn lain (LHL 361/83) tekstikatkelmia huostaanottojen päätösteksteihin. Samoin tein tekstivertailuja päätösasiakirjojen ja muistiinpanotekstien välillä.

Aloitin intertekstuaalisuuden analysoinnin tarkastelemalla *lapsen edun* tekstuaalista ilmenemistä lakitekstissä sekä päätösasiakirjoissa.

Lastensuojelulakiin (LSL 683/83) ei sisälly yksilöityä määrittelyä lapsen edusta. Lakiteksti alkaa lapsen oikeuden ja lastensuojelun määrittelyistä:

> 1 §. *Lapsen oikeus.* Lapsella on oikeus turvalliseen ja virikkeitä antavaan kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen ja etusija erityiseen suojeluun.
>
> 2 §. *Lastensuojelu.* Lastensuojelun tarkoituksena on turvata lapsen 1 §:ssä mainitut oikeudet vaikuttamalla yleisiin kasvuoloihin, tukemalla huoltajia lasten kasvatuksessa sekä toteuttamalla perhe- ja yksilökohtaista lastensuojelua.
>
> Tavoitteena on, että lapsi saa kaikissa olosuhteissa sellaisen huollon kuin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (361/83) on säädetty.

Lastensuojelulain 2. §:n 2. momentissa viitataan lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaan lakiin (LHL 361/83), jossa määritellään lapsen huollon ja kasvatuksen päämäärä ja jota voidaan pitää lainsäädäntöön kirjattuna *lapsen etuna* (Mikkola & Helminen 1994, 20). Lain mukaan:

> 1 §. *Lapsen huolto*. Lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiensa välille.
>
> Lapselle tulee turvata hyvä hoito ja kasvatus sekä lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito. Lapselle on pyrittävä antamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus.
>
> Lasta tulee kasvattaa siten, että lapsi saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää.

Lastensuojelulain viittaus tähän lainkohtaan merkitsee, että lapsen etua tulee arvioida lastensuojelussa samoin perustein kuin yksityisessä perheessä. Lapsen edun arvioimiseksi on lähtökohdaksi otettava aina lapsen yksityinen etu. (Ks. Mikkola & Helminen 1994.) Lastensuojelulaki (9. ja 10. §) tähdentää, että lapsen etu tulee asettaa arviointien, tulkintojen ja valintojen ratkaisevaksi tekijäksi:

> 9.1 § *Keskeiset periaatteet*. Perhe- ja yksilökohtaisessa lastensuojelussa on otettava ensisijaisesti huomioon lapsen etu sekä tuettava lapsen vanhempien ja muiden lasta hoitavien henkilöiden kasvatusmahdollisuuksia lapselle suotuisten kasvuolojen vakiinnuttamiseksi.
>
> 10.1 § Lapsen etua selvitettäessä on otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipide, perehdyttävä lapsen kasvuoloihin sekä arvioitava, miten eri lastensuojelutoimet todennäköisesti vaikuttavat lapsen kehitykseen.

Lapsen etuun viitataan lastensuojelulaissa myös silloin, kun määritellään sosiaalilautakunnan velvollisuus ottaa lapsi huostaan ja sijoittaa sijaishuoltoon:

> *16 §. Velvollisuus huostaanottoon ja sijaishuollon järjestämiseen*. Sosiaalilautakunnan on otettava lapsi huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kodin olosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä taikka jos lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla rinnastettavalla käyttäytymisellään, jos 4 luvussa tarkoitetut toimet eivät ole tarkoituksenmukaisia tai mahdollisia taikka jos ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja sijaishuollon katsotaan olevan lapsen edun mukaista.

Asiakirja-aineistossani on kaikkiaan 20 lapsen huostaanottopäätökset perusteluteksteineen. Päätöksien perusteluteksteissä oli havaittavissa tiettyjen sanamuotojen ja rakenteiden toistuvuutta, jota seuraava kaksisarakkeinen kuvio havainnollistaa. Lakitekstin katkelmat ovat vasemmalla ja päätösasiakirjojen perusteluteksteistä tehdyt poiminnat ovat oikealla puolella. Tekstikatkelmat ovat suoria poimintoja.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1. § 1. ja 2. mom.	Huostaanottopäätöksen perustelutekstin katkelmia
Lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiensa välille. Lapselle tulee turvata hyvä hoito ja kasvatus sekä lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito. Lapselle on pyrittävä antamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus.	”Huostaanotto ja sijoitus perhehoitoon turvaa lapsen vakaan ja tasapainoisen kehityksen varmimmin pitkällä tähtäimellä. Säännöllinen yhteydenpito omiin vanhempiinsa tukee hänen psyykkistä kehitystään.” ”[Lapsi] tarvitsee turvallisen hoitopaikan, jossa hänen tasapainoista fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista kehitystään voidaan tukea.” ”[Lapsi] tarvitsee tukevan vuorovaikutussuhteen häntä hoitavien aikuisten kanssa, sekä johdonmukaista ja ennakoitavissa olevaa kasvatusta. Tasapainoisen emotionaalisen kehityksensä tueksi hän tarvitsee sellaisten aikuisten ohjausta, joilla on voimavaroja huomioida hänen kulloisenkin kehitysvaiheensa mukaiset tarpeet.” ”Huostaanotto ja pysyvän pitkäaikaisen perhehoidon järjestäminen on välttämätöntä [lapsen] tasapainoisen kasvun ja kehityksen turvaamiseksi. [Lapsen] ja äidin yhteydenpidon tukeminen on tärkeää sekä lapselle että äidille.” ”Huostaanotto ja sijaishuolto ovat lapsen edun mukaisia ratkaisuja, koska lapsi ei kotioloissaan voi saada sitä jatkuvuutta ja kestävyyttä, jota hänen hoitonsa vaatii.”

Kuvio 13. Esimerkki lakitekstin ja päätösasiakirjatekstien yhteyksistä

Edellä esitetty havainnollistaa, miten lakitekstissä esiintyvät sanamuodot löytyvät lähes sellaisenaan huostaanottojen perusteluteksteistä. Tämä havainto herättää lukuisia kysymyksiä pelkästään tekstin tuottamisen näkökulmasta. Pyritäänkö päätösasiakirjan teksti kirjoittamaan mahdollisimman lähelle lakitekstiä, jotta päätöksen perusteleminen olisi helpompaa ja varmempaa? Ajatteleeko viranhaltija päätöstä kirjoittaessaan sen joutuvan oikeusasteiden tarkasteltavaksi, jolloin on syytä pysytellä juristeille tutussa kielenkäytössä (ks. Tiililä 2000, 260). Kenelle päätökset kirjoitetaan, asiakkaille vai virkakoneistolle? Onko yhtenäisellä kielenkäytöllä vastineensa todellisuudessa käsittei-

den merkityssisältöjen kanssa? Onko päätöstekstien synty tiedostetusti tai tiedostamattomasti kiinni lakitekstien ilmauksissa?

Huostaanottopäätöksen perustelutekstin laatiminen on valintojen tekemistä siinä, missä mikä tahansa muukin kirjoittaminen. Tutkimissani päätösasiakirjoissa 'vieras puhe' (Vološinov 1990) eli lakiteksti sulautui osaksi kirjoittajan omaa tekstiä. Päätökseen liitetyt lakitekstin osat muokkasivat perustelutekstiä kauemmas arkityön muistiinpanoista kohti lainsäädännön omanlaista tekstilajia. Päätöksen perusteluun vaadittava lapsen edun määrittely ja kuvaaminen saatettiin kirjata monisanaisesti tai siihen saattoi riittää vain yksi lause.

(103) "Huostaanotto ja sijoitus sijaisperheeseen on lapsen edun mukainen ratkaisu, koska siten hänen elämänsä saadaan *vakaaksi ja turvalliseksi* jo aivan pienenä vauvana. Vauva *tarvitsee turvakseen pysyvät ja vakaat ihmissuhteet*. [Äidin] tilanne on pitkään ollut niin epävakaa, ettei hän pysty *turvaamaan* lapsen psyykkisen ja fyysisen kehityksen perusedellytyksiä. (…) Huostaanotto ja sijoitus perhehoitoon *turvaa lapsen vakaan ja tasapainoisen kehityksen* varmimmin pitkällä tähtäimellä. *Säännöllinen yhteydenpito omiin vanhempiinsa tukee* hänen psyykkistä kehitystään."

(104) "Huostaanotolla ja sijaishuoltoon sijoittamisella pyritään [lapselle] antamaan *turvalliset ja vakaat kasvuolosuhteet."*

Muistiinpanoissa *lapsen etu* ei ole samanlainen tekstiin kirjoittuva määrittelyn ja käsitteellistämisen kohde kuin päätösasiakirjoissa. Muistiinpanoteksteissä lapsen ja perheen tilannetta kuvataan ja arvioidaan kyllä lapsen edun näkökulmasta, mutta siitä kirjoitetaan monipuolisesti ja yksityiskohtaisesti. Edellisessä luvussa (luku 6) esitin muistiinpanojen sisällöllisenä teemana *lapsen hoivan*, jonka voi rinnastaa lapsen edusta kirjoittamiseen.

Jatkoin lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien intertekstuaalisuuden tarkastelua päätösasiakirjoista muistiinpanotekstien suuntaan vertailemalla päätösasiakirjojen perustelutekstien *lapsen terveyden ja kehityksen vaarantumista* kuvaavia jaksoja muistiinpanomerkintöihin. Muistiinpanoissa tekstikatkelmien määrä oli merkittävästi suurempi kuin päätösasiakirjoissa. Tein tekstivertailut jälleen kaksisarakkeisen kuvion avulla siten, että oikealle siirsin lapsen terveyden ja kehityksen vaarantumista kuvaavan päätösasiakirjan tekstikatkelman ja vasemmalle liitin muistiinpanoista tekstikatkelmia, jotka vastasivat päätök-

sen tekstiä. Otin huomioon vain ne muistiinpanojen kohdat, jotka liittyivät teemaltaan päätösasiakirjateksteihin.

Huostaanottopäätösten perustelutekstien ja muistiinpanotekstien vertailu paljasti näiden eri tekstilajien väliset suhteet kahdenlaisiksi. Osa päätöstekstien perusteluista oli tyyliltään toteavia ja yleisellä tasolla, osa taas nojautui lähes sanatarkasti muistiinpanoissa kuvattuihin konkreettisiin tilanteisiin. Tästä seurasi se, että tekstien väliseen vertailuun poimittavien päätösasiakirjaan liittyvien muistiinpanokatkelmien määrä muodostui joidenkin päätösten kohdalla isoksi. Osassa taas päätöksiin liittyviä tekstejä oli vain muutamia.

Esitän seuraavassa näistä kummastakin päätöstyypistä esimerkin. Ensimmäisessä (kuvio 14) on kyse toteavasta ja yleisellä tasolla olevasta huostaanottopäätöksen perustelutekstin katkelmasta ja siihen liittyvistä muistiinpanomerkintöjen poiminnoista, joita olen ottanut tähän esimerkkiin mukaan vain joitakin huostaanottoa edeltävältä 1,5 vuoden ajalta. Teksteinä ne kuvaavat lapsen terveyden ja kehityksen vaarantumista.

Muistiinpanotekstien katkelmia 1,5 vuoden ajalta	**Huostaanottopäätöksen perustelutekstin katkelma lapsen terveyden ja kehityksen vaarantumisesta**
”Naapuri ilmoitti, että oli tavannut naapuristaan päihtyneen äidin ja lapsen vierestä itkemästä. Asunnossa myös päihtynyt mieshenkilö.” ”Koko huusholli kaaosmaisessa kunnossa. Vaatteita, ruuantähteitä, tupakantumppeja ym. pitkin pöytiä ja lattiaa. Äiti herätettiin ja tuli keskustelemaan vedettyään pelkän paidan päälleen. Juoneen ja turvonneen näköinen.” ”Poliisilta ilmoitus, että [lapsi] viety kotiin yhdessä äidin miesystävän kanssa. Mies oli sammuneena [lähiössä] ja [lapsi] odotteli vierellä. Kotona ei ollut ketään, eikä [lapsi] tiennyt, missä äiti on. Poliisin mukaan [lapsi] pärjäävää sorttia, mutta toivoi, että tilanne tarkistettaisiin illalla.” ”Viiden viikon [sairaalan] hoitojakson jälkeen äiti alkoi taas juoda.” ”Sekä äiti että miesystävä tolkuttomassa humalassa tai pilvessä. Asunto kaaoksessa. [Lapsi] kerjäämässä taloyhtiön pihalla makkaraa yrittäen jopa ostaa sitä.” ”Asunnon olohuoneessa kyti sohva, johon oli palanut noin puolen metrin suuruinen reikä. Asunnossa pistävä, sankka savu. Äiti makasi alasti olohuoneen lattialla. Vastasi poliisin välittömään poistumiskehotukseen sopertelemalla, ettei lähde mihinkään.” ”Äidillä ilmoittajan mukaan väkivaltainen miesystävä, joka käyttäytyy uhkaavasti talon lapsia kohtaan.” jne.	[Lapsen] äidillä [äidillä] on vakava päihdeongelma, jonka vuoksi [lapsi] on jäänyt toistuvasti vaille ikätasoista huolenpitoa ja hoivaa. [Lapsi] on joutunut näkemään kotona ajoittain aikuisten välisiä perheväkivaltatilanteita. [Lapsi] on jouduttu sijoittamaan lastenkotiin lastensuojelulain 14 ja 18 §:n mukaan yhteensä viisi kertaa. Ensimmäisen sijoituksen alkaessa pp.kk.199v [Lapsi] oli 3-vuotias. [Lapsen] viimeisin sijoitus on alkanut pp.kk.199v.

Kuvio 14. Muistiinpanotekstien ja päätöstekstin erilainen tekstuaalinen maailma

Muistiinpanojen ja päätöstekstin tekstimaailmat poikkeavat toisistaan. Esimerkki havainnollistaa kuinka muistiinpanotekstit ’siistitään päätösten kielelle’. Päätöstekstin siloteltu lause ”äidillä on vakava päihdeongelma, jonka vuoksi lapsi on jäänyt toistuvasti vaille ikätasoista huolenpitoa ja hoivaa” on paljon ’helpompi’ lukea kuin muistiinpano-

merkinnän lause ”sekä äiti että miesystävä tolkuttomassa humalassa tai pilvessä, asunto kaaoksessa ja lapsi oli ollut taloyhtiön pihalla kerjäämässä …”. Kumpikin virke kertoo saman perheen samoista ongelmista. Päätöstekstin katkelma on irrotettu tapahtumista ja konkreettisesta tilanteesta. Sanat eivät kosketa eivätkä piirrä kuvaa niitä lukevan mieleen. Sen sijaan ilmaisu, joka on poimittu muistiinpanotekstistä, ottaa heti mukaansa. Se kuljettaa ja pakottaa lukijansa katsomaan perheen arkea. Lauseet eivät kohtaa toisiaan ja päätöstekstin yhteys muistiinpanotekstien kuvaamaan todellisuuteen katkeaa. Esimerkin päätösteksti lähenee lakitekstin merkitysmaailmaa. (Kääriäinen 2002; ks. Saurama 2002, 123.)

Seuraavassa on toinen esimerkki (kuvio 15) päätöstekstin ja muistiinpanon intertekstuaalisuudesta. Se poikkeaa täysin edellisestä esimerkistä, sillä huostaanottoon johtanut tilanne kuvataan päätöksen perustelutekstissä samankaltaisena kuin muistiinpanotekstissä.

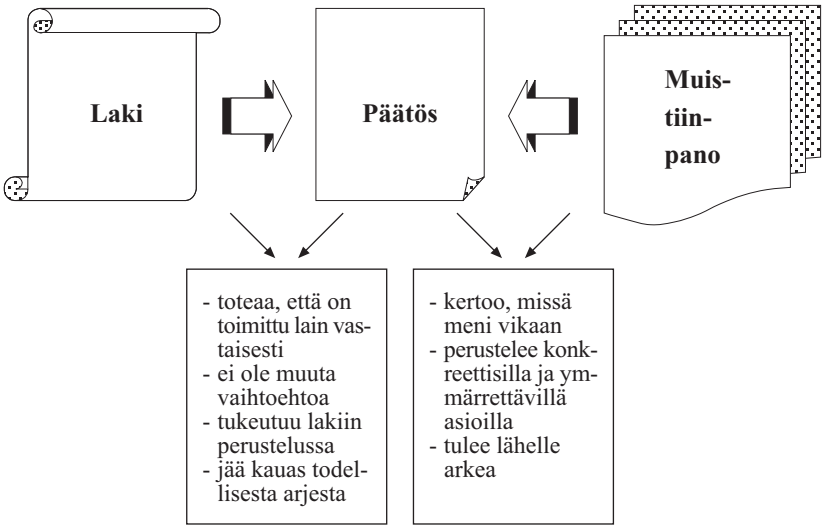
Muistiinpanotekstit 2,5 kuukauden ajalta	**Huostaanottopäätöksen perustelutekstin katkelma lapsen terveyden ja kehityksen vaarantumisesta**
”[Äidin] äiti soitti allekirjoittaneelle koska hänen tyttärensä [äiti] oli edellispäivänä soittanut vanhemmilleen ja pyytänyt apua. [Äiti] oli kertonut sortuneensa huumeisiin. [Äiti] oli kertonut käyttäneensä kaikkia mahdollisia huumeita, ja että hänellä on kauhea himo niihin. [Äiti] oli kertonut haluavansa hoitoon, mutta hän oli halunnut ensin järjestää jotenkin lasten hoidon.” ”[Äiti] kertonut käyttävänsä päivittäin heroiinia, ja hän on ollut aineissa ja huonokuntoinen tapaamisten aikana.”	”Isoäiti oli huolissaan [lapsesta] ja hänen sisaruksistaan, koska [äiti] oli kertonut äidilleen olevansa huumeidenkäytön vuoksi kykenemätön hoitamaan lapsiaan. [Äiti] oli pyytänyt vanhemmiltaan lastenhoitoapua päästäkseen itse huumevieroitushoitoon. Isovanhemmat eivät voineet ottaa lapsia hoitoonsa. (…) [Äiti] kertoi itse pp.kk.199v sosiaalipalvelustoimistossa käydessään käyttävänsä päivittäin heroiinia. ”

Kuvio 15. Muistiinpanotekstin ja päätöstekstin yhteneväisyys

Muistiinpanotekstiin tukeutuminen kirjoittamisen strategiana huostaanottopäätöksen perusteluissa voi kyseisessä esimerkissä johtua äidin tilanteen nopeasta huononemisesta ja laiminlyöntien vakavuudesta. Toisaalta se voi olla myös sosiaalityöntekijän tarkoituksellinen kirjoittamisen strategia. Asiat kirjoitetaan päätökseen juuri sellaisina kuin ne näyttäytyvät huostaanoton hetkellä.

Ajatus lastensuojelun sosiaalityön tekstien intertekstuaalisten yhteyksien uusia merkityksiä luovista suhteista asettuu koeteltavaksi. Jos

päätösasiakirja sulauttaa itseensä lakitekstiä, millaisia merkityksiä se tuottaa lukijalle. Jos päätösasiakirja rakentuu lähellä arkea olevista muistiinpanoteksteistä, millaisia merkityksiä siitä välittyy.

Kuvio 16. Päätöstekstin intertekstuaaliset mahdollisuudet

Näkökulma intetekstuaalisuuden tarkastelussa on ollut päätösasiakirjoista yhtäältä lakiteksteihin ja toisaalta muistiinpanoihin. Päätöstekstin kirjoittaja joutuu tekemään valintoja, miten kuvaa perheen tilannetta, mitkä tekijät vaarantavat lapsen terveyttä tai kehitystä ja miten ne ovat jo vaikuttaneet tai todennäköisesti vaikuttavat juuri tämän lapsen kehitykseen. Päätökseen on kirjoitettava kaikki perheen kanssa toteutetut avohuollon tukitoimet, ja myös ne tarjotut tuen mahdollisuudet, joita perhe ei ole halunnut ottaa vastaan. Huostaanoton tulee aina olla lapsen edun mukainen, ja se tulee myös perustella päätökseen, miksi juuri näin tämän lapsen kohdalla olisi. Huostaanoton päätösteksti käsittelee ja kuvaa vakavia asioita. Ne ovat karua luettavaa, eivätkä asioiden kirjaamistavat tee tilannetta muuksi (ks. Nystrand 1987). Asiakkaiden kannalta elämän uudelleen rakentamisessa auttaa tilanteen ja syy-seuraussuhteiden ymmärtäminen. Jos ihminen ei ymmärrä, hän ei voi hallita tunteitaan ja toimintaansa, eikä hän siten voi

myöskään kokea tilannetta mielekkääksi vuosienkaan kuluttua. (Ks. Antonovsky 1987; myös Feldt 2000.)

Sosiaalityöntekijöiden tarkoituksellisiin kirjoittamisen strategioihin en voi asiakirja-aineistoni perusteella ottaa kantaa. On mahdotonta sanoa pelkkiä asiakirjoja lukemalla, onko sosiaalityöntekijä valinnut tietoisesti lakitekstejä lähentyvän kirjoittamisen tavan, vai ohjaako hänen valintojaan työyhteisössä vallitseva kirjoittamisen kulttuuri. Vallalla olevat sosiaalityön näyttöperusteisuuden paine ja lastensuojelutyön oikeudellistuminen ohjaavat osaltaan sosiaalityöntekijöitä tavoittelemaan lakitekstin muotoja valmistelemiinsa päätöksiin. Lastensuojelussa lakidiskurssin taakse meneminen tapahtuu nopeasti ja luonteenomaisesti, onhan työ lainsäädäntöön perustuvaa viranomaistyötä. Paljon tunteita herättävässä ja ristiriitaisessa lastensuojelutyössä lainsäädäntö on ehdottoman tärkeä ja välttämätön työtä ohjaava ja säätelevä elementti. Se ei kuitenkaan saa muuttua työn tekemisen välineeksi sosiaalityöhön, keinoksi, jota voi käyttää kilpenä ja miekkana, ja jonka taakse voi tarvittaessa mennä piiloon.

7.5 Asiakirjoihin kirjoittuvat intentiot

Tekoa sanotaan intentionaaliseksi, jos se on tarkoituksellinen eikä tahaton (lat. *intendo*, tähdätä, suuntautua). Ajatus perustuu siihen, että inhimillistä toimintaa luonnehtii tavoitteellisuus. Toiminnallaan ihminen pyrkii johonkin päämäärään, jonka tavoittamisen voidaan sanoa olevan tekijän intentiona. *Intentio* on mielen suuntautuneisuutta johonkin todelliseen tai kuviteltuun kohteeseen (Hautamäki 1988, 180). Asiakirjojen kirjoittamista ei voida pitää tahattomana toimintana. Tekstin syntyyn vaikuttavat todelliset ihmiset, joilla on todellisia tarkoitusperiä, ja on todennäköistä, että osa näistä tarkoitusperistä kirjoittuu myös tekstiin (Heikkinen 1999, 216). Bahtin (1979) kuitenkin toteaa, että mitkään hienoimmatkaan kielelliset havainnot eivät tuo esiin kirjoittajan intentioiden liikkumista tai valintoja. Tekstit tulevat luetuiksi oman aikansa lävitse ja saavat uudelleen painotuksia, sellaisiakin, joita kirjoittaja ei ole edes tarkoittanut. (Bahtin 1979, 236–239.)

Juha Varto (1996) toteaa, että tekstit eivät ole intentionaalisia siksi, että ne olisivat sisältöjä jollekin mahdolliselle tietoisuudelle tai tietoi-

suuden muodostaville toimille. Tekstit eivät myöskään ole intentionaalisia siksi, että jonkun päämääränä olisi luoda niissä tai niistä jotakin. Intentionaalisuus löytyy 'mielen sanoina' ihmisen maailmasuhteesta. Kirjoittaja ja lukija suuntautuvat intentionaalisesti tekstiin, mutta eri suunnista. Kirjoittaja luo merkityksiä kieleen omasta kokemustodellisuudestaan ja lukija tulkitsee lukemaansa kokonaisuudeksi oman maailmasuhteensa kautta. Tekstit edellyttävät tulkintaa tullakseen ymmärretyiksi. Niiden intentionaalisuuden etsimisen ja pohtimisen tarkoituksena on pyrkimys ymmärtää teksti tietyllä tavalla ja luoda siitä teoreettisessa kontekstissa intentionaalinen vastaavuus. (Varto 1996.)

Tarkastellessani lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstejä intentionaalisuuden suunnasta pohdin niiden tarkoituksellisuutta. En pyri tavoittamaan tietyn, todellisen kirjoittajan intentiota, koska sinne minulla ei ole pääsyä. Avaan keskustelun tekstin merkityksien ja tulkinnan suuntaan. Esimerkiksi seuraava katkelma, jossa sosiaalityöntekijä on kirjannut asiakkaan kanssa käymänsä keskustelun perheen toimeentulovaikeuksista, on voinut kirjoittamisen hetkellä olla muistiinpano ilman erityistä tietoista merkitystä.

(105) "Vaimo kertoo, että saattavat hankkia vielä kolmannen lapsen, jonka vuoksi parvekevaunuja ei vielä kannata myydä. Kehotin harkitsemaan perheenlisäystä ennen kuin kykenevät vastaamaan tuloillaan nykyisestäkin perhekokonaisuudesta."

Tekstiksi kirjoitettuna ajatus "perheenlisäyksen harkitsemisesta" muuttuu rohkeaksi ja kantaa ottavaksi. Se on jopa asiakkaan itsemääräämisoikeutta uhkaava. Kontekstistaan irrotettuna tekstikatkelmana se saa vielä lisää erilaisia tulkintoja kuin sen alkuperäinen kirjoittajan tarkoittama mahdollinen merkitys on saanut. (Ks. Ricœurin 2000, 61.) Esimerkki ei olekaan tässä siksi, että olisi tärkeää analysoida sosiaalityöntekijän sanavalintoja. Olen valinnut esimerkin havainnollistamaan tekstin tuottamisen ja tulkinnan ongelmallisuutta. Lemken (1991) mukaan merkityksen tuottaminen tekstiin on dynaaminen prosessi. Siihen vaikuttavat useat tekijät, kuten kirjoittajan yksilölliset ominaisuudet ja kokemukset, sosiokulttuurinen tausta, kirjoittamistilanne ja siihen vaikuttavat normit jne. Tekstin tuottamisessa merkittävää on *tilanteen* kokonaiskonteksti, siis se, mihin tekstillä halutaan ottaa kantaa, mihin se viittaa ja mitä keskusteluja se vie eteenpäin. (Lemke 1991, 32.)

Teksteihin kirjoittuvien intentioiden tutkiminen vie lähemmäs sosiaalityöntekijän tiedonmuodostusprosessin ulottuvuuksien tarkastelua. Tarkoitan tiedonmuodostuksella tässä yhteydessä prosessia, jossa sosiaalityöntekijä ottaa vastaan tietoja ympäristöstään joko itse havainnoimalla tai kuulemalla asiakkaitaan, heidän läheisiään tai muita viranomaisia. Näistä tiedoista muodostuu käsitys kulloisestakin tilanteesta, joista kirjoitetaan muistiinpanoja. Muistiinpanot taas väistämättä ohjaavat ajattelua ja luovat pohjaa uusille kirjoituksille ja toiminnalle. Tiedonmuodostus ohjaa sekä päämäärän asettamista että toimintaa. Se sisältää tiedon lisäksi sen, miten tietoa tuotetaan muille sekä miten ja mihin sitä käytetään. Tällöin on kysymys myös vallasta. Faircloughʹn (1997a,1) mukaan valta ilmenee juuri siinä, että prosessiin osallistuvilla ei ole samanarvoisia mahdollisuuksia kontrolloida tekstin tuottamista, levittämistä ja käyttämistä.

Sosiaalityön tiedonmuodostuksessa yritys löytää totuus ja välttää erehdys sekä muotoilla oikeat totuuden kriteerit ovat itse asiassa tiedon ja uskomusten oikeutusta koskevia kysymyksiä. Se, kenet sosiaalityöntekijä oikeuttaa 'totuudenpuhujan' asemaan, suuntaa väistämättä työn tarkoitusta ja päämäärää. John Deweyn (1999, 30) mukaan me uskomme silloin, kun täyttä varmuutta ei ole mahdollista saada. Tästä johdettuna pyrkimys varmuuteen on yritys päästä uskomuksen tuolle puolelle. Uskomukset ovat mentaalisia tiloja, joilla on jokin sisältö ja jotka tämän sisältönsä takia voivat olla joko tosia tai epätosia. Tietämisen kannalta on tärkeää, että on olemassa jotakin, joka voi olla tosi tai epätosi, eli se, mihin uskomuksemme voivat kohdistua. Totuuden ongelma on monisyisempi[51].

(106) "Päiväkodista yhteydenotto liittyen lähinnä isän hakemisiin ja viemisiin ja lasten olemisiin. Lapset päiväkodissa ovat ok, mutta isän autolla ajo ja hakematta jättämiset puhuttaneet. Äiti ottanut yhteyttä sosiaalitoimistoon ja vaatinut puuttumista asiaan. Kertonut isästä mustamaalaavia asioita ja kertoo pelkäävänsä tätä. Peräänkuuluttaa tapaamista ja sitä onko pakko lapsia antaa isälle. Haluaa selviteltävän asioita isän kanssa, muttei halua että isä saa tietää, mitä äiti on

[51] Totuutena voidaan pitää uskomuksia, jos ja vain jos ne vastaavat tosiasioita (totuuden korrespondenssiteoria). Totuus voidaan käsittää myös uskomusten väliseksi yhteensopivuudeksi (totuuden koherenssiteoria). Kolmas yleinen totuuskäsitys (totuuden deflatorinen teoria) ilmaistaan kaavalla: on totta että p, jos ja vain jos p (Lammenranta 1997, 82–87).

> kertonut ja todennut tilanteista. Oltu yhteydessä [perhettä aiemmin tuntevaan ammattihenkilöön], jonka mukaan äiti saattaa ”käyttää tilaisuutta” uuden työntekijän kanssa. Arvioitu tilanteen todenperäisyyttä (…)”

Sosiaalityössä ristiriitaisten viestien saaminen on tavallista. Ristiriidan kuvaaminen muistiinpanoihin on keino saada tietämisen ja totuuden ongelma näkyville. Asiakirjakirjoittamisella on tietyt *puitteet*, jotka kuitenkin rajaavat tekstiin kirjoitettavia asioita. Viranomaisen ei tule esittää totuutena mitään, mikä ei vastaa tosiasioita. Toisaalta viranomaisen tulee pystyä tekemään perusteltuja päätöksiä ja todentaa toimintaansa suhteessa asiakkaaseen. Todentamisessa yksi merkittävä keino on kirjoittaa työstään. Kirjoittaminen on näkyväksi tekemistä. Tästä seuraa kuitenkin kysymys oikeutuksesta: Kenellä on oikeutus tehdä tulkintoja ja päätelmiä totuudesta? Mitä tehdään näkyväksi ja miten? Otan uudelleen esiin luvussa 6.4 olleen esimerkin isän tekemästä lastensuojeluilmoituksesta:

(107) ”Puhelun aiheena oli, että isä ei pidä siitä, että [lapset] tapaavat äitiään, joka on rikollinen ja ammattihuora. Jos äiti saa [lapset] kotiinsa, he joutuvat näkemään äidin vaihtuvia miehiä.”

Katkelma herättää useita kysymyksiä. Onko isä oikeassa vai provosoiko vain aviokriisiään viranomaisille? Jos äiti on todella rikollinen ja ammattihuora, tulisiko tapaamisia rajoittaa. Jos väitteessä ei ole perää, onko isän tapa puhua lasten äidistä vahingollinen lapsille. Pitäisikö lasten olemista rajoittaa myös isän suhteen?

Kysymyksiä voi jatkaa pohtimalla, miten teksti tulee tulkituksi työskentelyn seuraavissa vaiheissa. Sosiaalityön käytännöstä kumpuaa myös kysymys, mitä merkityksiä teksti saa, kun työntekijä vaihtuu, ja ’vanhoista’ asiakkaista tuleekin ’uuden’ sosiaalityöntekijän myötä yhtäkkiä myös ’uusia’ asiakkaita? Työstä kirjoitetut muistiinpanot nousevat tärkeään asemaan sosiaalityöntekijöiden vaihtuessa. Ne kertovat ’uudelle’ sosiaalityöntekijälle perheen kanssa tehdystä työstä ja tavoitteista. Tekstit kertovat vain sen, mikä on valittu näytettäväksi ja kerrottavaksi. Kirjoittamatta jättäminen voi olla myös työntekijän tietoinen valinta ja mahdollisuus vallan käytölle. Yhtä lailla kuin asiakkaat voivat tehdä ’hiljaisen’ valinnan jäämällä pois sovituista tapaamisista, voivat sosiaalityöntekijät tehdä tekstejä kirjoittaessaan valintoja

siitä, mitä ja kenen näkökulmasta tapahtumat tulevat kirjatuiksi. Nämä valinnat eivät jää näkyviin asiakirjateksteihin. (Ks. myös Thornborrow 2002, 32.)

Sosiaalityössä tekstit tulevat luetuiksi ja ymmärretyiksi sosiaalityöntekijän omina 'mielen sanoina' eli intentioina. Kirjoittamistapojen samanlaisuus on yhteydessä tulkitsemisen samanlaisuuteen. Ne tuottavat ja turvaavat ammattikunnan sisäistä yhteistä ymmärrystä, tiedonmuodostusta, joka on suorassa yhteydessä toimintaan ja sen yhtenäisyyteen. Tämä on dynaaminen prosessi. Intentionaalisuuden haltuunotto tarkoittaisi kaikkien aineistoni asiakirjoja kirjoittaneiden sosiaalityöntekijöiden 'mielen sanoihin' kurkottamista, joka olisi ylivoimainen urakka. Tutkimisen vaikeus ei kuitenkaan saa olla syy asian huomiotta jättämiselle. Kirjoittamisen ja tekstistä tehtyjen tulkintojen erilaiset mahdollisuudet ja ennen kaikkea seuraukset ovat jatkuvasti läsnä sosiaalityössä.

7.6 Kirjoittajuus ja lukijuus sosiaalityössä

Sosiaalityössä kirjoittaminen ja lukeminen ovat arkista työtä, niin kuin monissa muissakin virkatöissä (Heikkinen 2000c, 2000d). Sosiaalityössä teksti ei ole kuitenkaan työn tulos. Työ ei ole ainoastaan tekstien tekemistä vaan tekstejä tehdään jotta varsinainen työ saataisiin tehdyksi. (Vrt. Hiidenmaa 2000b, 19–22.) Kirjoittamiseen ja lukemiseen liittyy tiedostamattoman (implisiittisen) ja tietoisen (eksplisiittisen) olemassaolo. Kysymys on kielenkäytön *ideologisuudesta*, jolla tässä tarkoitetaan arkiajattelun ja todellisuuden diskursiivista rakentumista kielen välityksellä. Vesa Heikkinen (1999, 81) pitää ideologiaa[52] käyttökelpoisena käsitteenä, jolla voidaan selittää kielenkäytön olemusta ja erityisesti sosiokulttuurisesti luonnollistuneita merkityksiä (myös Karvonen 1995, 31). Valentin Vološinov (1990, 31) puhuu "jokapäiväisen elämän ideologiasta", jolla hän haluaa korostaa puhekielen ja sanojen

[52] Kielentutkijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden antamat merkitykset ideologialle poikkeavat toisistaan. Yhteiskuntatieteissä ideologia saa uskontoon ja politiikkaan suuntautuneita merkityksiä. (Heikkinen 1999, 82–28.) Esimerkiksi Berger ja Luckman (2000, 140–141) tarkoittavat ideologialla todellisuuden määritelmää, joka kiinnittyy konkreettiseen valtaintressiin, ja sen erityisluonne on siinä, että keskenään kamppailevat intressiryhmät tulkitsevat saman yhteiskunnan kokonaisuniversumia eri tavoin.

arkisuutta ja läpäisevyyttä. ”Sana on läsnä jokaisessa ymmärryksen ja tulkinnan aktissa” (Vološinov 1990, 32).

Pauli Saukkonen (2001) kuvaa ideologiaa osuvasti ”tietokoneohjelmaksi” ja määrittää sen tietorakenteeksi, joka

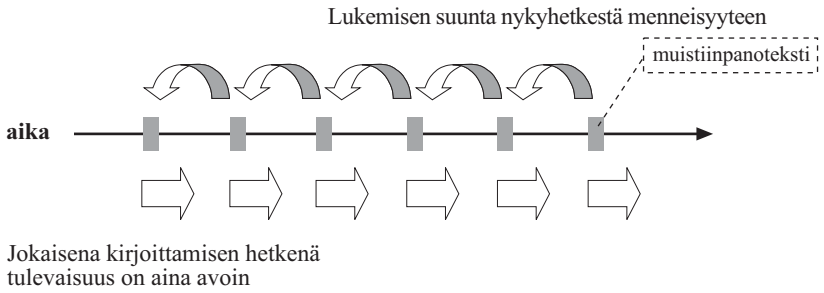
> (…) ”suodattaa, rajoittaa, valitsee, assosioi, yhdistää, organisoi, tulkitsee, varastoi sekä lähetettävää että vastaanotettavaa uutta tietoa – ja myös itsesäätöisesti uudistaa ohjelmansa” (Saukkonen 2001, 28).

Saukkosen määritykseen nojaten sosiaalityön kielenkäytön ideologisuus on tietynlainen yhteinen tapa nähdä ja ajatella, kirjoittaa ja lukea. Se on kokonaisnäkökulma ympäröivään todellisuuteen, joka vaikuttaa sosiaalityössä tekojen taustalla implisiittisesti ja eksplisiittisesti. Olen kuvannut kirjoittamista dynaamiseksi prosessiksi, jossa tehdään valintoja intentioiden suuntaamana. Uuden kirjoittaminen tapahtuu osittain vanhojen kirjoitusten varaan, ainakin se tapahtuu aikaisemmin kirjoitetun jälkeen. Asiakirjat tulevat kirjoitetuiksi yhteisen työkulttuurin ja sosiokulttuurisen kontekstin sisällä. Ne muokkaavat kirjoittamisen tapoja ja käytäntöjä.

Palaan takaisin asiakirjatekstien retorisiin ja temaattisiin rakennelmiin. Analyysituloksia esitellessäni en kiinnittänyt niitä sosiokulttuuriseen ympäristöönsä. Halusin näin korostaen tuoda esiin asiakirjatekstien voimaa ja mahdollisuuksia toimia retorisen ja temaattisen vaikuttamisen välineenä. Asiakirjateksteistä löytyneet retoriset keinot ja temaattiset valinnat ovat kirjoittamisen tilanteessa tehtyjä ratkaisuja, jotka määrittyvät instituution määräämissä puitteissa sosiokulttuurisia olosuhteita heijastaen. Esimerkiksi kahden totuuden strategioiden rakentaminen tekstiin (luku 5.4) on keino saada asiakkaan ääni näkyviin ja toisaalta paljastaa argumentaatiossa ilmenevä yhteensopivuuden puuttuminen viranomaisen kanssa. Näkyväksi tekeminen on edellytyksenä päätöksen teolle ja tarvittaville perusteluille. Asiantuntijuuspuheeseen turvautuminen heijastaa yhteiskunnan arvoja ja luottamusta asiantuntijatiedon pätevyyteen ja toisaalta sosiaalityöntekijän suhtautumista oman ammattikuntansa ammatillisen osaamisen arvostukseen. Teksteissä esiintyvien teemojen ’valikoituminen’ toistuviksi merkitysrakenteiksi heijastaa sekä asiakaskunnan ongelmia että lastensuojelun sosiaalityön professionaalista tehtävää huolehtia lapsen turvallisen kasvun ja elämän toteutumisesta.

Myös lukemisen tavat syntyvät työn sisällä. Sosiaalityön asiakasmuistiinpanoja luetaan ja selataan asiakastietojärjestelmän muistiinpanonäytöltä. Toki muistiinpanot voidaan myös tulostaa paperille. Muistiinpanoja voi tarkastella myös otsikkotasolla, jolloin kuvaruutu näyttää asiakkaan muistiinpanot listattuina kirjoittamispäivämäärän mukaan. Asiakastietojärjestelmä tarjoaa ensimmäiseksi aina viimeisimmän eli tuoreimman muistiinpanon asiakkaan tilanteesta. Tämä on loogista ja järkevää, sillä näin uuden muistiinpanon kirjoittaminen voi liittyä edellisen muistiinpanon jatkoksi.

Muistiinpanojen lukeminen alkaa usein väistämättä uusimmasta merkinnästä. Sosiaalityöntekijällä on tarve selvittää, mitä on tapahtunut viimeksi, onko jotain sovittu asiakkaan kanssa, mikä olikaan tämän tapaamisen tarkoitus tai onko jotain erityistä tapahtunut, joka on kirjattu näkyviin toisen työntekijän toimesta. Tekstin sisältö herättää mahdollisia lisäkysymyksiä, ja lukija haluaa saada enemmän tietoa tapahtumakuluista. Hän siirtyy lukijaksi edelliseen muistiinpanoon ja seuraavaksi sitä edelliseen jne. Lukeminen tapahtuu kulunutta aikaa ja tapahtunutta vastaan. Havainnollistan lukemisen ja kirjoittamisen suuntia seuraavalla kuviolla:

Kuvio 17. Kirjoittamisen ja lukemisen suunnat

Tästä lukemisen tavasta seuraa, että jokaisen muistiinpanon luettuaan sosiaalityöntekijä tietää enemmän kuin seuraavaa lukiessaan. Kuitenkin jokainen muistiinpano on kirjoitettu tilanteessa, jossa tulevaisuus on ollut avoin. Tekstin lukeminen ja tulkinta kiinnittyvät sosiaalityöntekijän tiedonmuodostuksen prosessissa johonkin muuhun kuin aikaan ja tapahtumien kulkuun ja siitä muodostuvaan kokonaisymmärrykseen. Muistiinpanojen lukeminen ja tulkinta tapahtuu Saukkosen

(2001, 28) kuvaaman ideologian ”tietokoneohjelman” avulla. ’Vastakarvaan’ lukemisessa on hankaluutensa. Tapahtumat eivät rakennu loogisesti eteneväksi sarjaksi, jolloin niiden syitä ja seurauksia on vaikea yhdistää. ’Takaperin’ lukemisesta voi myös syntyä jälkiviisauden tunne, koska lukija tietää etukäteen, mitä toiminnasta on seurannut, vaikkei tällaista päätelmää tietoisessa mielessä tekisikään.

Olen koko tutkimustyöni ajan yrittänyt ottaa huomioon Jorma Kalelan (2000) varoituksen jälkiviisauden vaarasta asiakirjoja luettaessa ja tutkittaessa. Sen tähden olen lukenut asiakirjoja kronologisessa aikajärjestyksessä ja muistuttanut koko ajan itselleni, että asiakirjojen paljastama elämä on kuvausta vain osasta todellisuutta ja tulevaisuudet ovat olleet avoimia jokaisena kirjoittamisen hetkenä. (Kalela 2000, 113, 120.) Olen tutkivana lukijana lukenut asiakirjoja ajallisesti ’myötäkarvaan’, kulkien kirjoittajien mukana. Jään miettimään, millainen tulkinta asiakirjoista ja niiden kirjoittamisesta olisi tullut, jos olisin lukenut niitä ’vastakarvaan’.

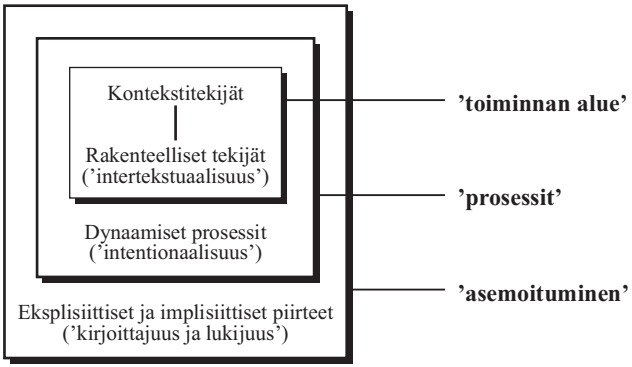
Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstit tulevat pääsääntöisesti luetuiksi vain sosiaalityön sisällä tai aivan lähellä sitä. Ne ovat salaisia asiakirjoja, joihin vain asianosaisilla on oikeus päästä käsiksi. Näin tekstit eivät asetu keskusteluun muiden tekstien kanssa. Ne pääsevät luomaan piilotekstiä, tekstiä, joka ei ole vielä olemassa, mutta joka ohjaa ajattelua ja kirjoittamisen käytäntöjä. (Ks. Karvonen 1995, 109.) Ajattelen, että juuri ’vastakarvaan’ lukeminen tuottaa tällaista implisiittistä ymmärrystä työstä. Tutkimusaineistoni lastensuojelun asiakirjatekstit ovat intentionaalisia samaan suuntaan. Ne kyllä saattavat tarkentaa ja korjata toisiaan, mutta se kuuluu niiden luonteeseen. Teksteinä ne ovat kuitenkin koherentteja, yhteensopivia lukijan ajattelun kanssa. Karvonen (1995, 109) toteaa, että ”tämä on juuri tekstien ideologinen teho: ne luonnollistavat sitä, että perustelut, taustat ja lähtökohdat ovat valmiina ja kiistattomina olemassa, eikä niitä ole tarpeen eksplisiittisesti argumentoida”.

7.7 Kielenkäytön dynaamiset valinnat

Esitin tämän analyysiluvun alussa vastattavakseni kysymyksen, miksi asiakirjoja kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan. Tarkasteluni kohteena on ollut lastensuojelun sosiaalityön asiakirjojen laatimisen prosessi. Olen

etsinyt vastausta aineistoni teksteistä ja tekstien ulkopuolelta lakiteksteistä sekä kirjoittajia ympäröivistä konteksteista. Teoreettista tukea tarkasteluilleni hain Verschuerenin (1999) esittämästä, neljä ulottuvuutta sisältävästä, pragmaattisesta näkökulmasta kieleen.

Kokoan asiakirjatekstien pragmaattisen tarkasteluni Verschuerenin laatikkomallin avulla, jossa pragmaattisen analyysin ulottuvuudet asettuvat sisäkkäin. Ne eivät sijaitse tasa–arvoisesti toisiinsa nähden ja niillä on erilaisia funktionaalisia tehtäviä yhteisen pragmaattisen näkökulman puitteissa. (Verschueren 1999, 67.) Kuviossa (kuvio 18) kontekstitekijät ja rakenteelliset tekijät muodostavat toiminnan alueen, jossa tekstit tulevat laadituiksi. Niitä ympäröi prosessien alue, jossa tapahtuu kontekstin ja kielen rakenteiden dynaaminen vuorovaikutus. Uloimmassa laatikossa tarkastelu kiinnittyy kielenkäyttäjien ajatteluun (’asemoituminen’). Kuviossa suluissa olevat käsitteet (’intertekstuaalisuus’, ’intentionaalisuus’, ’kirjoittajuus ja lukijuus’) viittaavat tutkimukseni tarkastelunäkökulmiin.

Kuvio 18. Pragmaattisen tarkastelun elementit Verschuerenia (1999, 67) mukaellen

Verschueren (1999, 67) korostaa, että kontekstitekijöiden ja rakenteellisten tekijöiden välinen suhde on pragmaattisessa kielenkäytön tarkastelussa ensisijaisen tärkeä. Konteksti vaikuttaa kielellisiin valintoihin ja toisaalta kielellä rakennetaan uusia konteksteja. Niillä kummallakaan ei ole pysyviä muotoja. Asiakirjojen kirjoittamiseen vaikuttavia kontekstiulottuvuuksia on tässä tarkastelussa erotettu kolmen tasoisia. *Tilanne*kontekstissa kirjoittamiseen vaikuttavat muun muassa kirjoittamisen ympäristö, kirjoittamistavat ja välineet, kirjoittajan hen-

kilökohtaiset valmiudet, kirjoittamisen tilanne ja kirjoittajan mielentila. Institutionaalisten käytänteiden konteksti käsittää kirjoittamisen *puitteet*, joita ovat esimerkiksi kirjoittamisohjeet, työyhteisön opitut tavat, eettiset ohjeet ja normit, ammatilliset työkäytännöt sekä lainsäädännön luomat vaatimukset. Sosiokulttuurisessa kontekstissa kirjoittamisen taustalla vaikuttavat *yleiset olosuhteet*, kuten yhteiskunnassa vallitsevat yleiset arvot, julkisen talouden tilanne, lasten ja perheiden asema yhteiskunnassa, ammatillinen arvostus sekä työllisyystilanne.

Asiakirjojen kirjoittamisessa tekstin laatija vuorottelee ja tasapainoilee sen kanssa, mitä ja miten haluaa sanoa ja miten tulee tulkituksi. Tarkastelin kirjoittamisen *rakenteellisia tekijöitä* muistiinpanotekstien, päätösasiakirjatekstien ja lakitekstien *intertekstuaalisia* yhteyksiä etsien. Kontekstitekijät ja rakenteelliset tekijät muodostavat kielenkäytön alueen, jossa kirjoittaja määrittelee oman suhteensa kerrottavaan asiaan, antaa muille ääniä, käyttää kieltä tavoitteidensa toteuttamiseen ja sijoittaa itsensä ja lukijansa tekstiin. Päätösasiakirjatekstien tekstienvälisyys lakitekstien ja muistiinpanotekstien välillä näyttäytyi kahden suuntaisena rakenteellisena tavoitteluna. Kirjoittajat liittyivät sekä juridiseen asiantuntijuuspuheeseen että sosiaalityön käytännöstä syntyneisiin teksteihin. Syitä tähän kahtiajakoon en pysty aineistoni avulla selvittämään. Sain lukea päätöstekstejä, jotka oli kirjoitettu asiakkaille. Niistä ei jäänyt epäselväksi miksi huostaanottoon oli ryhdytty. Lakitekstiä lainaavat päätösteksti herättivät kysymyksiä. Heijastuvatko työssä koetut vaativat tilanteet sosiaalityöntekijän kirjoittamisen käytäntöihin? Vaikuttavatko tahdonvastaisten huostaanottojen lautakunta- ja oikeuskäsittelyt sosiaalityöntekijän kirjoittamisen tapoihin? Muuttuvatko kirjoittamisen tavat asiamiehen tai juristin ilmestyessä asiakastapaamisiin? Onko tekstiä muotoiltu asiakkaan toivomusten mukaisesti mahdollisimman helpoksi hyväksyä? Näihin kysymyksiin aineistoni ei vastaa, mutta uskallan todeta, että lastensuojelutyön oikeudellistuminen (Mutka 1998) heijastuu varmasti myös dokumentoinnin käytäntöihin.

Tarkastelin kirjoittajien tarkoitusperiä tekstien kannatteleman *intentionaalisuuden* avulla. Kirjoittaja ja lukija suuntautuvat intentionaalisesti tekstiin eri suunnista. Kumpikin tekee tulkintoja tekstistä omasta kokemustodellisuudestaan käsin. Kielenkäyttö on *dynaamisesti* vaihtelevaa ja muuntuvaa. Kysymykset tiedon totuudesta ja tietämisen oikeutuksesta nousevat asiakirjojen laatimisen prosessissa keskeisiksi.

Kirjoittamisen ja tekstistä tehtyjen tulkintojen monet mahdollisuudet ja seuraukset ovat jatkuvasti läsnä sosiaalityössä. Kirjoittaminen sisältää aina valinnan mahdollisuuden, jolloin siihen liittyy myös vallankäytön ulottuvuus. Kielenkäytön dynamiikka sisältää luonnollisen ja ajan kuluessa jatkuvasti kehittyvän suhteen kontekstitekijöiden ja rakenteellisten tekijöiden välillä. Kielenkäytön *prosessit* ovat kontekstien ja kielen rakenteiden keskinäistä vuorovaikutusta. (Ks. Verschueren 1999, 68.)

Kontekstitekijöiden ja rakenteellisten tekijöiden välinen dynaaminen vuorovaikutus on yhteydessä kielenkäyttäjien ajatteluun. Tekstin tuottaminen ja tulkitseminen tapahtuu mentaalisesti tietorakenteiden dynaamisena prosessina. Sanat rakentavat tietoisuutta, luovat uutta ja prosessoivat vanhaa. (Esim. Vološinov 1999, 25–31; van Dijk 1988, 29–30.) Tästä syystä merkityksellisten piirteiden tutkiminen lukemisen ja kirjoittamisen prosessissa valaisee niiden merkitystä monimutkaisessa ihmismielessä. Sosiaalityössä *kirjoittamisen* ja *lukemisen* tavat syntyvät työn sisällä. Ne ovat alati läsnä tiedostettuina (*eksplisiittisinä*) ja tiedostamattomina (*implisiittisinä*) luonnollistuneina kielenkäytön tapoina. Esitin mallin (kuvio 17) sosiaalityön muistiinpano-asiakirjojen kirjoittamisen ja lukemisen suunnista havainnollistaakseni luonnollistuneiden kielenkäytön tapojen olemassa oloa. Jokaisena kirjoittamisen hetkenä tulevaisuus on avoin, eikä kirjoittaja voi tietää työnsä ja tekstinsä aiheuttamia seurauksia. Lukijalla sen sijaan on mahdollisuus valita, mistä kohden lukemisen aloittaa. Tekstejä voi lukea ajallisesti ’vastakarvaan’, niin että lukija tietää koko ajan enemmän kuin kirjoittaja on kirjoittamisen hetkellä tiennyt. Tällöin tekstistä tehdyt tulkinnat eivät kiinnity kirjoittamishetkeen tai tekstin temaattisista merkityskokonaisuuksista muodostuneeseen käsitykseen tapahtumista. Ne kiinnittyvät implisiittiseen ja ideologiseen ymmärrykseen työstä, joka ei välttämättä anna tilaa uusille tai vaihtoehtoisille tulkinnoille.

Kielenkäyttö on dynaaminen prosessi, joka tapahtuu eri kontekstien ja tekstin rakenteen suhteissa, sekä samanaikaisesti erilaisilla tiedollisten ymmärryksien tasoilla. Vastaan esittämääni tutkimuskysymykseen, miksi asiakirjoja kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan, seuraavasti:

- Kirjoittaminen on aikaan, paikkaan ja tapoihin sidottua. Kirjoittaja liittyy samanaikaisesti useisiin kontekstiulottuvuuksiin, jotka vaikuttavat tekstin syntyyn sekä eksplisiittisesti että implisiittisesti.
- Kirjoittamista säätelevät erilaiset ohjeet ja normit sekä lainsäädäntö[53].
- Muistiinpanojen kirjoittaminen on osa sosiaalityöntekijän tiedonmuodostusta. Niiden kirjoittaminen on dynaaminen prosessi, jossa erilaiset näkökulmat ja mahdollisuudet tehdään näkyviksi.
- Tiedon ja tietämisen merkitys sosiaalityössä sekä samanaikainen epävarmuuden läsnäolo tuovat omat ulottuvuutensa kirjaamiskäytäntöihin. On dokumentoitava epävarmuus näkyväksi, jotta tietämisen mahdollisuudet tulisivat arvioitaviksi.
- Kirjoittamistapojen samanlaisuus tuottaa ja turvaa ammattikunnan sisäistä yhteistä ymmärrystä. Se on yhteistä intentionaalisuutta – pyrkimystä ymmärtää samalla tavalla ja pyrkimystä myös kirjoittaa samalla tavalla.
- Sosiaalityö on käytännöllistä ja asiakirjojen laatiminen on osa tätä käytäntöä. Asiakirjoja kirjoitetaan, jotta työ, johon ne kuuluvat, saataisiin tarkoituksenmukaisesti tehdyksi.

Kirjoittamiseen ja tekstin syntyyn vaikuttavien yleisten tekijöiden tarkastelu on ollut mielekästä ja tärkeää siksi, että kirjoittamisessa tehdyillä valinnoilla on merkityksensä tekstin lukijoille ja myöhemmille tulkinnoille. Teksteihin voidaan aina palata, niihin voidaan viitata ja niistä tehtyjä tulkintoja jatkaa tai muuttaa. Sosiaalityön dokumentoinnin tavat ovat hyvin pragmaattisia, käytännön läheisiä. Tekstit toimivat sosiaalityössä toisaalta lainsäädännön asettamana velvollisuutena dokumentoida työtä, mutta toisaalta ne toimivat tiedonmuodostuksen välineinä monimutkaisissa asiakastyöntilanteissa.

[53] Urho Rauhalan (1978,7) sanoin: ”Kuten tässä tutkimuksessa tulemme myöhemmin näkemään, näillä hallinnollisilla ohjeilla on huomattavasti suurempi merkitys kuin yleensä ollaan taipuvaisia uskomaan.”

III Päätös ja pohdinta

8 Asiakirjatekstit lastensuojelun sosiaalityössä

8.1 Tutkimuskysymysten kohtaaminen tekstissä

Tutkimuksen tarkoituksena oli tuottaa tietoa lastensuojelun sosiaalityön nykyisestä dokumentoinnista ja sen merkityksestä lastensuojelun sosiaalityön tiedonmuodostuksessa ja ammattikäytännöissä. Asetin vastattavakseni kysymykset: *Miten* asiakirjoihin kirjoitetaan? *Mitä* niihin kirjoitetaan? ja *Miksi* niitä kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan? Kysymysteni suuntaamana tein kolme erilaista analyysiä samaa asiakirja-aineistoa käyttäen.

Sovellan tutkimuksessani kriittisen diskurssianalyysin käytäntöä, jossa keskeistä on tarkastella kielenkäyttöä sosiaalisena ja yhteiskunnallisena toimintana ja jolle on ominaista monitasoinen tarkastelu. Olen tukeutunut analyyseissä Norman Fairclough´n (1997a) esittämään diskurssianalyysin kolmiulotteiseen malliin. Se on toiminut teoreettisena kehyksenä. Metodiset välineet pohjaavat retoriikan, tematiikan ja pragmatiikan ajatuksiin. Retoriikan analyysissä pysyttelin tekstin pinnalla ja toin esiin asiakirjatekstien kirjoittamisessa tehtyjä valintoja (kuvaaminen). Tässä vaiheessa oppainani ovat olleet Arja Jokinen (1999) ja Chaïm Perelman (1996), joiden kehittelemää retoristen vaikuttamiskeinojen jaottelua käytin hyväkseni. Tematiikan analyysi rakentui Teun A. van Dijkin (1986, 1988) diskurssianalyysin mallia mukaillen. Analyysissä etsin tekstin toistuvia temaattisia sisältöjä saadakseni näkyviin, mitä asiakirjoihin kirjoitetaan (tulkinta). Pragmatiikan analyysissä siirryin kolmannelle ja laajimmalle ulottuvuudelle pohtimaan kirjoittamiskäytäntöihin liittyviä tekijöitä (selittäminen). Pragmatiikan näkökulman analysoimiseksi hyödynsin Jef Verschuerenin (1999) esittämää tarkasteluperspektiiviä.

Analyysejä on yhdistänyt ajatus, että tekstejä voi lukea monin eri tavoin. Analyysitasolta toiselle siirtyminen edellytti aina uutta näkökulmaa ja uusien analyysiyksiköiden määrittelyä. Tämä on ollut työlästä, mutta samalla innostavaa. Sopivien tutkimusvälineiden etsiminen ja käyttöön ottaminen ovat tämän prosessin kuluessa opettaneet kyseenalaistamaan asioita. Onko tämä sittenkään oikea tapa saada tekstit vastaamaan kysymyksiini? Esitänkö oikeita kysymyksiä? Tutkimusaineistoni tekstit ovat auttaneet pahimman yli monessa kohdin.

Samojen tekstien yhä uudelleen tutkimisessa on se ilo, että vaikka tekstimäärä on suuri, aineistonsa oppii tuntemaan. Toisaalta, kun tekstejä on ollut paljon (1613 asiakirjatulostussivua), ei niihin ole ehtinyt vieläkään kyllästyä. Olennaisinta tässä prosessissa on ollut ymmärtää, millaista informaatiota asiakirjat tutkimusaineistona välittävät (ks. Kalela 2000, 233). Samalla kun olen analysoinut ja tehnyt näkyväksi, miten ja mitä lastensuojelun sosiaalityön asiakirjateksteihin kirjoitetaan, olen tehnyt mahdolliseksi kysyä, mitä teksteissä ei ole. Poissa oleva voi olla yhtä merkittävää kuin tekstiin kirjoitettu.

Tekstien pilkkominen ja jaottelu erilaisin operaatioin on aina kokonaisuuden rikkomista. Asioiden poimiminen tekstistä on samankaltaista kuin poimisi kauniita kiviä rantavedestä. Heti kun olet nostanut kiven käteesi, värit alkavat haalistua. Jos palautat sen takaisin veteen, se hohtaa jälleen. Tekstejä ei ole tarkoitettu rikottaviksi. Sen tähden erilliset analyysit eivät kohtaa toisiaan tekstistä irrotettuina ’kuivalla maalla’. Ne kohtaavat toisensa tekstissä. (Ks. Fairclough 1997b, 33.) Järjestelmällinen asiakirjatekstien pilkkominen on kuitenkin auttanut näkemään tekstien kytköksiä muihin teksteihin ja erilaisiin kirjoittamisen tapoihin. Jokainen analyysivaihe on tuottanut omanlaisensa tulkinnan asiakirjateksteistä.

Vaikka olen kuljettanut kolme analyysiä asiakirja-aineiston läpi ja raportoinut analyysitulokset, olisi aineiston teksteiltä vielä paljon kysyttävää ja niillä vastattavaa. Anonymisoinnin seurauksena teksteistä poistuivat kirjoittajien tunnistamisen mahdollisuudet. Olisi ollut kiinnostavaa esimerkiksi tutkia kirjoittajien yksilökohtaisia kirjoittamisen ja tiedonmuodostuksen tapoja, tai sitä onko dokumentoinnissa sukupuolittuneita kirjoittamisen eroja. En ole myöskään tuonut tässä raportissa esille kaikkia analyysejäni ja osin kokeileviakin retkiä. Tutkimuksen eri vaiheissa olen muun muassa etsinyt päätösasiakirjateksteistä ja lakiteksteistä niihin kirjoittuvia toimijoita, purkanut tekstit tiedonmuodostuksen, toiminnan ja päämäärän mukaan sekä pilkkonut muistiinpanotekstejä osaavan, taitavan ja ymmärtävän arjenhallinnan kategorioihin. Analyysikokeilut ovat osaltaan olleet terävöittämässä ymmärrystä siitä, mihin kysymyksiin asiakirja-aineisto pystyy vastaamaan.

Samalla tavalla kuin tutkimani lastensuojelun sosiaalityön asiakirjat ovat keskenään intertekstuaalisia ja kohtaavat samassa intentionaalisuuden merkitysten ’maailmassa’, olen minäkin tutkijana hakeutunut

'samanmielisten' (Karvonen 1995, 109) tekstien seuraan. Olen hakenut ajatuksilleni ja ideoilleni tukea sekä vahvistusta muiden tutkijoiden teksteistä ja näin rakentanut intertekstuaalisen jatkumon tekstien tutkimisen, lukemisen sekä kirjoittamisen suuntaan[54].

Olen edennyt tutkimuksessani kriittisen tekstintutkimuksen idean mukaisesti (Heikkinen 2002, 23–24.) kuvaten tekstin tekijöiden valintoja, tulkiten tekstistä nousevia mahdollisia merkityksiä ja selittäen näkyviä ja näkymättömämpiä kytköksiä ympäröiviin konteksteihin. Olen myös arvioinut tekstien tarkoituksia ja pohtinut niiden vaikuttamisen mahdollisuuksia vallan käytön välineinä. Pyrin tutkimuksellani vaikuttamaan asiakirjatekstien kirjoittajiin sekä lukijoihin, ja näin saamaan aikaan muutoksia dokumentoinnin käytännöissä. Tutkimukseni on kohdentunut yhteiskunnallisesti merkittävään ja itsestään selvänä pidettyyn alueeseen.

8.2 Asiakirjat tiedonmuodostusprosessissa

Tekstien kirjoittaminen on osa sosiaalityön työkäytäntöä siinä missä kasvokkaiset kohtaamisetkin. Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjat ovat moniäänisiä tekstejä[55]. Ne on kirjoitettu tuomaan esiin useiden eri henkilöiden puhetta, käsityksiä, mielipiteitä ja kuvauksia. Moniäänisyys on vaikuttamiskeino, jolla voidaan tuoda esiin eri näkökulmia ja ristiriitaisia tilanteita. Puhujakategoriat ohjaavat lukijaa. Kun tekstiin kirjoitetaan erilaisia 'totuuksia', tekstin lukijalle jää mahdollisuus tehdä omat tulkintansa. Asiakirja-aineistoni teksteissä sosiaalityöntekijät näyttävät varovan asiakkaiden kategorisoimista. He kirjaavat sellaiset ilmaisut muiden asiantuntijoiden sanomiksi.

Sosiaalityöntekijät kirjoittavat tekstejä 'vieraan puheen' varjossa. Muistiinpanoteksteissä kirjoittaja asettuu ulkopuolisen tarkkailijan

[54] Olen löytänyt itseni usein lukemasta Valentin Vološinovin (1990), Mihail Bahtinin (1991) sekä Jorma Kalelan (2000) viisaita tekstejä. Kotimaisista tekstintutkijoista erityisesti Vesa Heikkinen (1999, 2000), Pirjo Hiidenmaa (2000), Mikko Lehtonen (2000) ja Ulla Tiililä (2000) ovat olleet teksteineen minulle suureksi hyödyksi ja iloksi. Elämän ja ajattelun käytännöllisyyttä olen opetellut mm. John Deweyn (1999) sekä Osmo Kivisen ja Mikko Ristelän (2001) opastuksella.

[55] Myös Hall ym. (1997) totesivat, tutkittuaan sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden haastatteluja, niiden olevan dialogisesti kerrottuja, moniäänisiä tarinoita ja sisältävän voimakkaita moraalisia rakenteita.

asemaan ja antaa muille toimijoille äänen. Subjektiivinen kirjoittaja katoaa, vaikka onkin itse asiassa koko ajan kirjoittamassa tekstiä. Tälle kirjoittamisen tavalle voi olla monta selitystä. Yksi voi löytyä muistiinpanojen tarkoituksesta. Niitä kirjoitetaan muistivarastoksi asiakkaan kanssa käydyistä keskusteluista, neuvotteluista ja vastaanotetuista lastensuojeluilmoituksista. Sosiaalityöntekijä ei välttämättä kirjoita omaa näkemystään tekstiin, koska hänellä se on jo 'tiedossa'. Muiden käsitykset on sitä vastoin hyvä tallentaa. Toinen selitys voi löytyä sosiaalityöntekijän monitahoisesta roolista asiakkaan tukijana ja tilanteen tarkkailijana sekä arvioijana (esim. Heino 1997). Sosiaalityöntekijä viivyttelee oman käsityksen kirjaamisessa mahdollisimman pitkään, koska tilanteet ovat dynaamisesti muuttuvia. Kolmas selitys liittyy kahteen edelliseen. Asiakkaalla on oikeus lukea itseään koskevat muistiinpanot. Asiakassuhteen kannalta voi olla järkevää varoa kirjoittamasta omia käsityksiään muistiinpanoihin, ettei ennestään herkkään vuorovaikutussuhteeseen ilmaantuisi säröjä.

Muistiinpanoja lukiessani jäin kaipaamaan sosiaalityöntekijän omaa asiantuntevaa ammatillista puhetta. Sosiaalityöntekijä on usein se henkilö perheen viranomaisverkostossa, jolla on paras kokonaiskuva ja käsitys perheen tilanteesta. Sosiaalityöntekijän kannattaisi käyttää ja näyttää omaa ammatillista ymmärrystään myös dokumentoinnissa. Ei liene kenenkään etujen vastaista, jos sosiaalityöntekijä kirjaa näkyväksi oman, tietoonsa ja käsityksiinsä perustuvan mielipiteensä. Tekstin kirjoittajina sosiaalityöntekijät antavat vieraalle puheelle subjektiivisen itsenäisyyden asettumatta kuitenkaan itse keskusteluun tasavertaisesti omina ammatillisina subjekteinaan.

Päätösasiakirjojen intertekstuaalisuuden tarkastelu toi esiin, että päätöksen perusteluteksteihin lainataan ilmauksia lakitekstistä, jolloin tekstin merkitys irtoaa arjen tilanteista. Anna Metteri (1993, 94) arvelee, että sosiaalityön alkuperäinen ajattelu ja ammatillinen ymmärrys muuttuu sosiaalityöntekijöiden ottaessa käyttöön muiden professioiden diskursseja. Tämän ajattelun mukaisesti sosiaalityöntekijät olisivat muuttumassa 'juristeiksi'. Lastensuojelun juridisoitumiskeskustelu antaa vielä lisäpontta tälle ajatukselle. Uskallan kuitenkin väittää, että kielen, ajattelun ja sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ei ole näin yksinkertaista. Metteri unohtaa kokonaan kontekstin merkityksen ja kielenkäytön tarkoituksellisuuden. Tutkimieni lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien perusteella näyttää siltä, että sosiaalityöntekijät

valitsevat kielenkäyttönsä ja kirjoittamisensa tavat käytännöllisesti tavoitteiden ja tarkoitusten suunnassa eli intentionaalisesti. Lakitekstin myötäileminen päätöksen perustelutekstissä on pragmaattinen teko. Tämä väite saa tukea muistiinpanojen täysin erilaisesta tekstuaalisesta maailmasta verrattuna päätösasiakirjoihin (ks. myös Tiililä 2000, 264). Muistiinpanoihin on tarkoituksenmukaista tallentaa mahdollisimman totuudenmukaisesti eri toimijoiden sanomisia ja tekemisiä. Ne toistavat sosiaalityöntekijän, asiakkaan ja viranomaisverkoston välistä kielellistä kommunikaatiota, tavallista työpuhetta, jolla ei juurikaan ole tekemistä lakitekstin kanssa.

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstit muodostavat monimutkaisen ja temaattisesti tiheän verkoston. Pauli Saukkosen (2001, 32) mukaan vuorovaikutus tekstissä kuvatun tilannekehyksen ja tekstin piirteiden välillä luo tulkintaa tekstistä. Tekstimerkityksen hahmottuminen ei tapahdu ilman, että koko tilannekehys otetaan huomioon. Toisaalta taas koko tilannekehyksen huomioiminen pelkän tekstin varassa on mahdotonta (Saukkonen 2001, 30–34). Lukija voi kiinnittää huomiota kokonaisuuteen tai tekstin muotoiluihin tai hän voi poimia tekstistä vain jonkin yksityiskohdan. Muistiinpanotekstin liittyminen aiempiin teksteihin ja tietoihin perheen tilanteesta viitoittaa myös lukijan tulkintaa ja ymmärrystä. Tekstillä on kyky vetää lukijan kiinnostus eri suuntiin. Kirjoittajalla on paljon erilaisia mahdollisuuksia valita ilmaisujaan ja esittämisen tapojaan.

Teksti kantaa mukanaan kuvauksia perheen arjesta, sammuneista vanhemmista ja puutteellisesti vaatetetuista lapsista. Asiakirjoissa huolen teema nousee usein esiin. Huolipuhetta puhuvat kaikki, lähiyhteisö, sosiaalityöntekijä, asiakkaat ja muut viranomaiset. Asiakirjat näyttäytyvät huolipuheen varastoina ja käsittelypaikkoina. Huoli saattaa myös hukkua asiakirjaan. Se saattaa jäädä kertomatta eteenpäin, sille, joka mahdollisesti voisi auttaa. Viranomaisverkoston yhteistyön toimivuus korostuu huolen ’viestissä’. Asiakirjat toivat esiin, että ’viestikapulan’ putoamisella voi olla traagisia seurauksia.

Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjat laaditaan työyhteisöissä, jotka muokkaavat osaltaan kirjoittamisen ja lukemisen tapoja. Asiakirjojen kirjoittajina sosiaalityöntekijät ovat yksilöllisiä toimijoita henkilökohtaisine kirjoittamistapoineen. Kirjoittamisen tilanne, puitteet ja yleiset olosuhteet ovat yhtäaikaisesti läsnä. Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstejä kirjoitetaan ja luetaan työssä, työtä varten ja

työn tekemiseksi. Olen esittänyt, että kielenkäyttö voidaan ymmärtää dynaamisena tapahtumana, jolloin olen viitannut kirjoittamisen, lukemisen ja tulkinnan moniulotteisiin vaihtoehtoihin.

Kirjoittamisen prosessi korostuu tekstejä tutkittaessa. Kirjoittaminen ja teksti ovat konkreettisempia analysoinnin kohteita kuin lukeminen, joka tapahtuu lukijan pään sisällä. Oivallus sosiaalityössä tapahtuvan asiakirjojen 'vastakarvaisen' lukutavan olemassaolosta ja merkityksestä on tärkeä (kuvio 17. luku 7.6). Kun asiakirjamuistiinpanoja luetaan aloittamalla uusimmasta ja edetään kohti vanhempia merkintöjä, lukija tietää jatkuvasti enemmän kuin kirjoittaja on tiennyt kirjoittamisen hetkellä. Tieto asiakkaan tilanteen kehittymisestä ja suunnasta ohjaa myös lukemista ja tulkintaa, ainakin tiedostamattomasti. Havainto herättää jatkotutkimukselle runsaasti kysymyksiä. Estääkö 'vastakarvaan' lukeminen kokonaisuuden ja syysuhteiden ymmärtämistä? Tai sulkeeko se pois vaihtoehtoisten toimintamallien pohtimisen ja toiminnan reflektiivisen arvioinnin? Millainen on se sosiaalityön tiedonmuodostuksen prosessi, jossa lukija lukee dynaamista ja voimakasta tekstiä tietäen koko ajan enemmän kuin kirjoittaja on kirjoittamisen hetkellä tiennyt?

Sosiaalityössä tietämisen on todettu olevan hiljaista tai implisiittistä. Se on peräisin toiminnassa tapahtuvasta vuorovaikutuksesta (esim. Parton & O´Byrne 2000, 31–31). Pohdin, kehittääkö 'vastakarvaan' lukeminen sosiaalityöntekijälle hiljaista tietoa, sellaista ammatillista ymmärrystä, jonka olemassaoloa on vaikea tavoittaa tai konkretisoida. Tuottaako päivittäinen, työn lopputulosta katsova ja siitä menneeseen suuntaava tarkastelu tietoa, jota voi kutsua 'jälkiviisaudeksi'? Lastensuojelun sosiaalityön monimuotoisuus ja vaihtuvat tilanteet tulevat usein tarkastelluiksi lopputuloksen kautta. Tilastoihin kootaan tietoa esimerkiksi huostaanottojen määrästä, ei työn sisällöistä. Media on kiinnostunut vain lopputuloksesta, ei siitä, millaisten tapahtumien ja pitkien työprosessien kautta tilanteeseen on päädytty.

Asiakirjojen lukeminen ja niistä tulkintojen tekeminen tulee käsittää yhtä lailla tiedonmuodostuksen näkökulmasta merkitykselliseksi työksi kuin niiden laatimisen prosessi. Asiakirjojen 'myötäkarvaan' lukeminen auttaa työntekijää ymmärtämään ja arvioimaan työskentelyprosesseja. Työprosessien arvioiminen mahdollistaa myös työn vaikuttavuuden pohdinnat.

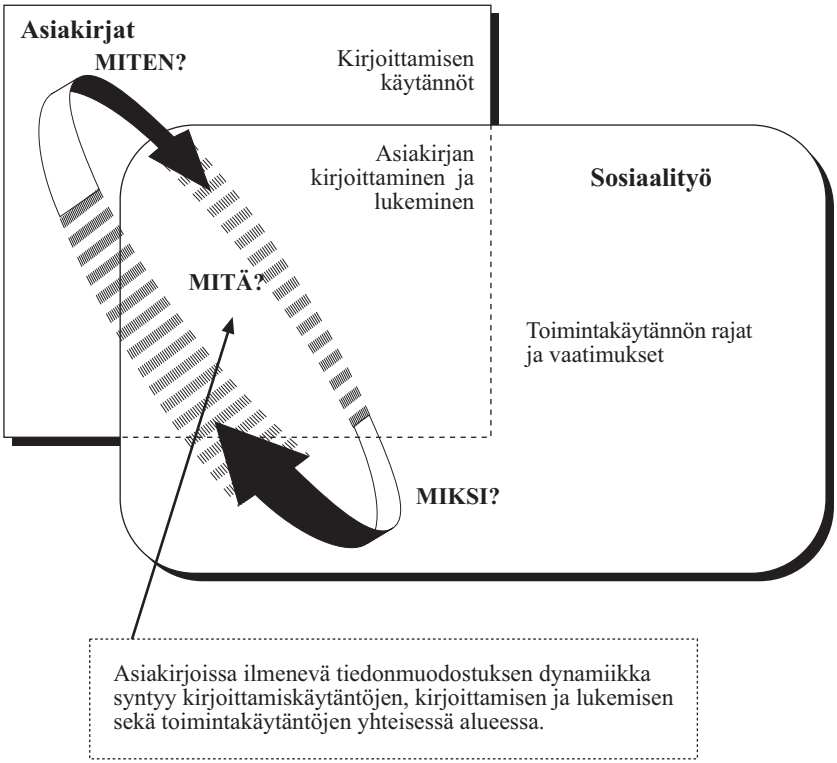
Kirjoittamisen ja lukemisen dynamiikkaan sisältyy yhtäältä kirjoittajan intentio tulla tulkituksi tietyllä tavalla ja toisaalta se, miten tulkitsija tunnistaa puhujan intentiot. Tutkimissani asiakirjamuistiinpanoissa kirjoittajat välittivät omia intentioitaan rakentamalla teksteistä moniäänisiä. Kirjoittajan intentio tulee luettavaksi puhujakategorioiden ja kahden totuuden strategian kautta. Tekstin laatiminen sisältää strategisia valintoja, joilla rakennetaan merkityksiä. Merkitysten rakentamisella en kuitenkaan tarkoita käsitysten lukkiutumista tai pysyvyyttä. Sosiaalityöntekijöille kieli on työväline, jolla voi kommunikoinnin ja toimintojen koordinoinnin lisäksi tavoitella syy-seuraussuhteista sellaista otetta, jonka avulla voi toimia entistä tarkoituksenmukaisemmalla tavalla (ks. Kivinen & Ristelä 2001, 34). Muistiinpanojen laatiminen on keino purkaa asiakastyön hankaluutta ja epävarmuutta. John Deweyn (1999, 195) kuvaus ymmärryksestä ja toiminnasta sopii sosiaalityöhön. Hän toteaa:

> ”Sen sijaan, että rynnättäisiin ’tekemään asialle jotakin’, keskitytään ottamaan selvää esteistä ja voimavaroista ja suunnittelemaan myöhemmin suoritettavia toimenpiteitä. Ajattelua on osuvasti sanottu siirretyksi toiminnaksi. Kaikkea toimintaa ei kuitenkaan siirretä, ainoastaan sellainen toiminta, joka on lopullista ja siis tuottaa peruuttamattomia tuloksia” (Dewey 1999, 195).

Tiedonmuodostuksessa epävarmasta ja huolta aiheuttavasta tilanteesta muodostetaan käsitys. Yhdestä suunnasta tuleva tieto ei yleensä riitä sosiaalityöntekijälle, vaan hän toimii kuunnellen mahdollisimman monia ehdotuksia ja perusteluja löytääkseen sen, mihin uskoa. (Ks. Kivinen & Ristelä 2001, 25.) Tietäminen on hyvin monimutkaista (Dewey 1999) ja se sisältää myös tiedon oikeutuksen kysymyksen. Ristiriitaisiakin tietoja voi kirjoittaa muistiinpanoihin. Tiedonmuodostuksen prosessissa on kuitenkin tulkittava, kenen tieto on oikeaa ja otettava tulkinnasta vastuu. Asiakkaiden arkeen ja todellisiin perheen sisäisiin vuorovaikutustilanteisiin ei viranomaisilla ole pääsyä. Oikean tiedon saaminen on sen tähden vaikeaa. Totuus on usein havaintojen, tietojen ja uskomusten välistä yhteensopivuutta (Lammenranta 1997). Sosiaalityössä niin kuin muutenkin elämässä tiedämme toisistamme vain sen verran kuin meidän annetaan tietää. Pyrkiessään tietoisesti totuuteen ja ymmärrykseen tiedonmuodostuksen prosessissa sosiaalityöntekijän tulisi varmistaa, että hänen uskomuksensa ja tietonsa ovat

oikeutettuja. Tähän voi pyrkiä siten, että yrittää saada omat käsityksensä ja uskomuksensa laajaan reflektiiviseen tasapainoon nähdyn, koetun, kuullun, opitun ja kokemuksen avulla. (Lammenranta 1997, 199–200.) Tällöin on mahdollista perustella oma tiedonmuodostuksensa, toimintansa ja päämääränsä.

Palaan takaisin tutkimukseni ensimmäisessä luvussa esittämääni kuvioon (kuvio 1), jossa hahmotin tutkimuskysymysten paikan sosiaalityön, dokumentoinnin ja asiakirjojen suhteissa. Tutkimusprosessin jälkeen kuva saa aikaisempaa dynaamisemman ilmeen. Ellipsi, joka edusti aiemmin tutkimisen aluetta, kuvaa nyt (kuvio 19) tiedonmuodostuksen prosessia. Se muodostuu kirjoittamisen käytäntöjen kontekstista, asiakirjojen kirjoittamisen ja lukemisen yksilöllisistä tavoista sekä sosiaalityön yleisten toimintakäytäntöjen rajoista ja mahdollisuuksista.

Kuvio 19. Tiedonmuodostuksen dynamiikka

Sosiaalityön tiedonmuodostuksessa dokumentointi on keskeinen tiedon prosessoinnin alue. Se on työn tekemisen ja tiedonmuodostuksen väline. Dokumentoinnin avulla muodostetaan ymmärrystä, kerätään ja tallennetaan tietoa sekä suunnitellaan toimintaa. Asiakirjoissa ilmenevä tiedonmuodostuksen dynamiikka syntyy kirjoittamiskäytäntöjen, kirjoittamisen ja lukemisen sekä toimintakäytäntöjen yhteisessä alueessa. Asiakirjoja kirjoitetaan sosiokulttuurisen kontekstin sisällä, ja tämä laajin kontekstiulottuvuus vaikuttaa myös teksteihin. Tekstit sekä ylläpitävät että uusintavat työkulttuuria. Tämä dokumenttien tuottamisen ja tiedonmuodostuksen dynamiikan olemassaolon ymmärtäminen on edellytys dokumentoinnin kehittämiselle.

9 Tutkimuksen arviointia

9.1 Metodinen haaste

Tutkimukseni keskeinen metodinen periaate on näkökulmien tarkoituksenmukainen vaihtelu. Tutkimuskysymykset ovat ohjanneet analyysimenetelmien valintoja. Analyysejä yhdistävänä kehikkona on Fairclough´n (1997a) esittämä kriittisen diskurssianalyysin ajattelun mukainen analyysimalli. Asiakirja-aineiston erityispiirteet ovat asettaneet ehtoja tutkimukselle (ks. luku 2.2). Kolmella erillisellä analyysillä tavoittelin aineiston analyysin mahdollisimman hyvää kattavuutta. Jokainen analyysitaso tuo esiin uuden näkökulman ja lukemisen tavan, vaikka kyseessä ovat samat tekstit. Analyysitasot ovat erillisiä, mutta niiden tuottamat näkökulmat ovat osittain päällekkäisiä. Juuri tämä, kolmen erilaisen analyysin kohdistaminen samaan aineistoon, tuo tutkimukseeni metodologisen mielen.

Tutkimusmetodologisilla valinnoilla on aina omat vaikutuksensa. Kolmen erilaisen näkökulman korostaminen voi ohjata olettamaan, että tekstit ovat perusteellisesti tutkittuja. Tekstin ja diskurssien tutkimiseen on kuitenkin tarjolla lukuisia vaihtoehtoisia näkökulmia. Tutkijan on pakko tehdä valintoja ja jäsentää tutkimustehtävä selkeästi. Kaikki se, mikä jää tutkimustehtävän ulkopuolelle, jää myös tutkimuksessa käsittelemättä. Erilaisista, toisistaan poikkeavista analyysitavoista seuraa, että tutkimuksessani on runsaasti käsitteitä, jotka kaiken lisäksi saavat erilaisia merkityksiä eri tieteiden alueilla. Tutkimustapojeni valintaa on ohjannut taustalla oleva pragmatistinen pohjavire. ”Työkalujen käytön varsinainen tavoite ei ole työkalujen parantaminen, vaan niiden tuottamat tulokset, se mitä niillä on saatu aikaan” (Dewey 1999, 168). Metodisia työkaluja analyysien suorittamiseksi olen etsinyt yhteiskuntatieteiden lisäksi myös kielentutkimuksesta, tekstintutkimuksesta, kasvatustieteistä ja filosofiasta. Työni eklektistä levottomuutta olen pyrkinyt poistamaan selventämällä lukijalle käyttämieni käsitteiden luonteen ja tarkoituksen sekä yhteyden tutkimukseeni. Tukeutuminen kriittisen diskurssianalyysin kolmiulottei-

seen malliin on luonut tutkimukselleni teoreettisesti yhdistävän pinnan[56].

Asiakirjoja nimenomaan teksteinä on yhteiskuntatieteen piirissä tutkittu vähän. Tutkimustyötäni voi luonnehtia pioneeritutkimukseksi. Virkatekstin tutkijoita löytyy enemmän kielen ja tekstintutkimuksen puolelta. Innokas kurkottelu kielentutkimuksen teorioihin ja käsitteisiin on yhteiskuntatieteilijälle kuitenkin työlästä. Olen kantanut huolta ymmärrykseni rajoista ja tekemistäni tulkinnoista sekä rohkeistakin sovelluksista. Tutkimuksen tässä vaiheessa on vain luotettava siihen, että tehdyt valinnat ja niiden seuraukset ovat lukijan nähtävissä ja arvioitavissa. Kriittisen koulukunnan ajattelun mukaisesti voi todeta, että ”tulkinnat eivät voi tietää totuuttaan ennen kuin ne on viety niiden arvioitaviksi, joiden elämästä ne kertovat” (Heiskala 2000, 169).

9.2 Luotettavuuden problematiikka

Klaus Mäkelä (1995, 47–48) esittää, että laadullista analyysiä arvioitaessa huomio tulisi kiinnittää aineiston merkittävyyteen ja kulttuuriseen paikkaan, aineiston riittävyyteen, analyysin kattavuuteen sekä analyysin arvioitavuuteen ja toistettavuuteen. Tutkimukseni luotettavuustarkastelussa käytän tätä jaottelua.

Tutkimusprosessin eri vaiheissa olen käymissäni keskusteluissa saanut kuulla paljon kriittistä argumentointia asiakirjojen käytöstä tutkimusaineistona[57]. Varoituksen sanat ovat kohdentuneet asiakirjojen niukkaan tietomäärään. Minulle on korostettu, että asiakkaiden näkökulman esille saaminen on paljon keskeisempää kuin tieto, jota asiakirjat välittävät. Sosiaalityön näkökulmasta on suorastaan kauhisteltu, kuinka asiakirjoja voisi käyttää tutkimuksen aineistona. Ne eivät arvostelijoiden mielestä sisällä mitään sellaista tietoa, mikä olisi keskeistä lastensuojelun sosiaalityön kannalta. Olen tutkimusprosessin alusta asti ollut arvostelijoiden kanssa eri mieltä. Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjat kertovat omalla tavallaan arkisesta työstä. Tutkimusaineistoni tekstit ovat autenttisia työssä kirjoitettuja asiakirjoja, ei-

[56] David Silverman (1993, 157) korostaa teoreettiseen näkökulmaan tukeutumista eklektisissä ja monimetodisissa tutkimuksissa.

[57] Kritiikkiä ovat eri yhteyksissä tapahtuneissa keskusteluissa esittäneen niin sosiaalityöntekijät kuin yhteiskuntatieteen tutkijatkin.

vät tutkimusta varten laadittuja tekstejä. Sen tähden ne ovat merkittäviä. Tutkimus on tarjonnut uutta tietoa, aiemmin Suomessa lähes tutkimattomalta alueelta.

Aineiston riittävyydelle ei kvalitatiivisessa tutkimuksessa ole asetettu mittalukuja. Otosta suunniteltaessa ajatuksena oli, että ottamalla mukaan kaikenikäisten huostassa olevien lasten asiakirjatietoja saadaan koottua mahdollisimman hyvän kokonaiskuvan tuottava aineisto. Tutkimushenkilöiden lukumääräksi otettiin 20 lasta. Aineiston muodostamisen tässä vaiheessa en voinut tietää kuinka laajaksi se lopulta muodostuisi. Tekstianalyysien tekemiseen asiakirja-aineiston määrä on suuri (1613 asiakirjatulostussivua). Aineistoni asiakirjatekstejä on ollut laatimassa yhteensä 159 eri sosiaalitoimen työntekijää. Kirjoittajien suuri lukumäärä vahvistaa tekemiäni tulkintoja. Ne eivät perustu vain joidenkin yksittäisten työntekijöiden kirjoittamisen tapoihin. Tutkimus on tehty Helsingissä, jolloin se kertoo ensisijaisesti Helsingin sosiaaliviraston dokumentoinnin käytännöistä. Tutkimukseni on näin ollen yhtäaikaisesti sekä edustava että erityinen. Tutkimuksen yleistettävyyden ratkaisevat tutkimusraportin lukijat muissa kaupungeissa ja kunnissa.

Ajan suhde tapahtumakulkuihin on yksi tutkimuksessani epäselväksi jäävä alue. Vaikka olen järjestänyt asiakirja-aineistoni ajallisesti eteneviksi kokonaisuuksiksi, en ole yrittänyt tavoittaa aikaa ja sen kulumista. Olen lukenut tekstejä menneestä tulevaan ajatellen, että jokaisena kirjoittamisen hetkenä tulevaisuus on ollut avoin. Jokainen teksti on tullut luetuksi ajan jatkumossa kohdassa ’nyt’, jolloin tästä hetkestä taaksepäin on ’menneisyys’ ja edessäpäin ’tulevaisuus’. (Ks. Niiniluoto 2000.) Tällainen ajan ymmärtäminen juontuu tutkimukseni tarkastelukulmasta. Tutkiessani tekstejä, niiden kirjoittamisen tapoja, sisältöjä ja tuottamisen ehtoja, en ole pyrkinyt rekonstruoimaan niiden kuvaamaa maailmaa. Tilanne, jossa tekstit ovat tulleet kirjoitetuiksi, on sidoksissa omaan aikaansa. Lukemisen ja uudelleen tulkintojen hetkillä on myös omat aikansa. Aika ei ole tekstianalyysieni kannalta merkityksellinen, tärkeämpää on ollut käsittää tapahtumat prosesseiksi, joihin asiakirjojen eri kielelliset konstruktiot liittyvät. (Ks. myös Kalela 2000, 111–138.)

Olen tehnyt kolme erillistä analyysiretkeä samoihin teksteihin. Eri analyysit rakentavat toisiaan täydentävää kuvaa tutkittavasta ilmiöstä. Jokaisen analyysin kohdalla olen tavoitellut mahdollisimman selkeää

ja havainnollista esitystä käytetyistä käsitteistä ja analyysien etenemisestä. Nämä seikat parantavat analyysien arvioitavuutta, lisäävät tutkimuksen luotettavuutta sekä mahdollistavat analyysien toistamisen. Useat analyyttiset näkökulmat samoihin teksteihin parantavat analyysin kattavuutta. Sen sijaan analysoitavien tekstien suurta määrää voidaan pitää kattavuutta heikentävänä asiana.

Tarkoituksena ei ole ollut osoittaa sormella ja arvostella sosiaalityöntekijöiden kirjoittamisen tapoja. Tavoitteeni on ollut tehdä sosiaalityön dokumentaatiota näkyväksi. Olen pyrkinyt mahdollisimman oikeudenmukaiseen kuvaukseen, sellaiseen, joka on ollut mahdollinen tekstin asettamilla ehdoilla. Tekstien tutkiminen ei anna mahdollisuutta tutkia niitä 'kirjoittamattomia tekstejä', joiden olemassaoloa sosiaalityöntekijät pitivät suurena tutkimuksen luotettavuuden ongelmana. Tämä 'kirjoittamaton teksti' tuo esiin asiakirja-aineiston kyvyttömyyden kuvata kokonaisuuksia. Tekstin tutkija voi tehdä vain kirjoitetusta päätelmiä ja se on ollut myös tämän tutkimuksen tarkoitus.

Aineistoni dokumenttien sisältämät tiedot ovat rajallisuudessaan erityisiä. Erityisiksi tiedot tekee muun muassa niiden tarkoituksellisuus ja viranomaislähtöisyys. Dokumentit kantavat mukanaan merkityksiä lastensuojelun sosiaalityön arjesta ja jättävät samalla paljon myös kertomatta. Tämä itsestäänselvyys nousee työssäni tärkeään asemaan. Sen sijasta, että tavoittelisin kokonaiskuvaa lastensuojelun sosiaalityöstä, asiakkaista tai sosiaalityöntekijöistä, tutkimuksessani keskitytään tarkastelemaan lastensuojelun sosiaalityön dokumentointia. Analyysien esittelyssä käytän paljon asiakirjatekstien katkelmia havainnollistamaan analyysituloksia. Autenttisuudessaan ne ruokkivat mielikuvitusta ja houkuttelevat tekemään yleistyksiä ja päätelmiä sosiaalityöstä kokonaisvaltaisesti. Tekstikatkelmista voi helposti tulla vaikutelma asiakirjakirjoittamisen mielivallasta tai perusteettomista päätelmistä asiakkaan tilanteesta. Lukijan on syytä muistaa, että tekstit ovat vain katkelmia, 'värikkäitä kiviä', irrotettuina laajemmasta kokonaisuudesta.

9.3 Sisältä katsominen

Tutkimusaiheen valinta ja tutkimuskysymykset juontavat omaan työhistoriaani. Olen työskennellyt sosiaalityöntekijänä ja siten lukenut ja

kirjoittanut asiakirjatekstejä osana työtehtäviäni. Siirtyminen asiakirjojen kirjoittajasta ja lukijasta niiden tutkijaksi ei ollut yksiselitteisen helppoa. Omaa työtä oli opittava katsomaan ja ajattelemaan useasta eri näkökulmasta siitäkin huolimatta, että noiden näkökulmien tarkoittamat 'osat' eivät erottuneet tai näkyneet tekstistä. (Ks. myös Kalela 2000, 18.) Suorittamani erilaiset analyysit pakottivat tarkastelemaan asiakirjatekstejä useasta suunnasta, lukemaan useita kertoja samoja tekstejä ja kysymään kysymyksiä aina uudella tavalla. Asiakirjatekstit muuttuivat tutkimuksen edetessä 'pelkiksi' kiinnostaviksi teksteiksi. Tätä muutosta kuvaa työpaperin reunamarginaaliin kirjoitettu ihmettely: "Pitäisikö jossain vaiheessa kirjoittaa jotain myös lastensuojelusta?"

Kokemukseni sosiaalityön asiakirjojen kirjoittamisesta ja sosiaalityön sisäisestä kulttuurista ovat tulkinnoissani läsnä. Mirja Kajava (1997, 67) edellytti esiymmärrystä asiakirjojen tuottamisesta, lukemisesta ja niihin pohjautuvasta päätöksenteosta, jotta dokumenttiaineistoja voi ylipäätään lukea ja tutkia. Mietin, voiko se olla niin? Jokainen tekstin lukija, teki hän sitä sosiaalityöntekijän tai tutkijan roolissa, tekee lukemastaan kuitenkin omat tulkintansa. Ulkopuolisen ja sisäpuolisen lukijan erottaminen on kyseenalaista. Dokumenttien analysoiminen ei ole sen mielivaltaisempaa kuin mikään muukaan tutkimus. Tärkeää on se, että näyttää tulkintaoperaationsa ja tulkintasääntönsä, joiden perusteella lukija tekee omat johtopäätöksensä. On vaikea arvioida, mitä siirtyminen asiakirjojen kirjoittajasta niiden tutkijaksi todellisuudessa merkitsee tutkimusprosessissa. Tutkimuksessani tulkinta on dialogia asiakirjatekstien, teoreettisten jäsennysten sekä ammatillisen ymmärryksen välillä.

Jos siirtyminen kirjoittavasta sosiaalityöntekijästä lukevaksi tutkijaksi ei ollut yksinkertaista, niin omat hankaluutensa on ollut siirtymisessä tutkijasta takaisin kirjoittavaksi ja lukevaksi sosiaalityöntekijäksi. Olen kirjoittanut joitakin muistiinpanomerkintöjä ja päätöksiä tutkimusprosessin kuluessa sekä lukenut sosiaalityöntekijänä muistiinpanotekstejä. Kirjoittaminen ei ole koskaan aiemmin ollut niin vaikeaa. Olen automaattisesti pyrkinyt rakentamaan teksteistä mahdollisimman moniäänisiä, yrittänyt saada erityisesti lapsen äänen näkyviin ja ilmaissut oman kantani selvästi. Lukiessani muiden kirjoituksia, olen etsinyt niistä työn päämääriä ja tiedonmuodostuksen prosesseja. Olen

automaattisesti purkanut tekstit palasiksi ja tehnyt niistä erilaisia tulkintoja. Mikään ei ole enää niin kuin ennen[58].

Olen kirjoittanut tämän tutkimuksen kriittisyyden idean (esim. Heikkinen 2002, 23–25) mukaisesti niille, joiden tekstejä tutkin. Työprosessin eri vaiheissa tekstejäni ovat lukeneet sekä sosiaalityöntekijät että sosiaalityön tutkijat. On ollut hämmentävää huomata, että tekstianalyyseihin liittyvä kommentointi on työssä toimivien ammattilaisten ja teoreettista hallintaa omaavien tutkijoiden välillä sisällöllisesti ristiriitaista. Niissä kohdin, joissa sosiaalityöntekijät ovat osoittaneet innostustaan ja hyväksymistään, on tutkijan kommentti ollut päinvastainen. Se mikä sosiaalityöntekijästä on ollut selkeää ja oivaltavaa, on sosiaalityön tutkijasta ollut sekavaa, hämärää tai käsittämätöntä. Johtuvatko sosiaalityöntekijöiden ja tutkijoiden vastakkaiset käsitykset erilaisista tiedonmuodostuksen tavoista[59] vai kertovatko ne sosiaalityön tutkimuksen ja käytännön yhteisen kohtaamispinnan puutteesta? Ovatko käytännön kenttätyö ja akateemisen tutkimuksen maailma kulkemassa eri suuntiin ja painottamassa kumpikin tahollaan eri asioita? Ristiriidan syy voi löytyä aivan arkisesti siitä, että tutkimustekstini on tullut luetuksi ja tulkituksi erilaisissa intentionaalisten merkityksien alueissa. Olenhan koko tutkimukseni ajan vakuutellut lukijalle tekstin saavan merkityksensä lukijan merkitysmaailmassa. Tähän on tämänkin tekstin alistuttava.

[58] Matti Hyväristä (2002, 73) lainaten: ”Jokainen intohimoinen tutkimus kirjoittaa uusiksi myös kirjoittajaansa.”

[59] Toin aiemmin esille sosiaalityöntekijöiden tiedonmuodostusta tutkineiden (esim. Rosen 1994; Tucker 1996; Parton & O´Byrne 2000) havainnon, että sosiaalityöntekijät käyttivät työskentelyssään pääasiassa käytännön työssä kertynyttä tietoa tutkimuksiin perustuvan tiedon ollessa vähäistä.

10 Kohti parempaa: Millaiseksi?

Lastensuojelun sosiaalityöhön kohdistuu jatkuvasti vaatimuksia ja arviointeja yhteiskunnan eri puolilta. Sosiaalityöntekijöitä arvostellaan puuttumattomuudesta, piittaamattomuudesta ja toisaalta vallankäytöstä[60]. Julkisuudessa lastensuojelun sosiaalityön yksittäiset asiakastapaukset muokkautuvat käsityksiksi yleisistä toimintatavoista. Negatiivinen julkisuus heijastuu sosiaalityöhön asiakkaiden kielteisenä suhtautumisena lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden toimintaan. Syyttävät puheet ja kirjoitukset syventävät entisestään lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kokemusta työn vaativuudesta ja raskaudesta.

Kiistat ja erimielisyydet ovat tavallisia lastensuojelun sosiaalityössä, ja näitä kiistoja on pyritty ennaltaehkäisemään lainsäädännöllä. Esimerkiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemaa ja oikeuksia koskevan lain (SHAL 812/2000) tarkoituksena on edistää asiakaslähtöisyyttä ja asiakassuhteen luottamuksellisuutta sekä asiakkaan oikeutta hyvään palveluun ja kohteluun sosiaalihuollossa. Lain mukaisesti asiakkaan tulee saada hyvää kohtelua ja selvitys erilaisista toimenpidevaihtoehdoista sekä yksilökohtainen palvelu- ja hoitosuunnitelma. Olen tutkimuksessani tarkastellut lastensuojelun sosiaalityön kirjaamistapoja ja todennut niiden olevan käytännöllisiä ja käytäntöön sidottuja. Sosiaalityö on viranomaistyötä, jolle lainsäädäntö antaa toimimisen rajat ja vallan. Työssä esiintyvät kiistatilanteet asettavat työn dokumentoinnille vaatimuksia. Jatkuva työn, sopimuksien ja suunnitelmien järjestelmällinen kirjaaminen on välttämätöntä, sillä tehtyä työtä on jälkikäteen vaikea tavoittaa ja kuvata.

En kuitenkaan haluaisi motivoida sosiaalityöntekijöitä kehittämään dokumentointiaan vain lastensuojelun sosiaalityössä mahdollisesti esiintyvien erimielisyyksien ja oikeudessa tapahtuvien selvittelyiden tueksi. Hyvän dokumentoinnin tarpeen tulisi nousta työn sisältä, tarpeesta tukea asiakkaan hyvinvointia ja arjessa selviytymistä. Lastensuojelun sosiaalityön dokumentoinnin kehittämisessä olisi asetuttava asiakkaan vierelle ja pysähdyttävä kysymään, mitä varten asiakirjoja

[60] Tästä kertoo esimerkiksi tammikuussa 2003 käyty Helsingin Sanomien vieraskynä- ja mielipidepalstojen keskustelu sosiaalityön roolista, työnjaosta ja vastuunkantamisesta lastensuojelussa.

laaditaan. Onko asiakirjojen tarkoitus palvella tilastoinnin ja suunnittelun tarpeita, työn laadun seurantaa, lainsäädännön toteutumista ja sosiaalityöntekijän tarjoamien palvelujen määrää? Vai halutaanko dokumentoinnin tukevan asiakastyön prosesseja, jäsentävän työskentelyä ja tiedonmuodostusta?

Asiakirjojen analyyttisen lukemisen jälkeen asetun itse kirjoittavaksi sosiaalityöntekijäksi. Seuraavassa tuon esiin tiivistäen tämän tutkimuksen pohjalta keskeiseksi nousseita ajatuksia ja kehittämisehdotuksia lastensuojelun sosiaalityön dokumentoinnissa.

- **Kirjoittaisin tekstini ihmisille, en instituutioille.** Tekstien tulisi olla ymmärrettävästi kirjoitettuja, lähellä asiakkaan arkea. Muistiinpano-, päätös- ja lakitekstien intertekstuaalisten yhteyksien etsiminen toi näkyviin, että tekstit muuntuvat ja sisältyvät edelleen toisiin teksteihin. Lakiteksti vaikuttaa voimakkaasti huostaanottopäätöksien perusteluteksteissä. Asiakkaalle tarkoitetun tekstin tulisi olla selkeää, ymmärrettävää kieltä. Tekstin tulisi näyttää läheltä, missä meni vikaan ja perustella toimenpiteet konkreettisesti ja ymmärrettävästi.
- **Kirjoittaisin tietoisesti moniäänisesti, omaa ääntäni unohtamatta.** Asiakirjatekstien moniäänisyys on keino saada erilaiset mielipiteet ja käsitykset helposti näkyviksi. Sosiaalityöntekijän oman äänen kirjaaminen on ammatillisen ymmärryksen näkyväksi tekemistä, joka taas tekee työskentelystä läpinäkyvää. Myös lapsen äänen kirjaamiseen kiinnittäisin nykyistäkin enemmän huomiota. Moniäänisyydessä on vaaransa. Rakentamalla teksteihin kahden totuuden strategioita ja retorisia pelejä, voi saada aikaan epätasa-arvoisia ja eettisesti arveluttavia tekstejä.
- **Lukisin asiakkaalle kirjoittamiani tekstejä sekä muokkaisin niitä yhdessä hänen kanssaan.** Todellisuutta tuotetaan tekstein. Kielenkäyttäjät tekevät jatkuvasti valintoja. Ei ole tarkoituksenmukaista viestiä kaikkea, eikä se olisi mahdollistakaan. Jokainen kirjoittaja tekee valintoja oman sisäisen maailmansa ja ajattelunsa kautta, johon taas vaikuttavat ympäröivä kulttuuri, aikakausi ja tietysti kuulijakunta, jolle viesti on tarkoitettu. Valintojen tekeminen sisältää myös vallan ja vastuun. Erilaisilla kirjoittamisen keinoilla voidaan tekstissä osoittaa ammatillista tietoa ja käyttää valtaa. Asiakkaalla on oikeus olla mukana tässä prosessissa.

- **Opettelisin lukemaan asiakirjatekstejä eri ääniä tai teemoja kuunnellen, dynaamisesti.** Kirjoittaminen ja lukeminen ovat yhtä merkityksellisiä tiedonmuodostuksen prosessissa. Moniäänisen tekstipinnan lukeminen on mahdollista tehdä myös 'ääni kerrallaan' poimien, jolloin yksilöiden tilanteiden ymmärtäminen mahdollistuu. Asiakirjoilta voi kysyä esimerkiksi, mitä äiti on toistuvasti tuonut esiin viime kuukausina tai miten lapsi on tullut kuulluksi omassa asiassaan. Toistuvien teemojen etsiminen auttaa suuntaamaan työskentelyä ja tekemään arvioita palvelujen vaikuttavuudesta.
- **Lukisin välillä 'myötäkarvaan' miettien ja arvioiden prosesseja ja tapahtumakulkuja 'vastakarvaisen' lukutavan vastapainoksi.** Asiakastietojärjestelmä muokkaa väistämättä sosiaalityöntekijän lukemisen tapoja tarjoamalla aina ensimmäiseksi viimeisimmän muistiinmerkinnän tai päätöksen. Ajallisesti 'vastakarvaisessa' lukutavassa lukija tietää tehdystä työstä aina enemmän kuin tekstin kirjoittaja on voinut tietää kirjoittamisen hetkellä. Tapahtumakulut eivät jäsenny loogiseksi kokonaisuudeksi lukijan mielessä. 'Myötäkarvainen' lukutapa tuo esiin paremmin syy-seuraussuhteita ja kirjoittajan ajattelua.

Lastensuojelu on tunteita herättävä asia kaikkien osapuolten kannalta. Sosiaalityön asiakirjamuistiinpanoihin on kirjattu osa näistä tunteista. Erityisesti asiakkaiden tunteet ja reaktiot on pyritty kuvaamaan muistiinpanomerkintöihin. Tekstit kertoivat kuitenkin enemmän lukijan tunteita herättäviä asioita. Esimerkiksi vanhempien käytös lapsiaan kohtaan, aviopuolisoiden keskinäiset ristiriidat ja asiakkaiden välinpitämättömyys sovituista tapaamisista oli kuvattu tunteita herättävästi (esim. vihaa, raivoa, pettymyksiä ja surua). Omista asiakastilanteissa heränneistä tunteistaan sosiaalityöntekijä ei kirjoita asiakkaan asiakirjaan. Työssä kuitenkin koetaan paljon pelkoa, pettymyksiä, väsymystä, ristiriitoja ja surua. Toki myös iloa ja onnistumisen kokemuksia. Jään kysymään, minne työssä koetuista tunteista voisi kirjoittaa. Onko asiakirjojen 'tunteeton sosiaalityöntekijä' paras mahdollinen tapa välittää esimerkiksi huolen viestejä kollegoille, asiakkaille tai yhteistyökumppaneille? Voisiko moniääninen teksti antaa myös sosiaalityöntekijälle mahdollisuuden käyttää omaa 'tuntevaa ääntään'?

Olen kiteyttänyt lastensuojelun sosiaalityön dokumentoinnin olevan dynaaminen tiedonmuodostusprosessi. Asiakirjoissa ilmenevä tiedonmuodostuksen dynamiikka syntyy kirjoittamiskäytäntöjen, kirjoittamisen ja lukemisen sekä toimintakäytäntöjen yhteisessä alueessa. Hyvä lastensuojelun sosiaalityön dokumentointi ei tarkoita automaattisesti, että asiakastyö tulisi hyvin tehdyksi. Puutteet dokumentoinnissa eivät myöskään tarkoita yksioikoisesti sitä, että toiminta asiakkaan kanssa olisi huonoa tai epäammatillista.

Sosiaalityön dokumentoinnin tarpeet ja päämäärät asettuvat sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä vuorovaikutussuhteessa samaan ideologisen ymmärryksen alueeseen, jossa kaikki muukin ammatillinen ymmärrys prosessoituu yhtäaikaisesti. Esimerkiksi, kun sosiaalityöntekijä pohtii aggressiivisesti käyttäytyvän asiakkaansa kanssa perheen taloudellista tilannetta, lasten viettämiä yksinäisiä iltoja ja vanhempien päihdeongelmia, hänen pitää miettiä myös yhteistyömahdollisuuksia päiväkodin kanssa, suunnitella hoitojaksoa päihdekuntoutuslaitokseen, laskea toimeentulotukinormeja ja muita avustamisen vaihtoehtoja sekä laatia asianmukaisia ja toimivia asiakirjoja, jotta työn tekeminen seuraavalla tapaamisella jäsentyisi. Sosiaalityön tiedonmuodostusprosessi on käytännön työssä moniulotteinen ja monimuotoinen tapahtuma. Kiire, suuret asiakasmäärät ja työn emotionaalinen kuormittavuus eivät juurikaan jätä tilaa asioiden ja tilanteiden reflektiiviselle pohdinnalle.

Nykyiset dokumentoinnin tavat eivät ole riittävän systemaattisia vastaamaan sosiaalityölle esitettyihin vaatimuksiin vaikuttavuuden, laadun ja tuloksellisuuden arvioimiseksi. Kun dokumentointi ymmärretään laajemmaksi sosiaalityöhön kiinteästi kuuluvaksi prosessiksi kuin vain tietojen tallettamiseksi, avautuu myös kehittämiselle uusia haasteita. Dokumentointitapojen muuttaminen tarkoittaa samalla myös sosiaalityön tiedonmuodostusprosessin muuttumista. Työn dokumentointia tulisikin kehittää yhdessä sosiaalityön menetelmien kanssa rinnakkain.

Lähteet

Ahteenmäki-Pelkonen, Leena 1997. Kriittinen näkemys itseohjautuvuudesta. Systemaattinen analyysi Jack Mezirowin itseohjautuvuuskäsityksistä. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 157. Helsinki: Hakapaino Oy.

Andersson, Gunvor 2000. Barnen i socialt arbete – en maktlös grupp? Teoksessa: A. Meeuwisse, S. Sunesson & H. Swärd (toim.) Socialt arbete. En grundbok. Falköping: Bokförlaget Natur och Kultur, 172–185.

Antaki, Charles 1994. Explaining and arguing. The social organization of accounts. London: Sage.

Antonovsky, Aaron 1987. Unraveling the mystery of health. How people manage stress and stay well. London: Jossey-Bass Inc.

Anttila, Pirkko 1996. Tutkimisen taito ja tiedon hankinta. Taito-, taide- ja muotoilualojen tutkimuksen työvälineet. Artefakta 2. Helsinki: Akatiimi Oy.

Aristoteles IX. Retoriikka ja runousoppi. Classica-sarja. Copyright 1997 Helsinki: Gaudeamus.

Arnkil, Erik 1991a. Peilejä. Hypoteeseja sosiaalityön ristiriidoista ja kehitysvyöhykkeestä. Sosiaali- ja terveyshallitus. Tutkimuksia 5/1991. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Arnkil, Erik 1991b. Keitä muita tässä on mukana? Viisi artikkelia verkostoista. Stakes. Raportteja 23/1991. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Arnkil, Tom ja Eriksson, Esa 1998. Huoli esiin. Dialogi 7/98.

Arnkil, Tom, Eriksson, Esa ja Arnkil Robert 2000. Kunnallisten palveluiden dialoginen kehittäminen. Ylisektorinen lastensuojelu, vanhustenhuolto ja kaupunkipolitiikka. Palmuke-raportti. Kunnallinen työelämän kehittämisohjelma. Työpapereita 11. Toimittanut Petteri Halme. Helsinki.

ATJ-käsikirja/SOTO 11.3 Sijoituspäätös 27.7.2000. Helsingin kaupunki, Sosiaalivirasto, Asiakastietojärjestelmä.

ATJ-käsikirja/SOTO 8:2.2 Muistiinpanot (8. Sosiaalityön avustaminen) 24.4. 2002. Helsingin kaupunki, Sosiaalivirasto, Asiakastietojärjestelmä.

Austin, John 1962. How to do things with words. Oxford: Oxford University Press.

Bahtin, Mihail 1979. Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia. Moskova: Kustannusliike Progress.

Bahtin, Mihail 1991. Dostojevskin poetiikan ongelmia. Kustannus Oy Orient Express. RT-paino (alkuteos: Problemy poetiki Dostojevskogo uudistettu laitos julk. 1963).

Bardy, Marjatta, Salmi, Minna & Heino, Tarja 2002. Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Stakes. Raportteja 263/2001. Helsinki: Stakes.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 2000. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Helsinki: Gaudeamus (alkuteos: The Social Construction of Reality julk. 1966).

Bernler, Gunnar & Johnsson, Lisbeth 1993. Den sociala journalen. I: En studie i akter – deras struktur och funktion. Göteborgs Universitetet. Institutionen för social arbete. Rapport 1993:7. Göteborg: Kompediet.

Bhatia, Viljay K. 1993. Analysing genre. Language use in professional settings. Edinburgh: Addison Wesley Longman Limited.

Billig, Michael 1987. Arguing and thinking. A rhetorical approach to social psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

Blom, Raimo 2001. Yhteiskunnan rakennemuutos ja perheiden elinehdot. Teoksessa I. Järventie & H. Sauli (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 171–192.

Brown, Gillian & Yule, George 1996. Discourse analysis. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: University Printing House.

Burgess Ernest W. 1928. What social case records should contain to be useful for sociological interpretation. Social Forces 6(4), 524–532.

Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, Tommy 2001. Inledning. Teoksessa: M. Bäck-Wiklund & T. Lundström (toim.) Barns vardag i det senmooderna samhället. Stockholm: Natur och Kultur, 15–31.

Dewey, John 1999. Pyrkimys varmuuteen. Helsinki: Gaudeamus. (alkuteos: The quest for certainty. A study of the relation of knowledge and action 1929).

Edwards, Richard L. & Reid, William J. 1989. Structured case recording in child welfare: An assessment of social workers' reactions. Social Work , January 1989, 49–52.

Egelund, Tine & Halskov, Therese 1986. Socialt arbeite i praktiken. Översättning Britt Olsson. Lund: Studentlitteratur.

Ehrnrooth, Jari 1995. Intuitio ja analyysi. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 30–41.

Engeström, Ritva 1999. Toiminnan moniäänisyys. Tutkimus lääkärinvastaanottojen keskusteluista. Helsinki: Yliopistopaino.

Eraut, Michael 1994. Developing professional knowledge and competence. London: The Falmer Press.

Fairclough, Norman 1997a. Critical discourse analysis. The critical study of language. Language in social life series. New York: Longman Group Limited.

Fairclough, Norman 1997b. Miten media puhuu. Tampere: Vastapaino (alkuteos: Media Discourse 1995).

Feldt, Taru 2000. Sense of coherence. Structure, stability and health promoting Role in working life. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 158. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Firbas, Jan 1987. On the delimitation on the theme in functional sentence perspective. Teoksessa: R. Driven and V. Fried (toim.) Functionalism in Linguistics. Linguistic & Litterary Studies in Eastern Europe (LLSSEE) Vol 20, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 137–156.

Fook, Jan 2002. Social work. Critical theory and practice. London: SAGE Publications Ltd.

Forsberg, Hannele 1995. Perhe ja elämän eväät. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & T. Pösö: Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktivistinen näkökulma. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.

Forsberg, Hannele 1996. Mikä on tietoa lastensuojelussa? Nonverbaalisen tunnetiedon verbalisointiharjoitus. Janus 4 (4) 1996, 381–394.

Forsberg, Hannele 1998. Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.

Forssén, Katja 1993. Suojaverkon lapsiperheet. Tutkimus kasvuolopuutteiden takia lastensuojelun asiakkaan olevien perheiden elämänhallinnan ongelmista ja perheiden kanssa tehdystä sosiaalityöstä. Turun yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Sosiaalipolitiikan julkaisusarja, sarja A:2. Turku: Turun yliopiston offsetpaino.

Foucault, Michel 1982. The archaeology of knowledge. London: Tavistock Publications.

Frow, John 1991. Intertextuality and ontology. Teoksessa: M. Worthon & J. Still (toim.) Intertextuality. Theories and practices. Manchester: Manchester University Press, 45–55.

Garfinkel, Harold 1967. Studies in ethnomethodology. Cambridge: Polity Press.

Gibbons, Michael, Limoges, Camille, Nowotny, Helga, Schwartzman Simon, Scott, Peter & Trow, Martin 1994. The new production of knowledge. The dynamics of science and research in contemporary societies. London: Sage publications Ltd.

Goffman, Erving 1974. Frame analysis. An essay on the organization of experience. Penguin Books. Norwich: Fletcher & Son Ltd.

Goldstein, Howard 1983. Starting where the client is. Social case work. The Journal of Contemporary Social Work. (5) 1983, 267–275.

Granfelt, Riitta 1993. Psykososiaalinen orientaatio sosiaalityössä. Teoksessa: R. Granfelt, H. Jokiranta, S. Karvinen, A.-L. Matthies & A. Pohjola. Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Sosiaaliturvan kirjallisuus. Sarja Sosiaalityö 1. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 177–221.

Granfelt, Riitta 1998. Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 702. Helsinki: SKS.

Granfelt, Riitta 2002. Pahasta kirjoittaminen. Teoksessa M. Laitinen & J. Hurtig (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 127–141.

Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. Teoksessa: P. Cole ja J. L. Morgan (toim.) Syntax and semantics 3: Speech acts, New York: Academic Press, 41–58.

Habermas, Jürgen 1994. Järki ja kommunikaatio. Tekstejä 1981–1989. Helsinki: Gaudeamus.

Hall, Christopher 1997. Social work as narrative. Storytelling and persuasion in professional texts. Hants: Ashgate Publishing Ltd.

Hall, Christopher, Sarangi, Sirikant & Slembrouck, Stefaan 1997. Moral construction in social work discourse. Teoksessa: B-L. Gunnarson, P. Linell & B. Nordberg (toim.) The construction of professional discourse. London: Longman, 265–291.

Halliday, M. A. K. 1978. Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning. Edward Arnold. Bath: Pitman Press.

Halliday, M. A. K. 1985. Spoken and written modes of meaning. Teoksessa: R. Horowitz and S. J. Samuels (toim.) Comprehending oral and written language. London: Academic Press Inc. Ltd, 55–82.

HallMenL (598/82) Hallintomenettelylaki 6.8.1982/598.

Hautamäki, Antti 1988 (toim.). Kognitiotiede. Helsinki: Gaudeamus.

Harva, Urpo 1975. Moraalin ongelmia. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Haverinen, Liisa & Martikainen, Marja 1999. Kotitalouden toiminnan kasvattavan merkityksen tiedostaminen. Kolmen perheen vuorovaikutuksen analyysi. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisuja 5. Helsingin yliopiston Kotitalous- ja käsityötieteiden laitos. Helsinki: Yliopistopaino.

Haverinen, Liisa 1996. Arjen hallinta kotitalouden toiminnan tavoitteena. Kotitalouden toiminnan filosofista ja teoreettista tarkastelua. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 164. Helsinki: Hakapaino Oy.

Heikkinen, Vesa 1999. Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728. Helsinki: SKS.

Heikkinen, Vesa 2000a. Tekstuaalinen pirunnyrkki. Teoksessa: V. Heikkinen, P. Hiidenmaa ja U. Tiililä. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus, 63–115.

Heikkinen, Vesa 2000b. Teksteihin tukeutuvat todellisuudet. Teoksessa: V. Heikkinen, P. Hiidenmaa ja U. Tiililä. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus, 116–214.

Heikkinen, Vesa 2000c. Konvention kentillä – kertomuksia kielitöistä. Teoksessa: V. Heikkinen, P. Hiidenmaa ja U. Tiililä. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus, 267–296.

Heikkinen, Vesa 2000d. Virallisen ideologiaa. Teoksessa: V. Heikkinen, P. Hiidenmaa ja U. Tiililä. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus, 297–326.

Heikkinen, Vesa 2002. Virkakieli lumoaa ja pelottaa. Teoksessa: V. Heikkinen (toim.) Virkapukuinen kieli. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 112. Helsinki: SKS, 7–25.

Heikkinen, Vesa 2003. Tekstin kanssa. Kohti kielitieteellisen (kon)tekstintutkimuksen yleismallia. Julkaisematon artikkeli. http://www.kotus.fi/tutkimus/tekstit/artikkeli/heikkinen_konteksti.pdf.

Heino, Tarja 1997. Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määritys lastensuojelun asiakkaaksi. Stakes tutkimuksia 77. Helsinki: Stakes.

Heino, Tarja 1999. Lastensuojelun trendit. Teoksessa: Päivi Virtanen (toim.) Verkostoituva asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä, 9–32.

Heino, Tarja 2001. Psykososiaalisten palvelujen hajaannuksen aika. Teoksessa: M. Bardy, M. Salmi, ja T. Heino. Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Stakes. Raportteja 263/2001. Helsinki: Stakes, 82–96.

Heino, Tarja, Rantamäki, Raija & Sallila, Seppo 2002. Hallinto-oikeuksien ratkaisut lastensuojeluasioissa 1994–2000. Stakes Aiheita 6/2002. Helsinki: Stakesin monistamo.

Heiskala, Risto 1995. Tulkinnan koeteltavuus ja aikakauslehtien analyysi. Teoksessa: K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 242–263.

Heiskala, Risto 2000. Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.

Helsingin kaupunki. Sosiaalivirasto C SuSe 9/1999. Helsingin kaupungin terveysviraston raportteja 1999:2. SosTer 2010. Sosiaali- ja terveydenhuollon tulevaisuudenkuvat 2010. Sosiaali- ja terveydenhuollon tietopalvelu.

Helsingin kaupunki. Sosiaalivirasto. A2/98. Selvitys lastensuojelun kustannuksista, palvelutasosta, henkilöstörakenteesta ja henkilöstömitoituksesta. Sosiaaliviraston julkaisusarja A2/98. Helsinki: Sosiaali- ja terveydenhuollon tietopalvelu.

HenkTL ((523/1999) Henkilötietolaki 22.4.1999/523.

Hiidenmaa, Pirjo 2000a. Lingvistinen tekstintutkimus. Teoksessa: K. Sajavaara ja A. Piirainen-Marsh (toim.) Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 161– 190.

Hiidenmaa, Pirjo 2000b. Työ ja kieli. Teoksessa: V. Heikkinen, P. Hiidenmaa ja U. Tiililä. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus, 19–34.

Hiidenmaa, Pirjo 2000c. Poimintoja virkakielen rekisteristä. Teoksessa: V. Heikkinen, P. Hiidenmaa ja U. Tiililä. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus, 35–62.

Hoikkala, Tommi 1995. Teun A. van Dijkin diskurssianalyysi. Teoksessa: K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 142– 161.

Holbrook, Terry 1983. Notes on policy and practice. Case records: fact or fiction? Social Service Rview. 12/1983, 645–658.

Hurtig, Johanna 2003. Lasta suojelemassa. Etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Acta Universitatis Lapponiensis 60. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja 2002. Mielivaltaa vai perusteltua ammatillisuutta? Janus vol. 10 (2) 2002, 161–165.

Husa, Sari 1995. ”Foucault’lainen metodi”. N & N Filosofinen aikakauslehti 3/95. http://www.netn.fi/395/netn_395_husa.html.

Hutchins, Edwin 1995. Cognition in the wild. Cambridge: MIT Press.

Hydén, Lars-Christer 1997. The institutional narrative as drama. Teoksessa: B-L. Gunnarson, P. Linell & B. Nordberg (toim.) The construction of professional discourse. London: Longman, 243–264.

Hyvärinen, Matti 2002. Kirjoittaminen toimintana. Teoksessa: M. Kinnunen ja O. Löytty (toim.) Tieteellinen kirjoittaminen. Tampere: Vastapaino, 65–80.

Hägg, Göran 1998. Praktisk retorik. Med klassiska och moderna exempel. Wahlström & Widstrand.

Jokinen, Arja 1999. Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa: A. Jokinen, K. Juhila ja E. Suoninen 1999. Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 126–159.

Jokinen Arja & Juhila Kirsi 1993. Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta. Acta Universitatis Tamperensis. ser A vol. 510. Tampereen yliopisto Sosiaalipolitiikan laitos. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 1999. Diskurssianalyyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa: A. Jokinen, K. Juhila ja E. Suoninen 1999. Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 54–97.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1993. Diskursiivinen maailma. Teoreettiset lähtökohdat ja analyyttiset käsitteet. Teoksessa: A. Jokinen, K. Juhila ja E. Suoninen 1993. Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 17–47.

JulkL (621/99) Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 21.5.1999/621.

Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) 2001. Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY.

Järventie, Irmeli 1999. Syrjäytyvätkö lapset? Tutkimus 1990-luvun lasten perushoivasta, hyvinvoinnista ja lastensuojelupalvelujen käytöstä Helsingissä. Sosiaali- ja terveysministeriön tutkimuksia Nro 6. Helsinki: STM.

Järventie, Irmeli 2001. Eriarvoisen lapsuuden muotokuvia. Teoksessa: I. Järventie ja H. Sauli (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY.

Kaakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa 1998. Retoriikka. Teoksessa M.-L. Kaakkuri-Knuuttila (toim.) Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vaikuttamisen taidot. Helsinki: Gaudeamus, 233–272.

Kagle, Jill Doner 1991. Social work records. Illinois: Waveland Press, Inc.

Kagle, Jill Doner 1993. Record keeping: Directions for the 1990s. Social Work 38(2), 190–196.

Kajava, Mirja 1997. Lapsen etu huostaanottoprosessissa. Tutkimus pakkohuostaanotoista. Oulun yliopisto, Käyttäytymistieteiden laitos. Acta Universitatis Ouluensis, Scientiae rerum socialium, E 26. Oulu: Oulu University Press.

Kalela, Jorma 2000. Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus.

Kalland, Mirjam 2002. Kiintymyssuhdeteorian kliininen merkitys: soveltaminen erityistilanteissa. Teoksessa: J. Sinkkonen ja M. Kalland (toim.) Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Helsinki: WSOY, 198–233.

Kananoja, Aulikki & Turunen Merja-Maaria 1996. Tähän suuntaan lastensuojelu! Stakes Aiheita 4/1996.

Karvinen, Synnöve 1993. Reflektiivinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa: R. Granfelt, H. Jokiranta, S. Karvinen, A.-L. Matthies & A. Pohjola. Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Sosiaaliturvan kirjallisuus. sarja Sosiaalityö 1. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 17–51.

Karvinen, Synnöve 1996. Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta reflektiiviseen asiantuntijuuteen. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 34. Sosiaalitieteiden laitos, Kuopion yliopisto. Kuopio: Kuopion yliopiston painatuskeskus.

Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Tapola, Maria 2002. Dokumentointi sosiaalityössä – perinteitä ja haasteita. Julkaisussa: U. Ryynänen & R. Vornanen (toim.) Tutkiva sosiaalityö. Talentia lehti ja Sosiaalityön tutkimuksen seura, 9–12.

Karvonen, Pirjo 1995. Oppikirjateksti toimintana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 632. Helsinki: SKS.

Kaukonen, Olavi 2000. Päihdepalvelut jakaantuneessa hyvinvointivaltiossa. Stakes Tutkimuksia 107. Helsinki: Stakes.

Kemppainen, Tarja, Koskinen, Simo, Pohjola, Anneli & Urponen, Kyösti 1998. Sosiaalityö epävarmuuden oloissa. Lapsin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 28. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Kivinen, Osmo ja Ristelä, Pekka 2001. Totuus, kieli ja käytäntö. Pragmatistisia näkökulmia toimintaan ja osaamiseen. Helsinki: Wsoy.

Kivinen, Tarja 1994. Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Näkökulmia asiakkuuden määrittymiseen. Stakes Tutkimuksia 45. Helsinki: Stakes.

Kondrat, Mary Ellen 1992. Reclaiming the practical: formal and substantive rationality in social work practice. Social Service Review, 66 (2 June), 237–255.

Kähkönen, Päivi 1994. ”Vanhemmuuden murtuminen”. Lapsen huostaanotto sosiaalitoimen asiakirja-aineiston valossa. Jyväskylän opetussosiaalikeskuksen julkaisusarja 2/1994.

Kääriäinen, Aino 1997. Kehykset koetuksella. Sosiaali- ja terveydenhuollon väestövastuun toteutuminen päihdeasiakkaiden näkökulmasta. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.

Kääriäinen, Aino 2000. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän arki. Helsingin kaupunki. Julkaisusarja B. Helsinki: Sosiaali- ja terveydenhuollon tietopalvelu.

Kääriäinen, Aino 2002. Lastensuojelun sosiaalityön asiakirjatekstien dynamiikka. Julkaisematon käsikirjoitusversio 17.4.2002. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos.

Laakso, Riitta & Saikku, Peppi 1998. Hyvä huostaanotto? Stakes Aiheita 28/1998.

Laakso, Riitta 1998a. Ehdot selviksi. Pakkohuostaanotettujen lasten vanhempien kokemuksia huostaanotosta ja ehdotuksia huostaanottomenettelyn parantamiseksi. Teoksessa R. Laakso ja P. Saikku: Hyvä huostaanotto? Stakes, Aiheita 28/1998, 4– 41.

Laakso, Riitta 1998b. Nuorten ääni huostaanotossa. Teoksessa R. Laakso ja P. Saikku: Hyvä huostaanotto? Stakes, Aiheita 28/1998, 78–121.

Lammenranta, Markus 1997. Tietoteoria. Gaudeamus. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Lehtonen , Mikko 2000. Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Vastapaino. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Leiwo, Matti, Luukka, Minna-Riitta & Nikula, Tarja 1992. Pragmatiikan ja retoriikan perusteita. Jyväskylän yliopisto, viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 8. Jyväskylä: Kopi-Jyvä Oy.

Lemke, Jay L. 1991. The production and dynamic text semantics. Teoksessa: E. Ventola (toim.) Functional and systemic linguistics. Approaches and uses. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 55. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 23–38.

LHL (361/83) Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. 8.4.1983/361.

Liukonen, Ritva 2002. Lastensuojelutyö mielipidekirjoittajien määrittämänä. Diskurssianalyyttinen lähestymistapa. Pro gradu –työ. Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos.

LSL (683/83) Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.

Lundström, Tommy 1993. Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet. Rapport i socialt arbete nr 61. Stockholms Universitet. Socialhögskolan. Stockholm: Akademitryck AB.

Mahkonen, Sami 2003. Lastensuojeluilmoitus. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Marmaridou, Sophia S. A. 2000. Pragmatic meaning and cognition. Pragmatics & Beyond ns. 72. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Mauranen, Anna 2000. Kontrastiivinen retoriikka. Teoksessa: K. Sajavaara ja A. Piirainen-Marsh (toim.) Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 299–330.

May, Tim 1999. Social Research. Issues, Methods and Process. Open University Press. Trowbridge: Redwood Books.

Metteri, Anna 1993. Terveydenhuollon moniammatillinen työ ja sosiaalityön vastuunotto. Teoksessa: S. Karvinen (toim.) Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin liitto r.y.

Mey, Jacob L. 2001. Pragmatics. An Introduction. Oxford: Blackwell Publishers Inc.

Mezirow, Jack 1996. Kriittinen reflektio uudistavan oppimisen käynnistäjänä. Teoksessa: J. Mezirow et al. 1996. Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja aikuiskoulutuskeskus, 17–37.

Mikkola, Matti & Helminen, Jarkko 1994. Lastensuojelu. Legisactio Oy/Karelactio. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Morén, Stefan 1996. Att Utvärdera socialt arbete. Stocholm: Publica.

Morén, Stefan 1999. Dokumentationens roll i socialt arbete. Perspektiv och utvecklingsmöjligheter. Socialvetenskaplig tidskrift 4/99, 329–342.

Murphy, Michael 1995. Working together in child protection. An exploration of the multi-disciplinary task and system. Arena. Bodmin: Hartnolls Ltd.

Mutka, Ulla 1998. Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi 27 Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.

Myers, Greg 1999. Interaction in writing: principles and problems. Teoksessa: C. N. Candlin and K. Hyland (toim.) Writing: Text, processes and practices. Applied Linguistics and Language Study. London and New York: Longman, 40–61.

Mäenpää, Johanna & Törrönen, Maritta 1996. Dokumentoitu lapsi. Miten lapsi näkyy lastensuojelun asiakirjoissa? Stakes Aiheita 4/1996.

Mäkelä, Klaus 1995. Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 42–61.

Niiniluoto, Ilkka 1983. Tieteellinen päättely ja selittäminen. Helsinki: Otava

Niiniluoto, Ilkka 2000. Onko menneisyys todellista? Teoksessa: S. Philström, A. Siitonen ja R. Vilkko (toim.) Aika. Helsinki: Gaudeamus, 246–261.

Nikula, Tarja 2000. Pragmaattinen näkökulma kieleen. Teoksessa K. Sajavaara ja A. Piirainen-Marsh (toim.) Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 331–358.

Nystrand, Martin 1987. The role of context in written communication. Teoksessa: R. Horowitz and S. J. Samuels (toim.) Comprehending oral and written language. United Kingdom Edition. London: Academic Press, Inc. Ltd, 197–214.

Onnismaa, Eeva-Leena 1999. Päiväkoti lastensuojelun tukitoimena – kokemuksia päiväkodin näkökulmasta. Stakes. Aiheita 29/1999. Helsinki: Stakesin monistamo.

Palsbro, Lene 2000. Argumentation and knowledge—An empirical study on inference-making in expert and novice reasoning. Teoksessa: L. Lundquist & R. J. Jarvella (toim.) Language, text and knowledge. Mental models of expert communication. Berlin: Mouton de Gruyter, 207– 234.

Parton, Nigel, Thorpe, David & Wattam, Corinne 1997. Child protection. Risk and the moral order. London: Mac Millan Press Ltd.

Parton, Nigel & Marshall, Wendy 1998. Postmodernism and discourse approaches to social work. Teoksessa R. Adams, L. Dominelli and M. Payne (toim.) Social Work: Themes, issues and critical debates. London: Mac Millan Press Ltd, 240–249.

Parton, Nigel & O´Byrne Patrick 2000. Constructive social work. Towards a new practice. New York: Palgrave.

Perelman, Chaïm 1996. Retoriikan valtakunta. Tampere: Vastapaino (alkuteos: L´empire rhétorique. Rhétorique et argumentation 1977).

Peräkylä, Anssi. 1990. Kuoleman monet kasvot. Tampere: Vastapaino.

Pietarinen, Juhani 2002. Eettiset perusvaatimukset tutkimustyössä. Teoksessa: S. Karjalainen, V. Launis, R. Pelkonen ja J. Pietarinen (toim.) Tutkijan eettiset valinnat. Helsinki: Gaudeamus.

Pietikäinen, Sari 2000. Kriittinen diskurssintutkimus. Teoksessa: K. Sajavaara ja A. Piirainen-Marsh (toim.) Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 2. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 191–217.

Platt, Jennifer 1981. Evidence and proof in documentary research: 1. Some specific problems of documentary eesearch. Teoksessa: A. Bryman & R.G. Burgess (toim.) Qualitative Research. Cambridge: Sage Publications, 206–223.

Plummer, Ken 1990. Documents of life. An introduction to the problems and litterature of humanistic method. Contemporary social research series. London: Unwin Hyman.

Pohjola, Anneli 1994. Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänkulku toimeentulotukea vaativine tilanteiden varjossa. Lapin yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Acta Universitatis Lapponiensis 5. Rovaniemi: Lapin yliopiston monistuskeskus.

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret 1987. Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour. Bristol: Sage Publications.

Potter, Jonathan 1996. Representing reality. Discourse, rhetoric and social construction. London: Sage Publications.

Prince, Katie 1996. Boring records? Communication, speech and writing in social work. London: Jessica Kingsley Publishers.

Pringle, Keith 1998. Children and social welfare in Europe. Buckingham: Open University Press.

Pysy S-SO11.10. Pysyväisohje, Sosiaalihuolto, Lastensuojelu 12.3.2001. Helsingin kaupunki, Sosiaalivirasto, Johdon tukiyksikkö/lakimiesyksikkö.

Pösö, Tarja 2000. Kun auttamistyö keskustellaan ja tutkimustyö tiivistetään. Teoksessa: A. Jokinen ja E. Suoninen (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Osuuskunta Vastapaino, 267–276.

Raitasalo, R. 1995. Elämänhallinta sosiaalipolitiikan tavoitteena. Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 1. Helsinki: Kelan omatarvepaino.

Rauhala, Urho 1978. Huostaanotto. Taking into custody. Suomen virallinen tilasto. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:54. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Rauhala, Urho 1980. Huostaanotto II. Huostaanoton keston selittäminen ja ennustaminen huostaanoton yhteydessä kertyneen asiakirja-aineiston valossa. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tutkimusosasto. Julkaisuja 2/1980.

Raunio, Kyösti 1999. Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt. Helsinki: Gaudeamus.

Raunio, Kyösti 2000. Sosiaalityö murroksessa. Helsinki: Gaudeamus.

Ricœur, Paul 2000. Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä. Paradeigma-sarja. Tutkijaliiton julkaisu 98. Helsinki: Tutkijaliitto (alkuteos: Interpretation theory: discourse and surplus of meaning 1976).

Roos, J. P. 2001. Mitä oikein opimme K & T:n tapauksesta? Yhteiskuntapolitiikka 66 (2001):5, 471–478.

Roos, J. P. 2002a. Vastaus Päivi Singolle. Yhteiskuntapolitiikka 67(2002):1, 72–74.

Roos, J. P. 2002b. Vastine Hurtigille ja Laitiselle. Janus vol. 10 (2) 2002, 166–169.

Rosen, Aaron 1994. Knowledge use in direct practice. Social Service Review. 12/ 1994, 561–577.

Rousu, Sirkka & Holma, Tupu 1999. Laadunhallinnan perusteita lastensuojelutyöhön: toimintamalleja ja työvälineitä kuntien sosiaalitoimistojen laatutyöhön. Lasso. Helsinki: Suomen kuntaliitto.

Saikku, Peppi 1998. Yhdessä suunnitellen. ”Hyvä huostaanotto” lastensuojeluverkoston työntekijöiden kuvaamana. Teoksessa R. Laakso ja P. Saikku : Hyvä huostaanotto? Stakes, Aiheita 28/1998, 44–76.

Salo, Reino 1956. Kunnallinen lastensuojelutyö sosiaalisen sopeutumisen kasvattajana. Tutkimus Vaasan kaupungissa vuosina 1924–1952 suoritetun lakisääteisen lastensuojelutyön tuloksista. Vaasa: Vaasan Kirjapaino Oy.

Satka, Mirja 1989. Dokumentit – avain sosiaalityön näkymättömään historiaan. Sosiaalipolitiikka 1989. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja, 79–91.

Satka, Mirja 1992. Perheen kahdet kasvot – yksi lähestymistapa hyvinvointivaltion perhekäsityksen tutkimukseen. Teoksessa: L. Alanen ja P. Kähkönen (toim.) Arki, perhe, politiikka. Näkökulmia perheeseen ja perhetutkimukseen. Jyväskylän yliopiston perhetutkimusyksikön julkaisuja 3/92. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston monistuskeskus, 17–28.

Saukkonen, Pauli 2001. Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysiä. Helsinki: Yliopistopaino.

Sauli, Hannele 2001. Lasten osuus yhteiskunnan voimavaroista 1990-luvulla. Teoksessa I. Järventie ja H. Sauli (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 149–170.

Saurama, Erja 1999. Nousukausi = lastensuojelun asiakasmäärät nousussa. Teoksessa V. Keskinen (toim.): lama.nousu@ hel.fi. Havaintoja vuosituhannen vaihteen Helsingistä. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 107–116.

Saurama, Erja 2002. Vastoin vanhempien tahtoa. Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 2002:7. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Scott, John 1990. A matter of record. Documentary sources in social research. Polity Press. Cornwall: T.J. Press Ltd.

SHAL 812/2000. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22. 9.2000/812.

SHL (710/82) Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.

Silverman, David 1993. Interpreting qualitative data. Methods for analysing talk, text and interaction. London: SAGE Publications.

Sinkkonen, Jari 2001. Lapsen puolesta. Helsinki: WSOY.

Sinko, Päivi 2002. Lastensuojeluratkaisut ja juridiikka. Yhteiskuntapolitiikka 67(2002):1, 67–72.

Sipilä, Jorma 1989. Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.

Skau, Greta Marie 1998. Mellan makt och hjälp. Stockholm: Liber AB.

Smith, Dorothy E 1990. Text, facts, and feminity. Exploring the relations on ruling. London and New York: Routledge.

Smith, Dorothy E. 1999. Writing the social. Critique, theory, and investigations. Toronto: University of Toronto Press Incorporated.

Sosiaali- ja terveysministeriö 2003. Kansallinen sosiaalialan kehittämisprojekti. Selvityshenkilöiden loppuraportti. Työryhmämuistioita 2003:11. Tampere: STM:n julkaisumyynti.

Stakes/StakesTieto. Sosiaali- ja terveystilastot. Lastensuojelu 2002 – tiedonantajapalaute 11/2002. http://www.stakes.fi/ajankohtaista/index.html

Summa, Hilkka 1989. Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka: Tapaus asuntopolitiikka. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A 17. Espoo: TKK offset.

Tapola, Maria 2002. Prosessi, strukturoitu, avoin. Asiakastyön dokumentaatio angloamerikkalaisessa sosiaalityökeskustelussa. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.

Taskinen, Sirpa (toim.) 1999. Huostaanotto. Lastensuojelun asiantuntijaryhmän suositus huostaanottoprosessin laatua ohjaaviksi yleisiksi periaatteiksi. Stakes Oppaita 33. Helsinki: Stakes.

Taskinen, Sirpa & Muuri, Anu 1997. Lasten huolenpitopalvelut. Teoksessa H. Uusitalo ja M. Staff (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 1997. Stakes. Raportteja 214. Helsinki: Stakes, 80–92.

Thornborrow, Joanna 2002. Power talk. Language and interaction in institutional discourse. Real Language Series. Longman.

Tiililä, Ulla 1992. Hallinto- ja korvauspäätökset dialogissa: analyysiä viranomaisten ja kansalaisten kirjeenvaihdosta. Pro gradu tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Tiililä, Ulla 2000. Tapaus päivähoitopäätös. Teoksessa: V. Heikkinen, P. Hiidenmaa ja U. Tiililä. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus, 215–266.

Tiililä, Ulla 2002. Byrokratian tutkija byrokratian pyörityksessä. Teoksessa: V. Heikkinen (toim.) Virkapukuinen kieli. Helsinki: SKS, 218–232.

Tucker, David J. 1996. Eclecticism is not a free good: barriers to knowledge development in social work. Social Service Review, 70 (3 September), 400–434.

Törrönen Hannele 1998. Ehjänä perille. Kokemuksia lastensuojelun vauvatyön kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 18. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.

Törrönen Maritta 1999. Lapsen arki laitoksessa. Elämistila laitoksessa ja sairaalassa. Helsinki: Yliopistopaino Helsinki University Press.

Törrönen, Maritta & Mäenpää, Johanna 1995. Lapsen tie laitokseen. Stakes, Aiheita 5/1995.

Töttö, Pertti 2001. Olisiko syytä tutkia myös sosiaalisten ongelmien syitä ja sosiaalityön vaikutuksia? Janus vol. 9. (4) 2001, 312–330.

Uusikylä, Petri 1994. Lastensuojelun toimeenpanoverkostot. Tutkimus yhteistyön rakenteista ja merkityksestä kuntien lastensuojelutyössä. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.

Uusitalo, Hannu 1991. Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. Helsinki: WSOY.

Walls, Georg (toim.) 1985. Sosiaalityö, työnohjaus, tiedonmuodostus. Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki.

van Dijk, Teun A. 1980. Macrostructures. An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction and cognition. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

van Dijk, Teun A. 1986. Text and context. Explorations in the smantics and pragmatics of discourse. Longman Linguistics Library Title no 21. London-New York: Longman Group UK Limited.

van Dijk, Teun A. 1988. News as discourse. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

Varis, Markku 1998. Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 717. Helsinki: SKS.

Varto, Juha 1996. Intentionaalisuus -käsitteen merkitys ja vaikutus länsimaisessa filosofiassa, erityisesti logiikan historiassa. Filosofinen n & n aikakauslehti 9/96. http://www.netn.fi/269/netn_296:varto1.html

Verschueren, Jef 1999. Understanding pragmatics. Understanding Language Series. London: Arnold.

Virkkunen, Jakko 1996. Tiedonmuodostus luonnollisissa olosuhteissa. Referaatti Edwin Hutchinsin kirjasta Cognition in the Wild. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteen laitos, Toiminnan teorian ja kehittävän työntutkimuksen yksikkö. Työpapereita nro 1/1996.

Virtanen, Petri 1994. Homo civilis? Tutkimus sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön habituksesta. Turun yliopisto. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C osa 108. Turku: Painosalama Oy.

Vološinov, Valentin 1990. Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia. Tampere: Vastapaino (alkuteos: Marksizm i filosofija jazyka 1929).

Vuori, Jaana 2001. Isät, äidit ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto, sosiologian- ja sosiaalipsykologian laitos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy.

Värri, Veli-Matti 2000. Hyvä kasvatus – kasvatus hyvään. Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta. Tampere: Tampere University Press.

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 20.11.1989; SopS 59–60/1991.

Yule, George 1996. Pragmatics. Hong Kong: Oxford University Press.

Zimmerman, Don H. 1969. Record-keeping and the intake process in a public welfare agency. Teoksessa S. Wheeler (toim.) On record: files and dossiers in American life. Russell Sage Foundation, 319–354.

Liitteet

Sosiaali- ja terveysministeriön päätös Aino Kääriäisen tutkimuslupahakemukseen.

Annettu Helsingissä 25 päivänä tammikuuta 1999.

Sosiaali- ja terveysministeriö on tänään tekemällään päätöksellä myöntänyt Aino Kääriäiselle oikeuden käyttää opinnäytetyönä tehtävässä "Arjen hallinta lastensuojelussa. Lasten huostaanotot Helsingin kaupungin sosiaalitoimessa vuosina 1997-2000" tutkimuksessa asiakirjoja, jotka on mainittu tässä luvassa.

Lupa perustuu yleisten asiakirjain julkisuudesta annetun lain (83/1951) 20 §:n 2 momenttiin. Kääriäinen on antanut vaitiolovelvollisuudesta kirjallisen sitoumuksen, jota mainitun lain 17 §:n 2 momentti edellyttää.

Lupa koskee Helsingin kaupungin sosiaalitoimen asiatietorekisterissä olevien vuonna 1997 huostaanotettujen lasten ja heidän perheidensä asiakirjoja.

Lupa myönnetään seuraavilla ehdoilla:

- Helsingin kaupungin sosiaalitoimi myöntää luvan tutkimuksen suorittamiseen
- luvan saaja ei ota saamiensa asiakirjatietojen pohjalta yhteyttä henkilöihin, joita tiedot koskevat, vaan mahdolliset yhteydenotot henkilöihin tapahtuvat asiakirjaa hallussaan pitävän viranomaisen toimesta
- tutkimusaineisto säilytetään siten, että vain luvan saajilla on mahdollisuus käyttää sitä
- tutkimusaineisto hävitetään tai arkistoidaan siten kuin henkilörekisteriastuksessa (476/1987) säädetään
- sosiaali- ja terveysministeriö ja Stakes saavat käyttöönsä tutkimusraportin, kun se on valmistunut.

Tähän päätökseen tyytymätön saa hakea siihen muutosta valittamalla korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Valitusosoitus liitteenä.

Osastopäällikkö,
ylijohtaja

Sosiaali- ja terveysministeriö
Social- och hälsovårdsministeriet

Kimmo Leppo

Ylitarkastaja

Anne Hujala

Dnro 116/07/98

STMp sosiaali- ja terveysministeriön ja työsuojelun piirihallinnon maksullisista suoritteista (385/1998) 2 §:n 1 momentin 7 kohdan mukainen maksu 200,-

TIEDOKSI Helsingin sosiaalivirasto (myös Stakesin lausunto)
Stakes

HELSINGIN KAUPUNKI
SOSIAALIVIRASTO

HELSINGFORS STAD
SOCIALVERKET

TUTKIMUSLUPA-HAKEMUS

ANSÖKAN OM UNDERSÖKNINGSTILLSTÅND 1(2)

Hakemuksen saapumispäivämäärä Datum då ansökan anlänt

14.12.1998

1 HAKIJA/TUTKIJA SÖKANDE/FORSKARE

Sukunimi Släktnamn: Kääriäinen
Etunimi Förnamn: Aino

Osoite
Puhelin Telefon

Oppi-/tutkimuslaitos Läro-/forskningsanstalt

- [X] Yliopisto Universitet
- [ ] Muu korkeakoulu Annan högskola
- [ ] Keskiasteen/ammatillinen koulu Mellanstadie-/yrkesutbildningsskola
- [ ] Muu oppilaitos Annan läroanstalt
- [ ] Muu taustayhteisö kuin oppilaitos/koulu Annan sammanslutning än läroanstalt eller skola

Suoritetut tutkinnot Avlagda examina: valtiotieteen maisteri v. -97

2 TUTKIMUKSEN OHJAAJA UNDERSÖKNINGENS LEDARE

Nimi Namn: ANTTI KOISTO

Toimipaikka ja osoite Arbetsplats och adress: HELSINGIN YLIOPISTO, SOS. POL. LAITOS
Puhelin toimeen Telefon till tjänsten: 1917768

Oppiarvo/ammatti Lärd grad/yrke: PROF.

3 TUTKIMUS UNDERSÖKNING

Tutkimuksen kohdealue sosiaalitoimessa (merkitse rasti (x) pääasiallisimman vaihtoehdon kohdalle)
Objektet för undersökningen inom socialväsendet (teckna kryss (x) för det väsentligaste alternativet)

1 Lasten päivähoito Barndagvården
2 Vanhuspalvelut Äldringsservicen
3 Kotipalvelu Hemservicen
4 Vammaispalvelut Handikappservicen
5 [X] Lastensuojelu - Barnskyddet
6 Toimeentuloturva - Utkomstskyddet
7 Päihdehuolto - Missbrukarvården
8 Hallinto Förvaltningen
9 Muu, mikä - Annat, vilket

Alue/suurpiiri/osasto, jossa tutkimus toteutetaan Område/stordistrikt/avdelning där undersökningen verkställs

1 Eteläinen suurpiiri Södra stordistriktet
2 Läntinen suurpiiri Västra stordistriktet
3 Keskinen suurpiiri - Mellersta stordistriktet
4 Pohjoinen suurpiiri Norra stordistriktet
5 Koillinen suurpiiri - Nordöstra stordistriktet
6 Kaakkoinen suurpiiri Sydöstra stordistriktet
7 Itäinen suurpiiri Östra stordistriktet
8 Yhteispalvelu-osasto - Samservice-avdelningen
9 Useampi suurpiiri - Flera stordistrikt
10 [X] Koko kaupunki Hela staden
11 Muu, mikä Annat, vilket

Tutkimuksen nimi ja aihe (lyhyt kuvaus) Undersökningens namn och ämne (kort beskrivning)
Arjen hallinta lastensuojelussa. Lastenhuoltaanot v. 1997-2000

Tutkimussuunnitelman hyväksymispäivämäärä oppi-/tutkimuslaitoksessa: 14.12.1998
Datum då undersökningsplanen godkänts på läro eller forskningsanstalten

Tutkimuksen taso/laatu Undersökningsnivå/kvalitet

- [X] 1 Väitöskirja Doktorsavhandling
- [ ] 2 Lisensiaattitutkimus - Licentiatavhandling
- [ ] 3 Pro gradu
- [ ] 4 Ammatillinen opinnäyte - Fackligt lärdomsprov
- [ ] 5 Muu opinnäyte Annat lärdomsprov

6 Muu Annat

Pääasiallinen tutkimustapa/-menetelmä (rastita yksi vaihtoehto) Huvudsakligt undersökningsförfarande (kryssa för ett alternativ)

- [X] 1 Kysely Enkät
- [X] 2 Haastattelu Intervjuer
- [X] 3 Perehtyminen asiakirjoihin/tilastoihin Studier av dokument och statistiker
- [ ] 4 Koeasetelma Försöksplan
- [X] 5 Havainnointi Observationer
- [ ] 6 Muu, mikä Annat, vilket

D:\1lomake\301\500-.pub\301-530.wp5 22.12.1997 Saatavana Timilomakista

HELSINGIN KAUPUNKI SOSIAALIVIRASTO | HELSINGFORS STAD SOCIALVERKET | TUTKIMUSLUPA-HAKEMUS | ANSÖKAN OM UNDERSÖKNINGSTILLSTÅND 2

3 TUTKIMUS (jatkuu) UNDERSÖKNING (forts.)

Aineiston keruuaika Tid för insamling av materialet		Tutkimuksen suorittamisaika Tid för utförande av undersökningen	
Alkaa Börjar	Päättyy Upphör	Alkaa Börjar	Päättyy Upphör
15.1.1999	31.12.2000	15.1.1999	31.12.2001

4 SITOUMUS FÖRBINDELSE

Saatuani tutkimusluvan
- pidän tutkimuksen yhteydessä saamani tiedot salassa
- en väärinkäytä käyttööni saamiani asiakirja-, atk-rekisteri-, videonauha- tms. tietoja niiden henkilöiden, joita asiakirjat tai tutkimukseen kootut tiedot koskevat tai heidän läheisten tai omaistensa vahingoksi tai halventamiseksi
- luovutan valmiista tutkimusraportista yhden kappaleen korvauksetta sosiaali- ja terveydenhuollon tietopalveluyksikköön tai tutkimuksen yhteyshenkilölle sosiaalivirastossa.

Då jag erhållit tillståndet för undersökningen förbinder jag mig att
- hemlighålla de uppgifter jag erhållit i samband med undersökningen
- inte missbruka de data som finns i dokument, adb-register, på videoband o. dyl. om de personer som dokumenten eller uppgifterna i undersökningen gäller så att de kan tillfoga personerna, deras anhöriga eller dem närstående skada eller ringaktning
- avge utan ersättning ett exemplar av den färdiga undersökningsrapporten till social- och hälsovårdens enhet för informationstjänster eller till undersökningens kontaktperson på socialverket.

5 PÄÄTÖS BESLUT

☐ 1 Tutkimuslupa myönnetään. Sosiaali- ja terveysministeriön lupaa ei tarvita.
Undersökningstillstånd beviljas. Tillstånd av social- och hälsovårdsministeriet krävs ej.

☒ 2 Tutkimuslupa myönnetään. Sosiaali- ja terveysministeriön myöntämä tutkimuslupa esitetty.
Undersökningstillstånd beviljas. Tillstånd till undersökning av Social- och hälsovårdsministeriet har företetts.

Päätöksen päivämäärä Beslutsdatum

☐ 3 Tutkimuslupaa ei myönnetä. Undersökningstillstånd beviljas ej

☐ 3.1 Sosiaali ja terveysministeriö ei myönnä tutkimuslupaa - Social- och hälsovårdsministeriet beviljar ej undersökningstillstånd

☐ 3.2 Sosiaali- ja terveysministeriön tutkimuslupaa ei esitetty - Undersökningstillstånd från social- och hälsovårdsministeriet har ej företetts

☐ 3.3 Sosiaaliviraston toimintaan liittyvistä tekijöistä johtuen - På grund av faktorer som anknyter till socialverkets verksamhet.

Päätöksen muut perustelut Övriga motiveringar till beslutet

Yhteyshenkilö sosiaalivirastossa Kontaktperson på socialverket

Nimi Namn	Virka-asema Tjänsteställning	Puhelin toimeen Telefon till tjänsten
Ritva Creutz	kehittämiskonsultti	310 43050

Päätöspäivämäärä Beslutsdatum	Päätöksentekijän allekirjoitus, sen selvennys ja virka-asema Beslutsfattarens underskrift, förtydligande av den, samt tjänsteställning
4.2.1999	Irja Eskola, vs. toimitusjohtaja

Mikäli tutkimuslupaa hakeva henkilö työskentelee muualla kuin Helsingin kaupungin sosiaalivirastossa, tai tutkimus ei kuulu sosiaaliviraston palveluksessa olevan henkilön välittömään tehtäväalueeseen tai tutkimuslupaa hakeva henkilö esittää tutkimushankkeen omassa tutkimusintressissään, häneltä edellytetään sosiaali- ja terveysministeriön tutkimuslupa. Tällaisessa tilanteessa tutkimuslupapäätös tehdään sosiaalivirastossa vasta, kun sosiaali- ja terveysministeriön tutkimuslupa on esitetty. Lupahakemuksessa tulee mainita ne henkilö- ja tietorekisterit joita tutkimuksessa aiotaan käyttää.

Ifall personen som ansöker om undersökningstillståndet inte är anställd av Helsingfors stads socialverk eller undersökningen inte hör till den av socialverket anställda personens omedelbara uppgiftsområde eller undersökningsprojektet framförs i eget intresse, förutsätts att vederbörande har fått undersökningstillstånd av social- och hälsovårdsministeriet. I sådant fall fattas beslut om undersökningstillstånd vid socialverket först sedan social- och hälsovårdsministeriets undersökningstillstånd har företetts. I ansökan skall uppges de person- och dataregister som man ämnar använda i undersökningen.

TARVITTAVAT LIITTEET BEHÖVLIGA BILAGOR
- Sosiaali- ja terveysministeriön tutkimuslupa tarvittaessa.
- Tutkimussuunnitelma tai tiivistelmä tutkimussuunnitelmasta
- Social- och hälsovårdsministeriets undersökningstillstånd vid behov.
- En undersökningsplan eller ett sammandrag av undersökningsplanen.

JAKELU Aino Kääriäinen
Ritva Creutz
Anita Brink

D:\tlomake\301500-pub\301-530.wp5 22.12.1997 Saatavana Tiimifoorumista